Ki Sngi Jong Ngi

Da ki Nonghikai

Le lum da
U H.W. STEN

1986

KI SNGI JONG NGI

DA KI NONGHIKAI

Compiled by

Dr. H.W. STEN
Professor of Khasi, NEHU
Shillong

ESES PLUS.
GOLF LINKS KHLIEHSNONG
SHILLONG - 793 001

2000

KI SNGI JONG NGI

First Edition 1994 - 2000 copies
Reprinted 2000 - 1500 copies

2A · 1100
Don Bosco Press
Don Bosco Technical School
Shillong - 793 003

KI JINGTHMU

Naduh ki snem ba long *Vice-Chancellor* u Dr B D Sharma ia ka University jong ngi, u la ban ba ia ka prous ba phah pule ha ka *paper* ba ngi ai kyrteng *modern Indian language* (MIL) ha kolej kiba hap eksamin da ka University la dei ban pynioh kat kum ka jingdawa ka poi, ym ia ka jingpule ia kaba ki samla jong ngi mynta kiin lah pyniaid kam shuh ha ka jingim ba man ka sngi Yin shym la lah ban leh ia kata ha ki snem ba u don, namar ka daw bah ka long ba ngi na NEHU ngim ioh lad ban iasyllok bad ki nonghikai Khasi ha kolej ha ki snem shwa ia ka 1991

Na ki jingiasyllok bad katto katne ngut ki nonghikai, la ioh lad ban iathuh ba dta u VC ba rim u kwah ba ngin pynpule bad hikai, lada lah, ia ki jingthoh ba ki samla ruh kin iohi ia ka lynti ban iaid Ngi la pyrshang ban kyrpad ïa kiba nang ba tip ha ki kam ba ki trei, hynrei ngi suba ba kiin lait por Ngi don kam ban ioh jingnang ha ki laiñ baroh wat la tang ban lam lynti kum ha ki lynnong V, VII haduh X ha kane ka kot Ki nongpule ki don hok ban tip shaphang ki radio, ki television, kam bank, bad bun kiwei pat kibym shym rung hangne ba kin iohi lpa ia kaba ki kwah ban trei ynda ki la dep ka jingpule Kat kaba ngi ai mynta ruh kin biang ban pyniaid kam Lehse kan don ka por ba kiba shem phang ha kaba ki nang bha kin ïabynrap khnang ba ka kot kan khaim rben. Ngi shu sngew hun ba la lah ban pynbiang ia kine ki khatsaw lynnong, kum ka jingsdang

Kam eh ia ngi ban jied ia ki lynnong ba iadei bad kano kano ka kyrdan (kum P.U., bad B.A.) lada kita ki dei

tang ha kawei ka kot, namar kaba thied bun ki kot kham tam ia ka Prous ka pynjynjar ia ki samla jong ngi Kumba phi iohi hi ha ka kot, ngim don parom lyngkot ruh ban pynproh ia ka jabieng ki nongpule ha kane ka thup kaban kyntu ia ki samla ban iathoh ia kum kita ynda ki la dep B A , ne B Com , ban ioh jingkyrshan na ki kot khubor katba kim pat lah rai ia kaei kaba ki kwah ban trei Lada don ki samla kiba ai kyllliang ia ka kopi jong ki sha uba la nang bha ia kano kano ka kam, bad lada uta u thoh, ngin pynrben ia ka kot ha ka sien shon ban bud ia kane Ngim sngew pher ei ei lada ki samla ki hap thied ha ka dor ka tyngka India mynta haduh 50 tyngka kawei ka kopi lada ngi lah ban kdew lynti ia kiba pule pre-university kumno ban pynkhreh ia lade Ngi don ki enjiniar, ki doktor, bad kiba tip ia ki kam jong ki ngi kulai ba lada kim lah ban thoh lut ha ka Khasi ruh, ngin iakhimih hi ma ngi Kane ka dei ka jingkhot u Dr B D Sharma Io iarap ban pynrben ia ka kitab

2

Ki nongpule kin iohi ia bun ki kabu ban kyllur hi na ki bynta ka kyrdan M A , ne M Phil , ha ka Khasi tang ha kane ka kot Yn kdew tang ar tylli ba ioh ki shim kabu than

Wei Yin shyin pyniaryntih ia ka rukom spel ia ki dak

Ar Ha ka rukom pynsnoh kyntien ruh yin shym pyniaid lang, namar u nongluin u shim ia kane ka kot kum ka ka lad ba ki skolar kin lap hi da lade, hynrei ka jingthmu ka jop

NEHU, Shillong
January 19, 1994

(H W STEN)
Editor

KI NONGTHOH

Bud dien ia kaba lashai lyngba ki kot khubor, hynrei ia haduh ka 19 1 94 ki nonghikai kiba pynnoh synniang sha kane ka kot ki dei kine

1 Dr (Mrs) Streamlei Dkhar, Lecturer in Khasi Department, NEHU

2 Mr D L Warjri, Selection grade Lecturer, St Edmund's College

3 Dr (Mrs) M B Jyrwa, Reader, Khasi Department, NEHU

4 Dr J S Shangpliang Senior Lecturer, St Anthony's College

5 Dr Sylvanus Lamare, Lecturer, St Edmund's College

6 Dr (Mrs) B War, Senior Lecturer, Khasi Dept , NEHU

7 Dr (Mrs) B Lyndem Laso, Reader in the Centre of Adult and Continuing Education, NEHU

8 Dr Bevan L Swer, Professor of Khasi, NEHU

9 Mrs Sukjai Swer, Lecturer, Sankardev College

10 Dr H W Sten, Professor of Khasi NEHU

Ki Lynnong ban Pule

Ha B.A.

Lynnong I, II, III, V, VII, VIII, XI bad XII.

Ha B. Com.

Lynnong IV, VI, VII, XI, bad XIV.

KI LYNNONG

Sla

LYNNONG I

Ka Kyrdan u Rangbah Khasi

U rangbah Khasi u don ka kyrdan kaba khraw bad ka kamiam kaba kongsan bad kaba khia bha ha ka imlang sahlang naduh hyndai hynthai haduh mynta U long u kñi ne suidnia ka kur ia la ki para ki pyrsa Ha kajuh ka por u long u kpa ha iing khun uba ju tip ia u kum u Thawlang

Haba ngi thir sani bha ia ka kyrdan jong u rangbah Khasi ha ka imlang sahlang ngi shem ba u long uba donkam ha baioh ar kitei ki iing kata kum u kñi ia la ki para ki pyrsa ha iing kur, namar dei ma u uba sneng ba kraw, katba ha iing khun pat kum u kpa uba ai ia u Symbai u rnai uba ai mynsiem ia la ka kur ka jait ha ka pang ka shitom, bad ha ka suk ka saiñ rüh Dei ma u uba tip ia ka spah ka phew nongtymmen bad ka synshar iing synshar kur Katba ha iing khun pat kum u kpa ai ia u Symbai u rnai uba ai ia ka long rynieng ka man rynieng ha la ki khun ki kti Ka bynta jong u kum u kpa ha ka longiing longsem ka long kaba kyrpang haduh katta katta, namar khlem ma u, yn ym roi ka kur ka jait lane iar u tnum u tyndai ha iing khun jong u. U P R T Gurdon ruh u kren halor kane ka jingkordor jong u kpa ka iing ha ka dustur Khasi U kpa u long u khlieh duh jong ka iing, uba lah uba iai, uba pyndap uba pynbiang ia ki khun ha ka shit ne ka khriat U Gurdon u thoh ba wat la ka jingshim jait ka long na ka kmie, ka long kaba bakla ban shim ruh ba kpa um don bynta ei ei ha ka iing Khasi U kdew ruh ba u kpa u long u khlieh duhjong ka ling bad uba synshar ia ka. U

long ruh ma u uba tur naphang ia ki jingeh jingma baioh na ka bynta la ki khun ki kti bad ka tnga

Haba ngi bishar bha ia ka jingsngew utei u nongthoh ngim banse ban bishar kham bniah ia ka jinglong ka kyrdan u rangbah ha ling kur bad ha iing khun Haba ngi phai sha ki por kiba kham mynshuwa, u rangbah u don ia ki ar bynta ban pyndep ha ka imlang sahlang Ngi ju iohsngew ba kata ka kyrdan jong u kum u kñi ka kham kor ban ia ka kyrdan jong u kum u kpa Ha kaba ki pyrsa ki tieng burom ia la u kñi haduh katta katta U kñi u don ka bor haloi ki pyrsa bad ka ktien jong u ka dei ka aiñ, khamtam lei lei ha kaba rai ia ki jingdon jingem (nongtymmen) jong ka kur, ka iapoi kha iapoi man, ka iap ka im, bad ka suk ka shitom, ki shong ha ki tyrpeng jong u ban kit khlieh ia la ki para ki pyrsa, wat ha kaba sneng ba kraw bad pyni ia ka iaid ka ieng kaba don akoi don burom La ju khot barabor ia u ban pynbeit pynbiang ha iing kur lada don kano kano ka jingiakynat bad ka wit ka wa

Ha kajuh ka por, u kñi u don ruh ka bynta kaba khiaw kum u kpa ha la iing khun Ngi ju iohsngew barabor ba ki kynthei ki ju kren shaphang u khaw, kum ba shu ong noh "Kat shaba don u khaw shata ngi hap bud " Kane ka kdew ia ka kyrdan u rangbah kum u kpa ka iing uba wan rah ia u khaw, kumta dei ma u uba pyndap pynbiang ia ki khun ki kti bad ka tnga ha la iing, u don ruh ka jingkit khlieh kaba khia kumno ban pynheh ban pynsan ia ki khun ki kti ha ka lynti kaba dei bad ha ka burom ka akor; nalor ba u hap ban pdiang ia la ka kyrdan jinglong rangbah jong u kum u kñi ha la ka kur ryngkat bad ka jingiasngewthuh jingmut hapdeng ki kur bad ki kha.

Hynrei katba ki por ki nangiaid, ki rukom ruh ki iatyllun lang bad ki ha ka jingiadei bad ka kyrdan u rangbah Khasi ha ka imlang sahlang Ha ka jingshisha, ki riti ki dustur ha ka jingiadei bad ka bynta u rangbah Khasi kim pat shym da kylla haduh katta katta Hynrei dei ka jingsngew briew hi kiba pynkylla ïa ki rukom Lehse ka bynta jong u rangbah Khasi ha ka imlang sahlang ha kine ki por ba mynta ka ia pher bak-ly-bak na ki por ba kham mynshuwa Don lehse katto katne ki nia kiban kyrshan ïa katei ka jingong To ngin iapeit mynta ha kaba rai bad bishar ia kano kano ka kam iing kam sem, wat ban rai ia ka jingdon jingem ruh, u kpa u lah ban pyni leit namar suki suki ka nongtymmen ka kylla long noh ka nongkynti ha ki khun ki ksiew jong u Te haba ka jingkit khia u kpa ka la nang bun ka jingtuklar jong u kñi na ka liang ka nongtymmen ka dang don hi khamtam lei lei haba ka don ka jingiapher jingmut hapdeng shi kur shi para Kata ruh ka shong ch ba la kita ki pyrsa ki pyntip ne em sha là u kñi bad la u dang don jingiadei kaba jan ne em bad ki para ki pyrsa Ban kham shai ngi lah ban shim nongmuna na ki iing kiba dang bat ia ka niam ka rukom tynrai Ha ki por hyndai ki shi kur ki iashong iasah marjan tang ha iwei i nongrit Ka jingiadei hapdeng jong ki ruh ka long kaba iajan bha namar ba ki iakynduh lehse man la ka sngi Ka don ruh ka jingiasngewthuh jingmut para ma ki ha baroh ki liang kynthup ruh ba ka jingïatip lang halor ki hok long trai bad ki aiñ jong ka Haba dang iajan kumne shi kur ba kajuh ka jaka lane ka nongrit u kñi ruh u dang lah ban ialeit ïawan bun sien man la ka sngi. Haba kumta ka para ki pyrsa ruh ki dang tieng burom ïa la u kñi. Hynrei ka jingkylla jong ka por, ka kur ka la sdang ban saphriang kylleng kylleng ki shnong ba marjan wat shaduh sha jngai

wat sha ri nongwei ruh. Kine ki jingkylla ki wan na ka kam ba ki trei, ka khaii ka pateng, ka pule ka puthi bad bun kiwei pat ki daw kiba pynlong ia ki ban ïajngai hapdeng u kñi bad ia ki para ki pyrsa namar ba um lah shuh ban poi khah khah sha ia ki kur Ka leit ka wan ka ktah nyngkong eh ia ka por, ka bai lynti, ka miet ka iong, ka jingbun kam nalor kiwei kiwei ki daw Kumta ka kyrdan u rangbah Khasi ka duna noh ka bor ka iktiar na kaba ju long ha ki por mynshuwa

Kumta ka don ka jingtroiñ na ka liang jong u kñi ha ka jingïadei jong u bad ki para ki pyrsa lait noh sa tang ha ka ïap ka im, ka poikha poiman, ka kha khun bad jer khun

Ha kane ka juk ka kyrdan jong u kñi na ka liang ka kamai kajih ruh ka ktah bha, kata lada u khraw kamai bad heh kyrdan, u lah ban ioh ia ka burom na ki para ki pyrsa lehse ba u iarap ia ki ha ka liang ka pisa ka tyngka Hynrei lada um heh kyrdan bad khraw kamai kata haba u tnga jong ka para (kynum) u kham khraw kamai bad heh kyrdan bun na ki kñi kim ïoh ia ka jingburom na ki para ki pyrsa khamtam lei lei lada u long uba buaid, uba lyngkar te tang katta kim kheiñ snep shuh ia u

Ngi ïohi ba u kñi mynta u kham jngai na ia ki pyrsa ha baroh ki liang katba u kpa pat u ïajan bad ki khun ki lah ban ïaphyllliew jingmut bad ki lah ban pan ne kylli ïa kiei kiei baroh kiba ki donkam; bad ngi shem ruh ba dei u kpa uba kloi ban kit ban bah ïa ka duk ka suk jong ki khun baroh. Te u P.R.T. Gurdon haba u thoh ïa ki jingsngew jong u kiba lehse u Keith Cantlie ruh u ïahap jingmut ba ka bynta u kpa ha ka ïing ka trei kam kham bha bad u kham jan bad ia ki khun ki kti bad ka tnga ban ïa u kñi. Don ki nongthoh jong kane ka juk kiba kren halor kane ka

phang, kı jong u Soso Tham, u Prımrose Gatphoh, u Darnıngstone Lyngdoh, u Spıton Kharakor bad kıwei de kı kren lane phawer sha kane ka phang Ngi ĩohi ba wat ha kı khana birıa lane ha ka shad ka kmen, lane ha u khnam ka ryntıeh la ıathuh eı ei ıa ngı halor ka long kur long jaıt u Khasıba kumta naduh ba u rangbah u wan longbriew sha kane ka pyrtheı yn jer yn thoh ïa u ha ka niam ka rukom ba baroh kı shynrang la kynto da ka hukum ba dei ban buh laı tyllı kı khnam bad ka ryntıeh kı 'nam ıawbei ban neh ka kular, ka long syıem man syıem halor ki laiphew jıngthaw ha snıeh pyrtheı, ban neh ka long shynrang long rangbah kumba thoh u D T Laloo Te u rangbah u don la ka jong ka kyrdan ba la pynkhamtı ha u naduh ba la kha Hynreı haba ngı sngap ıa ka jıngïakren u luk u lak halor ka kyrdan jong u rangbah Khası ka paw pynban ba um long eı eı shuh ha kane ka juk namar ngı shım jaıt na ka kmıe. Ha kaba kut ngı lah ban ong, namar kata, ba ka dor u Khası ha kı por mynnor ka long shısha kaba la pynkup da ka bor bad ka ıktıar ha la ka kur bad u kpa ha la ĩing khun Hynreı ha kı jıngkylla jong kı por bad ka jıngıatyngkhuh bad kıweı pat kı bor bad kı kolshor jong kıweı pat kı jaıt bynrıew, ka bor ka ıktıar jong u rangbah ka sah hı wat la ka la synjor noh ha ka lıang kı kur kum u kñı namar kı katto katne kı daw ba la taı sha khmat. Hynreı ngı deı ban sngewthuh ba wat la u rangbah Khasi u synjor noh ka longkñı ha la ıing kı para kı pyrsa u dang don pat ïa ka kyrdan jong u kum u rangbah ha ıĩng khun; u kpa u ba lah ba iaı ĩa la kı khun uba baroh kı khun ki ieit bad burom

Ka kyrdan u rangbah haba bıshar pat na ka liang ki jingnang jingtip, ka kam ka jam, ka khaïi ka pateng khamtam lei leı ha kıne ki por mynta, ngi ĩohi ba la bun

kiba la kynjoh ia ka thong kaba kiwei ki jaid bynriew ruh ki la iabeh La bun ki doctor, ki nonghikai ha ki skul rit, ki college bad haduh ki skul bah ruh, nangta la bun ruh ki rangbah jong ngi kiba la long ki engineer, ki I A S officer kiba la pas ia ka A Ç S bad ia ka M C S ruh Te haba bishar bniah ha kane ka liang jong ka jingkiew irat ki rangbah Khasi jong ngi ha ka pule ka puthi, ka kam ka duk ngiin lah ban shu pynkut jyndat ba ka kyrdan jong ki ha ka imlang sahlang ka la hiar dor, wat la ngim lah lait kum ka jinglong briew ba don kiba mon ban pule bad pyntbit ia lade ha ki kam kiba kwah hynrei ym don lad ba ban ka duk ne ka thngan bad ba u khaw u dawa wat tang ban bylla mynsngi bad hap baim rwing Hooid, don ruh ki khun ioh mon kiba dang khie dang san kiba don kyrhai ka spah ki kmie ki kpa ban pule bad pyndonkam ia la ki sap ki phong kiba ki don hynrei kim mon satia bad ki im ha ka dih, bad kiwei de ki jingim lyngkar jong kane ka juk Jar la katta ruh, u rangbah Khasi kumba ka paw ha ka imlang sahlang, u long ka burom ia ka iing ka sem ka ri bad ka jaidbynriew, u long ma u u khadar bor ba baroh ki tieng ki smiej bad "Dei ia u rangbah keiñ - Baroh ki briew ki ieit" naimar ha u ka shong ka mon ba jwat la bun kiba beiñ kiba khoh ia u hynrei ym don ba lah ban rat ia ka jinglong rangbah jong u kumba rwai U Soso Tham bad u rangbah u iai sah hi u rangbah shirta.

Dr. (Mrs) S. DKHAR

LYNNONG II

Men Suh Syntiew

U babu Primrose Gatphoh u batai ba 'men suh syntiew' ka mut ia "ka briew kaba pnah ktien ban pynialuh samla, bad kaba ioh la ka nongsngi namar kata ka kam." U Father H. Elias pat u batai "ka briew kaba sianti bad pnah thylliej ban pynialuh kynthei shynrang." Kiwei pat ki nongthoh kynthup ia u Rev. I Kharkongor bad u babu Nisor Singh ki batai haba shu shim kyllum kumne ka briew kaba nang ban pynibha shynrang kynthei. Ki da buh de ia ka kyntien phareng Pimp (one who procures gratification for the lust of others)

Imat ka kyntien men suh syntiew ka pynlong ia kine ki nongthoh ban pyrkhat ba dei tang ki kynthei kiba nang bad ba dei ban leh ia kane ka kam. Ka kyntien pimp pat ka kynthup lang bad kynthei bad shynrang kiba don bynta ha kane ka kam, bad ki briew ha kito ki jaka ki kheiñ poh ia kine ki briew.

Ka jingdon jong kine ki MSS ka la iarap shibun ha ka liang ka shongkha shongman namar ba ki samla ki don lynti ban phah kylli lyngba jong ki bad lehse ka la lah ban khate ia ka rukom ba shu iaioh kulmar khlem da don jingmut lypa ne jingiaieit ei ei lane khlem da pyrkhat da puson lypa ia ka longiing longsem. Ha ka jingtip jong nga kane ka don haduh ba ki samla ki la nang ban thoh shithi samla. Lehse ka jingiakynduh ba kham khah khah ki samla kum ha ki iing mane ruh ka la nang pyntlot noh ia

kane ka kam kaba la ju don Lehse ka jingjam palat pud jong ki MSS da kaba ki pyniakap samla khlem da salia shuh ia ki ar kur mamla ka pynlong ia ki kmie ki kpa ban phah kiar ia la ki khun samla na ki Kine ki MSS kim long ki nongkhan ne nongdie briew kumba la don ha kane ka juk jong ngi mynta Ka kam jong ki ka long kaba beit bad ba ka jait bynriew ka tip bad ka pdiang ha kata ka por

Hapdeng ki khar Hindu ka kam kaba iasyiiem kum kane ka MSS ka dang don haduh mynta Ki Pundit (Brahmin) kiba ju leit ju wan barobor sha iing briew ban leh Puja bad kiwei kiwei ki kam jingpyndep niam ki tip bha ia ka longiing longsem (family), bad ia kine la ju pyndonkam barobor ban pyniakap samla Ka jingiaphei ka long ba kine ki pyniakynduh ia ki kmie ki kpa jong ki samla bad hadien sa don pat ka jingiashongkha shonginan ia kane kajuh ka kam la ju leh ruh da ki Samash Sevak (Social Worker) kiba tip bha ia ka longiing longsem jong ki briew ha ki jaka ba dei ban trei Wat ki khar Napit kiba ju khot ki Nai-I ki ju leh ia kane ka kam mynba ki ju leit sha iing ki briew ban khap shñiuh la ki briew kiba don kti ha kane ka kam ki ju khot kyllum ia ki ki Viba Dalal Ha kine ki sngi lei lei la mih sa ka rukoin kaba thymmai kaba lyngba ki jingpynbna ha ki kot khubor Bun bah ki jingiapoikha hapdeng ki Hindu ki la urlong lyngba ki jingpynbna

Ka jingkylli kaba mih mynta ka long hato ngi ki Khasi ngi donkam ne em ban pynim pat ia kane ka kam MSS Bun bah ki Khasi kiba la dei ban shong jngai na la

ka ri namar ki kam ba ki trei ne namar kino kino pat ki daw bad kine ki shong ki sah syndon hangto ryngkat bad kiwei pat ki jait bynriew Badno ki khun samla jong kine ki longiing kin iashongkha? Hapdeng jong ngi ki Khasi ki kimie ki kpa kim ju kham leh koit ia kane ka kam MSS, hano ngin pynkhamti ? Nangta shuh shuh ngi iohi ba ha kane ka juk jong ngi mynta don bun bah ki samla kynthei bad shynrang kiba biang ba bit nadong shadong ki shong khynraw sah Lada shim ha la i kyntoit ba ngi shong ngin shem ba bun bah ki samla kiba la palat ia ka 30-35 snem ka rta hynrei kiba dang shong khyniaw Nga la iohlad ban iasyllok bad katto katne ki thei samla kiba la iaw bha kiba jubab beit da kaba ong 'ba ym don ba phah kylli' Katba na ka liang jong ki iangbah pat kim shlur shuh ban phah kylli beit beit namar ki ong hana ba ioh shah kyntait Kane ka ktah ia ka jingsngew jong ki khamtam lei lei kito kiba la kham don kyrdan Lada jia ba shah kyntait hano hano kane kan phriang khlem pep bad mynta ki la sheptieng ban pyrshang biang sa shawei pat Nangta shuh shuh haba ki kyrdan pule lane kyrdan trei kam ki la iaphei nang mih shuh shuh ki jingeh bad jingshitom jingmut ban pyrshang ialuh samla Wat ka jingiabun kam than jong ki samla ha kine ki juk mynta lem bad kiwei de ki daw ka la nang pynbun ia kiba shong khynraw

Ha kane ka rukom ka jaitbynriew kam ioi kam kha shuh kumba ka dei ban long Nangno yn ioh tnumtyndai thymmai haba la nang bun kiba hun ban shong khynraw ? Kane kan wan rah ia ka jingmynsaw kaba

shyrkhei namar ba ngi long ki jaitbynriew kaba la rit paid lypa bad ngin nang rit shuh shuh haba ngi ianujor bad kiwei pat ki khraw paid

Lada ka kam MSS ba iim kam lah iaid iew shuh lehse ngi la dei ban pyrkhat da kawei pat kaba lah ban iarap ia ka jaitbynriew ban khaim roi bad ba ka lawei kan shong skhem

- D L WARJRI

LYNNONG III

Khyndiat Halor ka Mut ka Pyrkhat u Khasi

Baroh ki jaitbynriew ki don la ki jong ki jong ki rukom pyrkhat shaphang ia lade U Phareng, kata u Britisher u sngewtynnad ban pyrkhat shaphang ia lade kum uba kot pyrkhat Namarkata u synshar pyrkhing ia ka ktien ba u kren bad ia ki kam ba u leh Um long uba pynpaw lut ia ka jingsngew Ki ummat kim ju kham jaw na ki khmat jong u wat hapdeng ka jingduh ba mih na ka jingiap U buhrieh ia ka jingsngew jong u da kaba u pyndonkam khyndiat ki kyntien Haba u bam jingbam, lada kata ka jingbam ka bang bad lada u sngew dei ban ong ei ei halor kata un ong lehse *The food is good* lane *The food isn't bad* la kajuh ka jingbam u dkhar un ong *The food is very good,* un da stress lane ban ha ka adverb *very* U Khasi pat un ong *Ish ' kaba la bang kata ka ja* Ka jingong u Khasi bad u dkhar ka kham kit shibun ka jingsngew ban ia ka jong u phareng

U Khasi u khlaiñ kaba iaroh ia kiwei, hynrei u tlot shaphang ia lade Haba u jop ha kano kano ka jingïaleh kham ñiar eh phin shem ba u kren shaphang kata Kaba synshar ia ka rukom pyrkhat shaphang ia lade ka long ka jingong . *U khiew ba dap um um ju sawa.* Hynrei ka jingbym kyntiew ia lade teng teng ka la long haduh u pud uba bakla Haba leit sha ka jingkhawai ne jingïabam

sngewbha ki nongkhot ki ialeh katba lah ban khreh ka bam ka dih kaba bang kaba shngiam Ki leh katba don la ka bor ka buit ban pynbang ia kata ka jingbam Ynda la iabam, ki nongbam ki iaroh ia ki nongshet bad jingtbit jong ki Hynrei ka jubab ba ki nongshet ki ai halor ka jingiaroh ka long baiaboi *Hana te'* lane *Shano phi' Shu shet malu mala* Teng teng ha shuwa ban bam ne hapdeng ba bam ki trai iing ki ong *Bam malu mala ho '* Bunsien kine ki jingong ki long ki phreis bym don ha ki ka jingmut kaba i kumba ki don Ki long kiba la pyndonkam tang kum ka rukom ban pynrit ia lade ha khmat kiwei Bad ia kine ki phreis la pyndonkam wat da kito ki briew kiba ha kaba shisha baroh ki da thrang eh ban ioh jingiaroh

Ka don ka jingkyiduh ha ka liang ka jingiaroh ia lade La pyndonkam ia ka kyntien *iaroh ia lade* ha ka jingmut ba dei ban myniui ba kaba bha ba dei iaroh ka long kaba dei shisha ban leh kumta, kam pher lada ia lade ne ia kiwei Ym shym la pyndonkam ia ki ban kien ia ka jingsarong plak kaba shu thew sharyntoh ia kiei kiei khlem dei rukom Kane ka jingkyrduh ka wan ym na kaba kyiduh shisha hynrei na ka jingmlien kren kyrduh hi Ka jingmih na kane ka long ba ka la kiah shibun eh ia ka jingmut jingpyrkhat bad jinglah jong ki longdien Ka jingmlien u Khasi haba don kano kano ka jingiaroh ka long ban kah dum noh ia ka jingphyrnai kata ka jingiaroh Kum ka nuksa, haba don mano mano ba iaroh ba ka jingthaiñ (swetai) ka long kaba itynnad, ha ka jaka ba kata ka trai swetar kan ong *Phi itynnad ? Nga ruh nga itynnad,* ka jubab ka long pynban, *Hooid ka itynnad, tangba peit nangne ka lah kad;* lane *peit hangne ka don ka jingbakla thaiñ.* Ka jingmlien

ban pynphai da ka ba duna sha pyrshah ka jingiaroh Kum kine ki jubab ki pynpaw ba kiba bun na ngi kim pat nang ia ka buit ban tyngkai tang ha lade ia ka jingtip shaphang ki jingduna Ka pynpaw ia ka jingshida than Kynmaw u Aesop u ong "ban shida than ka ban iap"

Kaba kdew ia ki jingduna hadien ba la iaroh ka long ha ka jingshisha ka jingpyrshang ban ong *Hei ho' wat da iaroh eh* hynrei kaba sngewsih ka long ba kiba kum kitei ki jubab ym tang ba ki weng noh ia ka jingiaroh hynrei wat ia ka jingitynnad hi iuh Ka jingkyrduh jong ka iaroh ia lade (self appreciation) ka long na ka daw ka jingkwah ban ym kyntiew skong ia lade Ka long ruh na ka daw ka jingkwah ban buh ia lade khaim harum ban ia kiwei Ka long kaba bha ban leh kumta Hynrei kane ka jingpyrkhat ka la kylla long pynban ka jingmа ia ngi kum ka jaitbynriew, naimar ngi la sngewrit than kat haduh ba ngim nang shuh ban buh ia lade ha ka jaka ba dei ban buh

Pyrkhat ia ki jingong *Yn lah shano phi kum u — Yn leit lah shano ban ialeh bad u - Ish uba la nang sat-U-te uba stad, phi* Hato kine ki jingong kim long kiba kthang ? Balei ki kthang ? Namar kine ki buh lypa ia uta uba kren ha ka kyrdan ka jingbymlah, ki weng noh iuh ia ka mynsiem ialeh tyngeh Ki ai lad ia u nongkren ban buh pud lypa ia ka jingjop Ka jingjop te ka jingjop tangba kaba kham hapoh ia kiwei

Ki jingkren jong ngi ki synshar ïa ka mut ka pyrkhat, ia ki kam ki kti jong ngi. Ki pynpaw ia ka dor ba ngi pynshong ia kiei kiei ha ka jingim. Sngewthuh ïa ki phreis *kum ban ïap*. Haba kdang ruh *kdang kum ban iap*, haba

sam rkhie ruh *samrkhie kum ban iap* *Kdang bad sam rkhie* ki dei ki *positive lexis*, kata ki kyntien ba kren ia kaba bha, ba sngewtynnad hynrei ia kine ruh la kah symgiew da ka *kum ban iap* Toi, *kum ban iap* ka dei ban iaid ryngkat bad ki kyntien *pang, tlot, thait, tieng* Kam dei ban iaid ryngkat bad *kdang* ne *samrkhie* Pynban kine ki ia iaid lang bad haba leh kumta ki wallam ka jingkyrduh ki phreis ba kham sngewtynnad bad kham sngewbit na ka bynta ban tei ia ka longbriew manbriew ha ka jingiaid shaphrang

Lada peit ia kine ki phreis bad bishar bniah bha ia ki phin shem ba ki long kum ka jaiñpoh kaba thaw ia kawei pat ka syrtap ban long ka nongrim ka jingsahdien ne ka jingkynran dien pynban

Ha kine ki sngi ka don ka jingud ba ka ri bad ka jaitbynriew hi baroh kawei kam long shuh kumba ju long Ka la pher shibun ha kine ki sngi Ka don ka jingkylla ha ka rukom im na ki liang kiba pher ba pher Ki jingkylla ki ia khleh kiba idei kito, ki bym idei kito Ka don ka jingjingpyrta ban pynneh pynsah ia ki matti ki long shuwa, ki riti ki dustur ba la ai pateng ha ngi Ka jingpyrta teng teng ka poi haduh u pud u bym idei shuh, kum kato ka jingpyrta ba la mih ha ki kot khubor ba ki samla kynthei ki dei ban bat ia ka riti ka dustur riam kaba da ka jaiñ tapmoh bad jaiñkup Ia kum kine ki jingpyrta uba bun uba lang u la shu wiat khlem ong ei ei Phi lah ban lap shibun kum kine Hynrei haba dang don hi ka jingïawer ban pynneh ia ka jinglong kyrpang ka jaitbynriew, dang don ka jingsngew shngaiñ ba ka jaitbynriew ka dang im

Kaba wad ïa ka dien trai, kaba pyrta kaba wer ban ia tylli kawei kaba pynneh ïa ki dustur jong ngi, dei ban sngewthuh shai ba kam dei ban long kaba khia shiliang ha

ka pylla kat haduh ban pynlong ia ngi ki briew kiba pert tang sha ka mynnor Ngi iohi ia ki jingkylla bad ngi kren pyrshah ia ki Hyniei la ka jingbym kylla jong kiei kiei kiba dei ban kylla pat ngim iohi Kane ka ieng kum ka jingma, namaikata ia ki saikhum jong ka dei ban bthat

U Khasi u long uba la ri syiar naduh hyndai hynthai Slem katno ha ka hyndai ym lah ban kren da kaba thikna Ki *archeologist* ki batai ba ka jingri jingri ka la sdang ha ka pyrthei ha ki snem 8000 B C ei ei Tip u Khasi ha kane ka por u don haei ? Tang kane kawei ka thikna ba u Khasi u la ri syiar naduh ba u la ioh ka Niam ka Rukom na u Blei Tiai Kynrad, Nongbuh Nongthaw Lah ban kren ia kane da ka ba skhem namar ba u Syiar u long ka bynta jong ka niam U long ma u u iangiaikhad, u nongbah khala ia ka pop ka sang u khunbynriew Dei da kaba pjiar ia ka snam jong u halor ka duwan dewsaw harud shnong ba long jingkñia, dei da kaba peit ia ka kjap ka star ki snier jong uba sngewthuh sa aiu shuh u briew u dei ban leh kat kum ka niam ha ka jingiadei bad u Blei ne paia briew U Khasi u la ri syiar na ka bynta ka niam naduh dang kynthong ka pyrthei La ong ba ka jingri syiar ka sdang hangne ha South East Asia hapdeng ki Khasi bad kito kiwei pat ki briew kiba don mynta ha ki thaiñ Burma bad Cambodia kiba ka niam jong ki ka long sawdong u syiar

Nangta u khan u shat pylleng ban wad ia ka daw. Ka daw ka lah ban long na ung ne na bar, bad dei ha ka jingkeim jinglar ka pylleng ba lap ia ka daw Ki tymmen ki iathuh ba hateng hateng ym lap ia ka daw kumne kumne, bad namarkata la dei ban shat haduh shi shang ka pylleng.

Ka pylleng bad syiar ha ka rukom kaba maian ki la long ki bynta ba kongsan eh ha ka niam u Khasi Nalor

kaba shim ia ki ban pynleit ha ka niam, u la shim ruh ia ki kum ki jingbam ba bha bad ba kyrpang Ka dohsniang dohinasi ki long ki jingtah pyndap taiew, ka dohsyiai ka dei ka doh kynsai La pynkhreh pylleng bad dohsyiai barabor tang ia kito kiba ngi ieit bad burom eh

U syiai u la ong ka rukom im ia u Khasi ha ka liang ka jingkheiñ por Ka kynih kaba nyngkong, ba-ar bad ba lai ki long ki por kyrsiew thiah Barabor hi, u Khasi u khie dang ngir tang shu la riew syiar ban pynkhreh ka bam ka dih ha shuwa ban ia mih ban leit sha la ki kam ki duk Ki phreis *Kynih ka 'iarkynthei, dang riew u 'iarnyngkong, kynktok kumba kynktok ka syiar kha pylleng* ki kdew ba u Khasi u la im ryngkat ryngkat bad kine ki jingri la slem bah

Naloi kaba u syiar u ieng rangbah ban ap jutang u Blei na jrong, nalor ka dak ba ka pylleng ka ai, nalor ba u bam ruh ia ki, ki syiar ki la long ruh ka rukom ia ki iang samla bad thei samla ha ka kam kumno ban ialuh U Syiar lud uba dang shu pait ryndang shen, phin lap une shu thlup thlup thlep thlep, tang shu la wan ka iarkynthei hajan Hynrei ym kumta bad u iarryngkuh Haba u imon ia kano kano u da khroh kup kup hajan jong ka U da tyrwa u kba u khaw, u da puh thalap, nangta u kyrdem kjat thum ha khyndew U leh kumta laisien laiwat, lada kata ruh ka mon te ka wan íakrad jingbam lem hajan hajan Hynrei lada kam mon ka phet sha jngai Haba kam mon u ïarryngkuh uba la rangbah um ju leh bor Hynrei u kyrdem kjat thum ha khyndew, nangta u kynih, u ieh ïa kato, u wad da kawei Kane ka ïaluh samla u Syiar ka phalang ha ka ialuh samla u rangbah Khasi ha ka shad suk mynsiem ne shad lat Ynda la jan kut artad ka shad, phin íohi ba uwei u nongshad

ba la kham rangbah u ialam ia ki khynraw nongshad sawdong sawdong ki thei sotti hangto Phin iohi ruh ba ka jylli shad ka long kaba ki nang khem nang khem pynrit Une u rangbah haba u ialam kumto ha ka jingshad u phawar artad la artad ki jingphawer ba iadei bad ka ialuh samla. Nangta u peit thuh de kano ne kino na kita ki theisotti kiba la bit ban iawer sha kane ka kam Kito kiba la i bit ki phuh muiñ shi muiñ haba ki sngap ia ki phawar, nangta ki sawkyniang ki ngap hoiñ hoiñ Kito ki bym sngewthuh ne patiaw ia kata ka iawei, kito ki shu la ka shad bhabriew Haba u rangbah u iohi ba sawkyrang ka thei samla u shad artad u kyrdem de thum ha khyndew ha pyrshah kata ka samla ba la i dei nangta u king pa king ha la ka jingshad Ka jingkyidem thum ha khyndew ka long ka dak ba u ai ha kita ki khynraw ba bud ia u ba lada ki don jingmut, kito ha kiba u ai ka dak ki long kiba la long ban ia pyrshang

Kiba bun ki rang nongshad kim tip balei ki kyrdem kumto, imat ym shyim la batai ia ki ka mut aiu kato Hynrei to tip ba kato ka long ka rukom ialuh ba don buiom ba u Khasi hyndai u la seng da kaba peit thuh na kiei kiei jong ka mariang

Katne u Khasi u pyndonkam ia u syiar Ka long ka bym lah sngewthuh balei u Khasi u ri syiar tang thohmut thohmat teng teng tang ban dap ka khan ka shat ka kñia ka khriam ruh ym dap bha Hato uin iohi ba ia kane ka jingri lah ruh ban pynlong ka tyllong ka ioh ka kot nalor ba pahuh la ka bam ryngkat ka niam ka rukom ?

Haba kylli na bun ki briew, kaei ka daw ba kim ri syiar shibun kat haduh ban pynlong mar khaii ia ki ka jubab ka shu long beit *"Tip, ym ju pat leh keiñ kumta!* Don pat ki ba tieng ia ka khlam.

Peit thuh ia kiwei kiwei ki kam Phin shem ba ka jingpyrshang kan long tang kat ban shu biang ka jingdonkam Ka jingthaiñ khoh, star, knup, trap, shang bad shylliah ka long tang kat ban shu biang na ka bynta kito kiba wad ia ki Kam ju don ka jingpyrshang ban shalan ia kine ki mar shabar Ka knup ka trap lei lei imat kumba kan sa duh noh hi ha ka jingbymlah ban iakop bad ka shatii bad ka jaiñjri Ka jingtbit u Khasi ban thaiñ mula bad shylliah ka bym long iakren, hynrei uin treh ban ai iong ia u thri ne ia u skhen kumta ba um lah ban thaii ki mula bad shylliah bun rong U shylliah thri u long u ba skhem bha Na ka liang ka jingshah u lah ban shah slem katbá shah kano kano ka karpet Hynrei haba la thaiñ ia u da u thri, ym shym la thaiñ itynnad bha Kam shym don ka jingpyrshang ban ai ha kata ka jingthaiñ ki jingpynwan dur (pattern) ban pynshoh khmat ia ki nongpeit Ka daw ha lyndet kane ka long "Ki ong, ba ym ju dei ka rukom ban thaiñ khyllah" Hynrei ka daw ba shisha ha lyndet kane ka jingong bad jingleh ka long namar kam don ka mynsiem pynjop ia la ka jong Kam don ka jingkhmih lynti ba yn don ba thied ia ki mula bad shylliah jong ki shabar na la ka ri, namarkata ka jingpyrshang ruh kam don hi Ban ri kano kano, ban thaw kano kano ban thaiñ kano kano ka long tang ban biang ki jingdonkam, kata, ruh malu mala. Ban die ban ioh pisa, kata ruh tang kat ban biang ban ym da kyndoi-ja-kpoh eh, ka long ka nongrim ka trei ka ktah

U Khasi u shoh thaw ki wait ki tari kiba nep haduh katta katta. Ki wait ot dohkha ki bym long ía kren ha ka liang ka jingnep bad jingskhem Hynrei phin wad ban thied ía ki phin ym lap Phin wad tari ot ruti ruh phin ym

lap Imat ba kı longshuwa jong ngı kım ju bam rutı mo ade ? Kı tarı jong ngı la kı bha, kım pat shym rung satıa ha kı dukan heh hangne ha sor Hato kane kam deı namar kateı ka daw haneng Lada ka nongrım ka ıoh ka kot ka long tang ban laıt ka kyndoı-ja-kpoh, to ngın peit mynta ka ba kumno ka rukom pynıaıd ıa ka ïoh ka kot (economıc system) ba u longshuwa u la seng

Lada yn peıt ıa kane na kı kyrteng ba la aı ha ka jıngdon jıngem e g *nongkyntı, nongkhynraw, nongtymmen, rı kyntı, rı khurıd, kamaı ıing kur, kamaı ıing khun,* phın ıohı ba ka jıngdon jıngem ka shong ha la ka jıngpyıshang shımet Uta uba nud ban treı shıtom naduh ba um pat leıt ıing brıew te u la don la ka nongkhynraw, uta uba nud ban phuh syep kat haduh ban da dap ka bam ka sa bad kat haduh ban da ıoh kynshew katto katne, ha kaba kut lehse un ıoh ban thıed ka khyndew ka shyıap, ka halı hator, ka ıing ka sem, ka ksıar ka rupa Hą uba nud bad ba mon ban pynroı ıa ka nongtymmen te ka nongtymmen ka kylla long ka baıseng bym rngat, hynreı lada da kumweı te wat ıa ka ba u don ruh yn shım noh

Ka rukom pynıaıd kam ba tang maıweı (ındıvıdualıstıc) ka don ha ka kı jıngduna kıba la long ka daw jong ka jıngbymneh pateng la pateng ka spah ka hajar. Kı khun kı pyısa kım tıp aıu kı kñı kı kpa kı leh bad kumno kı pynıaıd ıa kı kam jong kı Ka buıt pynıaıd kam ka long shımet bad ym lah satıa ban tıp ıa kata naınar ym shym la pyllaıt jynhaw da ka ktıen kumno kı leh ïa kı. Deı namar kata ka daw ba ngım da don ha ka ktıen Khası kı kyntıen kı ban kdew ıa kane Ym don kyntıen ba ïadeı bad ka *plannıng* bad *budgeting* Kı kyntien khaïı kı long *baiseng, baïohnong, baiduh dıe, thıed* bad lehse sa katto katne kıweı pat

Haba ka *system* ka long trei marwei marwei bad haba ka nongrim ka long tang ban lait ka kyndoi-ja-kpoh te aiu keiñ ngin lah ban khmih lynti ban ioh ?

Ka burom jong ka thaiñ War ka long u Sohñiamtra (tangerine) Ka jingiathuh ki riewtymmen ka long ba haba u sohñiamtra u soh bha ia ki tnad diengsoh dei ban da shan, lym kumta u soh u kynduh ha madan Ha kine ki sngi ngim iohsngew shuh kum kine ki jingiathuh Lait noh noh na ka snem 1992, ym shym da don ka jingsoh soh kaba da katta katta Ka daw ka long namar bun ki diengsoh ki iap tram, bad wat kito ki bym iap ruh kim seisoh Ka daw ba la ai ka long namar ba ka khyndew ka la blad, kam don shuh ha ka ka bor pynseisoh namar ym shym la ai lad ia ka ban pynthymmai ia lade da kaba ieh syllai Te hynrei kaba pynlyngngoh ka long ba ka jingud ka la shu sahkut kumto Kam shym da don ka jingpyrshang ban leh thymmai ïa ka rukom thung diengsoh

Ka jingthung diengsoh ha ri lum ruh ka shu long madei mata Ym shym don ka jingpynmih soh ka ban biang ban kyrshan kum ki mar rew na ka bynta ki kaikhana umsoh, jam bad jeli La shu ieh ïa ka rep soh tang kumto kumba ka ju long la ha ri War ne ri lum Balei ? Namar ka dei ka kam shimet Ban leh thymmai ïa kano kano ym ju kot bor ban leh tang marwei Donkam ka jingïatrei lang jong katto katne kiba iamut kumjuh Hynrei imat ka nongrim trei marwei kam pynlah ïa u Khasi ban ia trei lang Te haba kumta ngin shu sah hajuh ?

Kam long ka ba suk ban wanrah ïa kano kano ka jingkylla ha ka trei ka ktah, ha ka mut ka pyrkhat khamtam lei lei lada dei ban leh ïa kata da lade Ka suk ban tynneng ïa kiwei, ka suk ruh ban pdiang ïa ki jingkylla ba wanrah

da kiba nabar Kane baroh ka long namar ka iaroh ia lade ka kyiduh bad ka shaniah ha lade ruh ka synjor palat Te yn leh kumno haba kumta ? Dei ban kylla ha ka mut ka pyrkhat shaphang ia lade Kam biang tang katta Haba la iai ban kylla ka ba donkam eh ka long ban pyntbit kyrpang ia lade ha kata ka tnad trei kam kumta ba ka jinglong kyniad kan sah Pli kwah tip ki lad jingpyntbit ? 'Kylli pyrthew, pule, iung sha ki ophis bad laibreri, bad khaddoh eh siewspali ia ka por

- Dr (Mrs) M B JYRWA

(Ka jingiathuh halor u sviar bad ka ialuh samla ka long kaba la pynshong nongiim ha ka jingiakren halor ka Kolshoi u Khasi bad I Rangbah H S Lyngdoh, M L A)

LYNNONG IV

Ka Seng Trei lang ha Meghalaya

Ka seng trei lang ka long ka seng ha kaba ki briew da la ka mon sngewbha ki iasnoh kti lang ban pynmih pisa na ka bynta ban seng ia kano kano ka kam ban wanrah ia ka jingmyntoi, jingroi bad jingmanbha nyngkong ia ki hi bad hadien ia kiwei de Kane ka rukom ban iapynmih baiseng lang nangta sa iasam ia ka bai iohnong ka mih na ka jingshisha ba ka kham bha bad kham khlaiñ ka seng ha kaba shiphew ngut ki iasnoh lang ban ia kata kaba tang da uwei u briew khamtam lei lei lada uta uba marwei u long u bym da don ka seng kaba heh Ia kane ka jingshisha la sngewthuh da ki rangbah Khasi naduh ki snem kiba mynshuwa Ha ka kot khubor *U Lurshai*, Lber 1925, ka la don ka jingtyrwa ban thaw kawei ka 'Company' lane seng trei lang ka ban lum ia u phan, u soh, u kwai, u tympew ban shalan ia ki sha ri dkhar Ha kane hi kajuh ka jingthoh la kdew ba kawei pat ka kam kaba kongsan ba kata ka 'company' ka dei ban leh kan long ban hikai ia ki nongrep ban rep arshah ban ia kaba ki ju rep Kine ki jingtyrwa ha kane ka kot khubor ki kdew shai kdar (i) ba uwei pa uwei u nongrep um lah ban long ma u hi u nongshalan mar sha ri dkhar, (ii) ba ka kham bha ban don ka seng ka ban lum shibun ka mar nangta sa leit die ban ia kaba uwei uwei u nongrep u leit die hi ha u kaia bad shah khñiot dor ha u, (iii) ba ki paid nongshong-shnong ha kane ka dong jong ka ri India ki donkam ban shah hikai bad pynshlur kumno bad katno ban rep La don ka jingkdew

shaphang ka jingdonkam ia ki seng trei lang naduh 1925 kumba la kdew haneng, pynban ka jingdon bad jingiaid shaphrang jong ki seng trei lang hapdeng jong ngi kum ka jaidbynriew ka long kaba dang rit shaba palat eh Lada ia kien ia ka jingiaid shaphrang jong ki seng trei lang ha Meghalaya, kata naduh ba ka Meghalaya ka long ka jylla ba pura (Jan , 1972) yn shem ba wat hapdeng ki jingpyrshang bad jingiaksaid na ka liang ka sorkar jylla ban pynroi pynsan ia ka jingtrei kam ki seng trei lang ka jylla Meghalaya hi ka long kaba dang sahdien shibun eh

Ka jingtreikam jong ki seng trei lang ha Meghalaya ka sdang da kaba ka Sorkar jylla ka la shim ia ki aiñ seng trei lang kiba na Assam *(The Assam Act I of 1950)* bad *The Assam Rules 1953* bad hadien ka jingpynbit pynbiang ban pyniadei ia kine ki aiñ bad jingdonkam hapoh ka jylla la lah ban ioh ki aiñ kiba mynta ngi tip kum *Ka Meghalaya Co-operative Societies Act (1976) bad ka Meghalaya Co-operative Societies Rules* Kine ar tylli ki kitab ki kynthup ha ki ia ki aiñ ki dustur kiba dei kum shaphang ka jinglong dkhot hapoh ka seng, mano ba lah ban thaw seng, katno ngut ki dkhot donkam shuwa ba yn lah ban khot ia ka, ka seng trei lang, ka kynthup ruh ia ki aiñ kiba dei ban bat ha kaba thung ia ki nongkit kam hapoh ki seng, kumno ban buh jingthoh ia ka ioh ka duh bad mano ba dei ka bor ban khmih pyrman halor ka jingtreikam jong kano kano ka seng

Ban pynbit pynbiang ia ka jingtrei ki seng trei lang jong ka Meghalaya ia kaba ka la ioh pateng na ka Sorkar Assam, ha ka snem 1972 U Shri P.N Damre uba long u Deputy Governor jong ka Reserve Bank ha kata ka por u la wan sha Shillong ban khmih hi da lade kumno lah ban pynkhlaiñ ia kane ka tnat treikam. Kawei na ki jingring

jingmut jong u ka long ban pynkylla bad pynthymmai ia ki seng trei lang kiba ai baiseng ia ki nongrep (agricultural credit societies) ba kin ym ai tang ka baiseng hynrei kin ai ruh ia kiwei kiwei ki jingshakri kum kaba ai symbai, ai dawai sboh, dawai pyniap khñiang, die marbam mardih ha ka dor kaba tad, ha kaba thied ruh ia ki tiar ne jingimih kiba ka jylla ka pynmih bad nangta sa shalan pat shabar Kine ki jingai jingmut ki long kiba bha bad donkam na ka bynta ki briew jong ngi Ki briew jong ngi, kiba bun hi kim da long kiba riewspah Don napdeng jong ki ki bym don tang ka lum ne hali ban rep ban riang Kine ki la dei ban wai ia ka lum, thied ia u symbai bad sboh, siew bai nongtrei tang da i baiseng iba rit, teng teng don ki bym don tang ka baiseng ruh Lada ki dei ban trei khnang ban im ki dei ban shim da ka ram na ki nongaisut ha shnong Ka jingimih na kane ka long ha kaba kut ka snem, ka jingtrei shitom jong ki ka shu iadep tang bad ka ram bad bai wai Haba dei badei, haba ka nemsniew wat tang ia kane ruh ym lait

Ban pyntreikam ia ki jingai jingmut bad ban pynduh ia ki jingeh kiba ki nongrep ki iakynduh na kawei ka snem sha kawei pat la pynkhlaiñ ia ka jingtreikam ka *Meghalaya State Co-operative Apex Bank* Haba shu kren kyllum kane ka bank ka ai ram ia ki nongrep ha ka sut kaba jem ha ki lai rukom *Short Term Loan, Medium Term Loan* bad *Long Term Loan* Nalor ba ki nongrep ki lah ban ioh ia kine ki ram na Apex Bank lyngba ki Service Co-operative Society, ki nongrep ki lah ruh ban ioh ia kine ki ram na kiwei pat ki bank kum ka Urban Bank lane Rural Bank ne Commercial Bank ruh Ka jingioh ban shim ram na bank ha ka sut kaba jem ka la dei ban pynlong ïa ki nongrep jong ngi ban ym donkam shuh ïa ki nongaisut ha ki shnong

jong ki, hynrei ban ioh ia kine ki ram na bank kam long kaba suk Ka rukom ha bank ka long ban da bishar biang pa biang la kata ka jingpanram ka long kaba shongnia Shisha ka dei hi ban long kumta, hynrei namar ka jingslem eh ka jingbishai bniah teng teng la shem ba ia ka ram la mynjur ban ai ynda haba ka por thung poi tep ka la dier Nalor kane, ki bank kim pat da ioh ia ka jingshaniah na kito ki briew ki bym nang thoh nang pule Ka jingbymshemphang bha shaphang ki kyndon kiba teh ia ki ka long ka daw jong ka jingbymshaniah ba la kdew haneng Kaba kyrkieh eh ka kam ka long, namarkata, ban nang pynbun shuh shuh ia ki skul pule na ka bynta kiba la san bad ha kajuh ka poi lyngba kine ki skul ban pyniung ruh ha ki ia ka mynsiem iatrei lang Ka seng ki seng trei lang ha Meghalaya ia kaba la tip kum ka *Meghalaya State Co-operative Union, 1978* ka la iohi ia kitei ki jingeh ba la kdew haneng, bad kum ka seng ka la kut jingmut ban ialeh tyngeh ban hikai bad bsuh ha ka jingmut jong baroh ki nongshong shnong katno ka long kaba donkam ban shim ia ki jingiarap ban ioh na ki bank bad khamtam eh ruh ka long kaba nang myntoi shuh shuh lada para ma ki ki iakut ban seng ki sengtrei lang kiba khlain

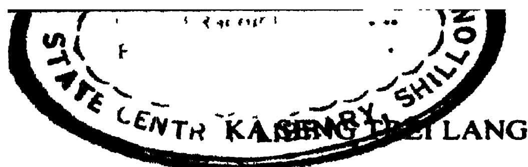
Ka jingdon jong ki seng trei lang die marbam bad tiar ing ka long shisha kaba da myntoi eh khamtam lei lei lada kata kaba ioh ha ka dor kaba tad ka long ruh kaba bit ba biang ban bam ne pyndonkam U paid nongthied haba u da thied hi la ka pisa u sngewtynnad ban thied na ki briew kiba riap riap ka ktien, kiba kloi ban pyni ia ka mar, ba iathuh dor, ban kdew ia ka jingbha ne jingbymbha ka mar haba ia nujor bad kiwei pat La khmih lynti ba ha ki jinghikai pyntbit nongtrei kiba ka Meghalaya Co-operative Training Institute ka ai, la ai jinghikai ym tang ia ki heh ki

haiñ ha ki seng trei lang hynrei ryngkat ruh bad ia kito ki paidbah ki ia kynduh man ka kynti ba ki leit sha kum kine ki dukan

Kawei pat ka kam ba la pyniaid da ki seng trei lang bad kaba i don jingkyrmen bha ka long ka jingthaiñ jaiñ bad ka jingri khñiang sai rusom Ka jingai jinghikai kumno ban thaiñ jaiñ ka don ha ki khyndai tylli ki skul thaiñ jaiñ ha Shillong, Nongstoiñ, Aradonga, Jowai, Tura, Baghmara, Phulbari, Resubelpara bad Williamnagar Nalor kine, la pynbeit ruh ba kino kino kiba kwah ban leit shabar jylla ki lah ban leit ha ka Assam Textile Institute, Guwahati, lane ha ka Indian Institute of Handloom Technology ha Guwahati hi Na ki jingthaiñ jaiñ ba kham heh lah ban kdew ia ka Intensive Handloom Development Project ha Garo Hills ha kaba la thaiñ ia ki jaiñ kiba ishongkun bha Ka Handloom Weavers' Co-operative Societies ka dei ban don la kumno kumno sanphew (50) ngut ki dkhot kiba dei hi ki nongthaiñ jaiñ khnang ba ka seng kan long ka seng kaba pyniaid da ki briew kiba da tip bha ia ka kam

Ka jingri khñiang rusom ka don ha Shillong, Ummulong, Mawdymmai, Nongpoh, Tura bad Resubelpara La nang plie shuh sa ia kiwei pat ha Dilma bad Bonagiri ha East Garo Hills, Umsohpieng ha West Khasi Hills bad Kdiap ha Jaiñtia Hills Ki khñiang kiba lah ban ri ha Meghalaya ki lah ban pynmih saw jaid ki ksai rusom kiba ki khot Mulbery silk, Eri silk, Muga silk bad Oak Tasar silk Ki don ki seng trei lang kiba thied ïa kito ki sop ksai kumta ba kito kiba ri khñiang kim da donkam ban khuslai shano yn pyniaid ïa ki

Ym lah ban kdew lut ha ka rukom kaba bniah ia ki seng trei lang kiba don ha Meghalaya. Kine harum ka long

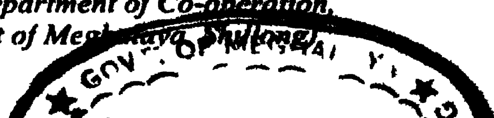

ka jingkdew tang ia ki jaid seng trei lang naloi kitei ba la kdew haneng (1) Service, (2) Thrifts, (5) Dairy farming, (4) Industrial, (5) Housing, (6) Fisheries, (7) Canteen, (8) Piggery, (9) Labour Contract, (10) Printing

Ha shuwa ban pynkut, la sngewdei ban kdew ia kane kawei ka jingshisha ba ka jylla jong ngi ka dang sah dien eh ha ka liang ka jingdon ki karkhana shna tiar Haba shu peit lah ban iohi kyihai ka mar rew kaba lada lah ban pyndonkam bha yn lah ban pynmih shibun ki mar ki mata kiba ngi lah ban pyndonkam hi ma ngi ha ka jaka ba ngin thied na shawei U Shyiap u long uwei na ki mar rew kiba lah eh ban pyndonkam ha kaba shna bitoi Ka jingbun u siej uba lada ym pynduh noh da kaba shyrti ia ki khlaw u biang na ka bynta ki karkhana shna kot sada Ka National Industrial Development Co-orperation, Ltd New Delhi ha ka Survey report kaba dei ia ka Meghalaya ka kdew ba don haduh (50) sanphew tylli ki jaid karkhana shna tiar ba lah ban seng bad pynroi hangne ha Meghalaya - da ki mar rew ba la don lypa hangne Ka la ih bha ka por mynta ba ki nongshong shnong da lade kin ieng ban seng ia ki karkhana da kaba ma ki kin seng ia ki seng trei lang Kaba shu ap eh tang ia kaba ki bor Sorkar kin leh ka pyntroiñ ïa ka ioh ka kot ka jaidbynriew baroh kawei Ka jingiatrei lang lyngba ki seng trei lang bad ka jingiaineh nangta ka long u shabi sha ka jingroi bad jingmanbha ia uba ngi dei ban da sumar ruh kyndong ioh kumno re kumno u jah

- Dr M B. JYRWA

(Ka jingsngewnguh ka long ia ki rangbah kiba trei ha ka Department of Co-operation, Government of Meghalaya, Shillong).

LYNNONG V

U Briew bad ka Mariang

Ka Mei-ramew ka long ka kmie kaba thum ha ki pneh jong ka ia baroh ki jynthaw baim bakhih halor jong ka, hapoh jong ka ne ha suiñ jong ka. Ha ka u laiphew jynthaw u heh u san, ha ka u shaniah ia la ka baim ka sa, na ka u ioh baroh kat kaba u donkam.

U Nongthaw Nongpyllong ia ka U buh U bynta thik-pa-thik biang-pa-biang ia kiei kiei baroh ban iabiang pylla bad da kumta ruh ki iai long iai man na kawei ka por sha kawei pat katba u jaid jynthaw baroh u dang dem mane ia ki aiñ mariang. Kum ka um ha ka pung, baroh ka jai-jai kynjai lymda don kiwei pat ki bor ba pynphaloh ia ka.

Napdeng ki jynthaw baroh, ym don ba lah ban len, dei u briew uba halor tam la ha ka bor ne ka jingsngewthuh. Ka jingshemphang jong u ka iai kyrsoi ha man la ka khyllipmat; nang iai mih pyrthei ki jingshem thymmai na kawei ka por sha kawei ka por ryngkat bad ki nang iai mih ruh ki jingdawa ba bun rukom. Ki jingshem thymmai ki long ki jingkyrkhu ia u bynriew katba u briew u dang lah ban pyniaid dor ia ki na ka bynta ka jingbha jong u hi, hynrei ki long pat ka jingtim kylla lada ia ki la pyndonkam bakla. Ha u briew ki don baroh ar ki shabi.

Ym don ba lah ban len ba ka don ka jingiasnoh kaba iajan tam hapdeng u briew bad ka mariang kumba long baroh ka jait jynthaw ba im ba par ba her halor jong ka

mei-ramew Ka jingiasyllok ba kynjai hapdeng u paid jynthaw bad ka mariang kan neh lada ym don ki bor ba pynphaloh ia ka Ka jingleh be-ijot ia ka talwiar sawdong sawkun kumba ka paw ha kane ka juk mynta, kaba lehse kan nang jyndei ha ki juk ban dang wan, kin long ka daw bah namar kane ka jingphaloh U briew u lah ban tei pynbha ne ban pynjot

Ka jingiada bad jingtyngkai ia ka mariang bad ki sawdong sawkun tawiar jong u briew ka dei ka kam ba dawa kyrkieh mynta Ka lawei u khun bynriew shi satlak ka pyrthei ka shong syier haduh katta katta na ki daw ki kam leh pathar khlem pyrkhat ne peit jngai ia ka mariang bad ia ka talwiar sawkun jong ka

Haba ong ka mariang bad ka talwiar-sawkun jong ka, ngi mut ngi thew hi ia kane ka sla pyrthei bad kiei kiei kiba don ha ka bad ha kajuh ka por ngi thew ruh ia ka suiñ bad ka lyer ba sop ia kane ka pyrthei kiba don ka jingiasnoh bym lah ban kdat bad ka jingim u jynthaw baroh ba im ba khih halor ka mei-ramew U Nongthaw u Nongpyllong ia ka, um shym la thaw khlem da kheiñ da woh biang-pa-biang khnang ba baroh kita kiba u thaw kin pynbha pynmyntoi kylliang kylliang Kane ka taiajur iapynbiang kylliang ka iai tiei khlem sangeh naduh ba sdang ka pyrthei bad shaduh kaba kut ka por, lada ka dei ban kut

Ba ka jingim u briew bad baroh ki jynthaw kan shngaiñ kan neh bad kan lait na ki jingma kiba ap ha ka lawei la donkam mardoi ki lad iada ia ka mariang bad ka talwiar sawkun Ka long ka deiti jong ka mynta bad ka lawei ban wanrah ia ka jingsngewthuh ia ka dor ka mariang bad ka talwiar sawkun jong ka Namar ka spah mariang ka dap kynrei bad u briew um shym donkam ban syep ban

ïoh ia ka, u kheiñ mar sorkari ia ka Ki khmat jong u ki kot ban iohi tang ia ka mynta bad ñiar eh u ban peit jngai sha lawei lanor Kane ka jingdkoh ka longbriew ka long ka daw ka jingbymsalia ia kaei ka ban wan jia La bynrap halor kane ka jinglong sa da ka rhah bad ka khwan myntoi shimet shikhmat khlem da tyngkai lem na ka bynta ki longdien lawei Ka jaitbynriew kaba ieit bad don jingkit khlieh ia la ki khun ki ksiew ka ialeh ban tyngkai ia ka spah baroh na ka bynta jong ki Sangsot maiblei lada ngi knieh ngi knan noh ia ka hok ki khun ki ksiew jong ngi tang namar ba ngi khwan lalot Haba ki khmat jong ngi kin ym sakhi shuh ia ka lanot jong ki longdien, ngin hap ha ka bishar jong ki Yn tian bishar ia ngi da ka jingpynrem bad ka jingtim

Haba ngi phai sawdong ngim lah khlem da diaw da ka jingbynñiaw ban iohi ba la sloit bad lied lyngkhuid ia ki jynphong ka mariang La syllen ki lum bad khyllem ki khlaw Ka jymphong jyrngain ka mei-ramew ba pyntngen ia ki khmat u briew, ba pynitynnad ban peit khlem ngiah, ba kyrsiew thiah ia ki jingmut bani balung jong ki rang myllung, ba dap ba shlei da ki jynthaw baim bakhih ba khring ia ka dohnud ki samla, ki rangbah ban pynieng la ka ksaw ka kpong, ba ai mynsiem ia u duk u suk ha ki lum sharai masi ban pynher iewbih thiang ia ki sur rwai sur besli jong ki - shu kloi lan mynno ka la lngaid noh sha ki por bym lah wan phai shuh. Ka jingjulor kam ktah tang katne hynrei ha kane ka jingjia la pruid ïa ki dak ki shin ba iathuh lypa ba ka lanot ka ap marbud ia ki jingleh pathar.

Ki riewstad pule bniah ia ka jinglong ka mariang bad ka suiñ bneng ki iathuh ba ka jinglyngkhuid ki khlaw kan ktah shibun ia ka jinglong ka suiñ bneng kat haduh ba ka jingshit ha suiñ bad ha sla khyndew kan jur bha ha ki por mynsngi bad kham pynkhriat pat ia ki ha ki por mynmiet Ki iathuh ruh ba ka aiom ki sngi slap kan hiar katba u lapbah ba wan kum u lap praw un wan khah-khah bad thei jur jaka-jaka ban ia kaba dei ban long Da kumne ki jaka rkhiang kin nang rkhiang shuh shuh katba ki jaka slap kin sngem palat bad ktah shibun ia ka iep ka riang

Ka jinghap u slap uba jur ha kito ki jaka ba la sloit noh ia ki khlaw ki btap ka sait noh phoiñ ia ka dew sboh ban pynkylla lyngki ia ka

Ba u briew un lah ban im shngaiñ bad un lait na ki jingma ba mih na ka jingpynjot pathar ia ka mariang dei ban pynkloi ban iada ia ka

Ka doibar ki ri ka pyrthei, kata, ka United Nations Assembly da ka jingsngew khia bad da kawei ka jingmut ka la pynmih ka rai ha ka 15 tarik u Nohprah, 1972 kaba kyntu ia ki ri baroh ba kin shim khia halor ka kam ba ïadei bad ka jingiada ia ka mariang bad ka talwiar-sawkun Ka kyntu ia ka jingiatrei lang ki ri baroh ban jop ia kane ka thong Ka dorbai ka la jied kyrpang ia ka 5 tarik u Jylliew jong man ka snem ban rakhe ia ka World Environment Day Kane ka sngi ka pynkynmaw bad kan iai pynkynmaw ba u briew baroh ba im ha shikhrum ka bneng u dei ban imsngi dngong ban sharai bad tyngkai ïa ka mariang bad ka talwiar-sawkun jong ka bad ban kynmaw bah kiar na ka kam leh jot pathar ïa ka.

Ka kam ban ri, ban tyngkai bad iada ia kane ka spah bah ka mariang ka dei ka deiti bakyrpang jong uwei-pa-uwei Ban ong ba ka kam iada bad tyngkai ia ka mariang ka dei ka kamram ka jylla bad ka ri da kaba pyllait jingkit khlieh na lade shimet ka long ka jingmut kaba bakla Ka ri ne ka jylla ka long tang ka shyniong ba suda lada weng noh ia ki briew ba shong ha ka Ki nongshong-shnong jong ka ki long ka dur bashisha bad ka inynsiem jong ka jylla ne ka ri Man uwei-pa-uwei u nongshong-shnong u long ka jylla ne ka ri Ka kamram ka ri ne ka jylla ka dei ka kamram u nongshong-shnong jong ka hi

Ka riti synshar ka Ri India ka pynkup boi ha ki sorkar jylla ban pyndonkam baroh ki lad ban ai jingiada bad pynbha ia ka talwiai-sawkun, ia ki khlaw ki btap bad ia ki jynthaw baim baroh ba don ha ki khlaw kum ki sim ki doh bad ki miad ki mreng Ia kane ka bor la pynkhamti kat kum ka amendment ba 42 ka Riti synshar ha ka kyndon 48 A kaba ong ba ka jylia kan shim khia ban iada bad pynbha ia ka talwiar-sawkun bad ban tyngkai ia ki khlaw bad ia ki mrad khlaw jong ka ri Da ka jingthmu ban pyntrei kam ia kane ka aiñ, ka sorkar ka la nang iai pynmih aiñ kawei hadien kawei na kawei ka por sha kawei pat kum ka Forest Conservation Act, 1980 bad ka Environment Protection Act, 1986

Ki aiñ ïada ki long kiba donkam khamtam ia ki nongkam sniew Ha u briew uba don ka jingsngewthuh bad jingshemphang ba ka kam iada bad tyngkai ia ka spah mariang na ka bynta ka jingbha bad jingmyntoi lade mynta bad lawei, ki aiñ ki long tang ka jingpynkynmaw hynrei ka jingsngew kit khlieh ka wan na lade hi. Kaei

kaba u leh ne pyrkhat na ka bynta ka mariang bad ka talwiar-sawkun jong ka u leh na ka bynta ïa lade hi, kine ki iashan kylliang

Ka Meghalaya ka long ka jylla kaba riewspah na ka liang ka spah khlaw Kumba 44 na ka 100 jong ka jylla, kata kumba 9963 Sq Kilometres la tap da ki khlaw ki btap Na kane, kat kum ka jingjurip ka Sorkar, tang kumba 4 4 na ka 100 ka hap hapoh ka jingpeit jingsumar jong ka Sorkar, kaba sah baroh ka hap hapoh ka jingpynïaid bad jingpeit ki trai jong ki ri-kynti ri-khorid, ki ri kur, ki Hima, ki raij bad ki shnong Ïa kine ka sorkar kam lah ban teh lakam namar lada leh kumta ka iaid pyrshah ia ki riti ki dustur ba la buh naduh ki sngi u Ñi u Kong hyndai. Ïa ki khlaw ki btap ba hap hapoh kitei ki jaka la pynïaid mon da kito kiba long nongpeit nongkhmih ïa ki Ka adong sorkar ba mana halor ka jingpom pathar ia ki dieng ki siej ka trei kam, namarkata, tang hapoh ki Khyndew sorkar. Ban dup lah ban tyngkai bad pynneh ia kane ka spah bah bakordor ka mei-ramew ka dawa ïa ka jingsngewthuh uwei-pa-uwei u nongshong-shnong ka pyrthei ban shem ki lad iada ïa ka bad ban tyngkan ia ka jingkwah rhah na ka bynta ka jingdonkam shikhmat jong ka pateng jong u. Ki khun ki ksiew bad ki pateng ban wan baroh, ki don la ka bhah ha kane ka spah Balei te ngin shukor ïa ki da kaba ngi knieh noh ia kaba dei hok ka jong ki? Da ki kam bym kheiñ snep jong ngi ngi phon khongpong ïa la ki jong, nalor kata ka jingtim jong ki kan sdien lydui ha ki kpep jong ngi.

Ki jaka ba lyngkhuid khlem khlaw ha jylla Meghalaya ki don mynta palat 8150 sq. Km., 500 sq. Km. la pyrshang ban thung dieng da ka Social Forestry. Da ka jingïaipom dieng pom siej ban shalan shabar ka jylla ki,

jaka khlaw kin nang iai kylla jaka lyngkhuid tiap-pa-tiap Ban pynduna ia ka jingkylla syllen ki khlaw, ka Sorkar ha ka snem 1976 ka la pynmih aiñ ban adong ia ka jingpom dieng ha ki jaka sor bad khap sor Ha ka snem 1981 ka Sorkar ka la mana da ka aiñ bym bit ban shalan ne pyngngad ia ki dieng lung dieng lud Toi dang iohi ba ka jingshalan ia kine ki jait dieng ka dang thnem hi

Ka jingpyrshang ka Sorkar jylla ban tyngkai ia ki jaka khlaw baiar ha kaba ki jait dieng ba bun jait ka mariang ki don, ka long da kaba pynjari ia ki jaka kum ka Balpakram ban long ka National Park Nalor ki dieng ki siej bad ki kynbat har rukom, hangne yn tyngkai iuh ia ki miad ki mreng, ki sim ki doh bad ki jynthaw ba im baroh ba kin san hapneh ki aiñ mariang khlem ka jingleh mushlia u briew. Ka Balpakram kaba heh kumba 26,748 hectare ka long ka lad ba la shim kyrpang da ka Sorkai jylla ban iarap pyllait ia ka na ka jingpynjulor u briew

Don bun ki shnong kiba daiñ ka kuna kaba jur ia kino kino kiba pom ne pyngngad dieng na ki jaka khap tlong umpohliew Ka jingbymdon shuh ki khlaw sawdong ki tlong um ka lah ban pynrngad shisyndon ia ki bad ka jaka ka lah ban kylla long ri shyiap bym don bor ban pynseisoh ïa ka Ka um ka long ka thymmei jingim Ym don jingthaw baim bakhih ba lah ban im khlem ka um Ki jingthung jingtep ki dawa ia ka um ban plung ban san ban seisoh. Ka um ka pynkhih ïa ki kor ki bor, bad da ka la pynmih ïa ka bording elektrik Halor kane ka jingsngewthuh ia ka jingkordor ka um, u briew u dei ban thaw lad kumno ban tyngkai ïa ka da kaba u tyngkai ïa ki khlaw ki btap.

Katba nang mih ki sngi ki snem, katta yn nang jyllei ki briew. La ong da ki riewstad ba haba ngin kynjoh ïa ka

2000 snem, kumba 4 bynta na ka 5 bynta jong u paid nongshang pyrthei uba la kot kumba 6 7 billian, un krih ban wad jaka shong jaka sah wat sha ki jaka ba rai-eh rai-daın ha kaba ka jingnıih ka rep ka riang, ka baın ka dih bad kiwei ki jingdonkam ban im kan duna shibun Ki riewstad kin hap ban shem buit kumno ban ia-aireng bad kane ka jingeh Katba nang bun briew, katta ruh ki jingdawa kin bun Ki jaka khlaw bad khambun ki jaka seisoh kin shah tap da ki nongrit bad nongbah Kham bun ka khyndew yn donkam na ka bynta ka rep ka riang ban lah ban pyndap bam Ka bynta ka sla khyndew ka ban shah sliah kham bun namar kine ki daw kan long ki jaka khlaw Namarkata, ka jingdawa ba hakhmat eh ha kine Ki Sngi Jong Ngi ka long yın tang ban ialeh ban tyngkai ia ki khlaw ki btap, hynrei ban pynroi bad pyniar pynbun ia ki jaka khlaw da kaba ngin thung ngin sara bun jait bun rukom ki dieng khamtam ha kito ki jaka kiba la khuid syllen

Ki kpa bai im bajah jong ngi hyndai ki long ki riewstad bamaian la ka jingjylliew ka jingshemphang jong ki la nang iai peiphang mynta ha kine Ki Sngi Jong Ngi La ju ñiew ia ki da ki nongwei nongar wat da ngi ki longdien jong ki ba ki la ju long ki 'riew ngeit bieit Ki adong bad ñiew kyntang ia ki khlaw ki btap kiba don ha ki jaka jaka da kaba pynsngew ha ki longdien ba kim bit da lei lei ban pynjot ia ki ha kano kano ka dur Katba ka ktien ki long shuwa ka dang shong sbai dang neh dang sah ki law lyngdoh ne ki law kyntang Dang bun bah ki dang ngeit ba yın bit horkit hordang ban leit lushia ia ki law-sang, law lyngdoh ne law kyntang Kane ka jingngeit bieit, lada ngi ia bishar sani da pynshong nia bha, ka long ha ka jingshisha ka jingngeit sian

Ka la ju don kawei ka law-sang hangthie ha ka shnong Mawsynram kaba la neh da ki pateng bad ki pateng, hynrei ka la duh noh ha kine 15 ne 20 snem mynta Ryngkat bad ka, kawei ka tlong um ba bsa ia ki baden kba ka la swai bad ringsdot Ki 'khar thang rnga, bym sang ia ki law-sang ki la thaw spah na katei ka khlaw katba ki trai shnong hi ki shu peit pyrinan Ki dang iabieit ha kito ki por Kane kan ym dei ban jia shuh ha kine Ki Sngi Jong Ngi

Ha kane ka juk jong ki kor ki bor, ka jingdon ki kai khana ba bun jait ka long ka bym lah kiar bad kaba da donkam eh Hynrei ka jingbun ki karkhana bad kiwei pat ki koi ka nang pynjur shuh shuh ia ka jingjakhlia ka lyer Ka lyer jakhlia ka long ka bih ia u briew, u mrad bad baroh ki baim ha sla pyrthei ne hapoh ki um Ia ka um bymkhuid bajakhlia dang lah ban pynkhuid ia ka da ki lad pynkhuid ba bun rukom Haba jakhlia ka lyer da ei te yn pynkhuid ia ka ? Ka lyer bymkhuid ka ktah bad pyntroiñ ruh ia ki jynthung ha khyndew bad pynjakhlia ia ka suiñ bad ia u slap uba hap.

Ka jymphong jyrngam jong ka mei-ramew, ki khlaw ki btap, ki phlang ki kynbat ki long tang ma ki ki nong pynkhuid ia ka jingjakhlia ba don ha ka lyer, ki kjit ia ka bad pynmih pli da ka 'er khuid ba ai jingim Ban lah ban wanrah ïa ka talwiar sawkun ka bakhuid ki bor pyniaid kin hap ban thaw lad thaw buit katba kum ki jingshem thymmai ka juk Hynrei ka jingkitkhlieh kam long tang ka jong ki bor synshar, ka dei ka deiti u bynriew shikhrum ka bneng ban pynlong ïa kane ka pyrthei jong ngi ka bakhuid ban bit ban im, ban shong ban sah mynta bad lawei pateng la pateng

- Dr J S SHANGPLIANG

LYNNONG VI

Ka Jingkordor jong u Dewïong ha Meghalaya

Kane ka pyrthei kaba ngi im bad ngi trei ngi ktah ka long kaba riewspah ym tang ha kiei kiei kiba ngi iohi ha sla khyndew hynrei wat shapoh ki ñiamra jong ka ruh. Ia kine ki spah jong ka khyndew la tip ha ka English *natural resources* katba ha ka ktien Khasi pat la khot ki mar poh khyndew. Ka jingdon ki mar poh khyndew ka long ka jingiaiap kaba khraw ha kaba kyntiew ia ka ïoh ka kot bad ka jingkiew shaphrang jong ka ri bad ka jait bynriew. Ka ri kaba don ki mar poh khyndew ka long kaba donbok, namar ka jingdon jong ki ka iarap ia ka ban kyrshan hi da lade. Ka ri ka bym don lad ban kiew da ka rep ka riang ka lah ban kiew bad ban long kaba khraw bor lada ka don ki mar poh khyndew. Ka ri India ka long ka ri kaba donbok namar ha bun ki jylla jong ka ki don ki mar poh khyndew kiba kordor. Ka jylla Meghalaya ka long kawei na ki jylla kaba don ia u dewiong, uba long uwei na ki mar poh khyndew uba donkam bha.

Haba kren shaphang ka jingdon u dewiong ha ki lum Khasi bad Jaintia u G. Costa u thoh kumne:

Ka jingkyllon kata ka Diengiei ka la kot kylleng ka pyrthei, kat shano ba dem maka u shyiap u la tep bad da

kaba iakhleh bad ka *khleiñ* jong ka mian-pa-mian ka la kylla long ka 'Dewiong'[1]

Ka jingbatai ba ka *science* ka ai ha ngi ka long ba ia u dewiong la ju shem ha syrtap ki maw kiba ki khot ki *sedimentary rocks*. Ki *scientist* ki mut dur ba ia u dewiong la pynlong da ka jingiakhleh lang jong ka *carbon, oxygen nitrogen* bad katto katne ka khyndew. Ki mutdur ruh ba la pynlong ia u na ki jingthung jingtep kiba la shah tap bad shah ban ha ka khyndew bad ki maw da ki bun bun phew hajar snem. Ia kane ki pynshong nongrim halor ka jingshem jong ki. Ki shem ba lada tap bad ban bha ia ki jingthung jingtep bad ki dieng ki siej da ka khyndew bad ki maw, namar ka jingkhia kita ki pynmih noh ia ki *oxygen* bad *hydrogen* hynrei ki pynsah ia ka *carbon dioxide*. Kine ki kylla dewiong suki suki.

U dewiong u don bun jait, uba dang shu sdang ban long dewiong u don ka rong saw bthuh ba ki khot ha ka English *brown coal*. Ia une u dewiong lah ban ong ba u dei uba shu ih rot. U dewiong uba kham bha uba ju pyndonkam ha ka shet ka tiew bad kiwei kiwei ki jingdonkam ha iing ha sem la khot ha ka English *anthracite*. U dewiong uba bha tam bad uba pynmih duna bha ka tdem bad u dpei la khot *graphite*, ia une u jait la pyndonkam khamtam ha ki karkhana saiñ nar kiba heh.

Ka jingdon u dewiong ha kine ki lum Khasi bad Jaiñtia kam long ka jingtip kaba dang shibit hynrei kaba la kham slem. Ia kane lah ban pynshisha na ki jingthoh kiba ngi don bad ngi mynta. U G Angell Jones u thoh kumne,

---

1 G Costa, *Ka Riti Jong Ka Ri Lulphew Syiem* Bynta I, (Don Bosco Press, 1936), p.8

'U (Thomas Jones) la hikai ia ki ban thang shun da u dewiong "[2] Kane ka pynshisha ba u dewiong u la don ha ki lum Khasi bad Jaiñtia wat ha shwa ban poi ki phareng U W J Allen ha ka snem 1858, u la ai ba kumba ar phew san hajar mon u dewiong la shalan shabai na ki lum Khasi [3] U James Howard Thornton u ïathuh ba u dewiong u bun ha ki lum Khasi bad Jaiñtia hynmei ka rukom tih ia u ka long kaba la iim bad kaba ima katta katta U iathuh ruh ba ka doi jong u dewiong ka long kaba tad katta katta, tang phia tyngka na ka bynta shispah mon [4] Kane ka pyni ba u dewiong u long uba iaid iew naduh ki por baiim

U dewiong u don ha ki lum Khasi, Jaiñtia bad Garo Ka rukom tih ia u dewiong ka long da kaba pyndonkam ia ka buit jong u baiim bajah, kata da kaba ksam thliew bad rung shapoh Kane ka rukom tih ka long kaba bam por bha ki par dewiong kiba don ha ki lum Khasi ki long kumne

LAITRYNGEW Kane ka shnong ka don ha shwa ban poi Sohra Ka jingtih dewiong na kane ka par ka la sdang la kham slem bad ka dang iai bteng haduh kine ki sngi Kane ka par ka don kumba 2 7 million ton u dewiong

SOHRA (CHERRAPUNJEE) Kane ka jaka ka dang long hi kaba pawnaim ha ka jingjui slap tam ha pyrthei Kane ka pai ka long kaba la kham slem bad la antad ba don kumba 19 million ton u dewiong

---

2 Rev G Angell Jones, *Ka History Jong Ka Balang*, (Khasi Jaiñtia Press, 1966), p 8

3 Hipshon Roy, (Ed), *Khasi Heritage*, (Ri Khasi Press, 1979), p 202

4 H W Sten, (Ed.), *Khasi Studies* Vol VI, (Don Bosco Press, 1992), p 105

LAITDUH Kane ka shnong ka don ha ka lynti ban leit sha Mawphu bad sha Daiñthlen Ka jingtih dewiong hangne ka dang iaid shaphrang bad la antad ba don kumba 1,29,600 ton u dewiong ha kane ka par

MAWLONG Kane ka don ha ka lynti ban leit sha Shella Ka jingdon u dewiong ha kane ka par la antad ba u don kumba 90,00,000 ton, hynrei ka jingtih ia u ka dang shu sdang malu mala

Nalor kitei ki shnong ba la jer kyrteng haneng la shem ruh ba ka Mawbehlarkhar ka don kumba 0 12 million ton u dewiong, katba ka Byrong (Wahlong) ka don kumba 7,67,692 ton u dewiong la u dewiong la shem ruh ba u don ha Mawsynram, Langrin bad ka Darranggiri ba sha sepngi

Ki par dewiong kiba don ha ki lum Jaiñtia ki long kumne

LAKADONG Kane ka jaka ka don ha ka eleka Raliang Ha kane ka jaka don ar tylli ki par dewiong, ka Umlatdoh kaba don kumba 4,70,00 ton u dewiong bad ka jingiar jong ka kumba 1 05 square kilometer Kawei pat ka dei ka Pamsaru kaba ka jingjngai jong ka ka long kumba 1 62 kilometer na Umlatdoh

BAPUNG Kane ka shnong ka jngai kumba 24 kilometer na Jowai Ka don ha ka lynti ban leit na Jowai sha Badarpur Ka jingbun u dewiong ha kane ka par la antad kumba hynñiew million ton, bad ka jingiar jong ka kumba hynñiew square kilometer Na kane ka par la tih dewiong kumba ar phew snem tam mynta bad u dei u dewiong uba bha Don ruh kiwei ki par kiba ha markhap

kane ka shnong bad ka jingbun dewiong ka long kumba san million ton ei ei

Kiwei pat ki jaka kiba ha Khliehriat bad Amlarem sub-division kiba don dewiong ki long Jaraiñ, Shkentalang bad Sutnga Ka jingdon dewiong ha *Satoonga* (Sutnga) la tip naduh ki poi u James Howard Thornton [5]

BARUAI, Khlowkynring bad Staklong kiba ha ka elaka Shangpung ki long ki jaka kiba don dewiong la une u dewiong la sdang ban pyntih ha kine ki snem kiba la dep bad ka dang iaid shaid shi shaid

Ka jingtih dewiong ha ki lum Jaiñtia ka dang iaid shaphrang bad man la ka sngi lah ban iohi bun spah tylli ki tiok kiba kiew na ki lum Jaiñtia bad kiba hiar ban kit ia u dewiong

Ha ki lum Garo ruh u dewiong u bun bha, hynrei la sdang ban pyntih ia u dang shen' Ki jaka ba don dewiong ha ki lum Garo ki long kumne West Darranggiri Kane ka par dewiong ka don kumba 125 million ton u dewiong

La shem ba don u dewiong hapdeng ka nongbah ka lum Garo, ka Tura bad ka shnong Siju Ha kane ka par la antad ba don kumba 1000 million ton u dewiong

La shem ruh ba hapdeng ka shnong Siju-Songmong bad ka shnong Dapai-Gaiogithim ka don ka par dewiong kaba don kumba 26 million ton u dewiong

Sa kawei ka pai dewiong kaba paw ha ki lum Garo ka dei ka Pendengrew Balpakram, ka jingdon u dewiong ha kane ka par la antad kumba 9 1 million ton ei ei

---

5 *Ibid*

Ka jingmih u dewiong na ki par kiba don sawdong ka jylla Meghalaya ha ka snem 1991 ka long kumne harum

District	*Ka jingmih ha ka Metric Ton*
East Khasi Hills	97,460
West Khasi Hills	50,550
Jaiñtia Hills	27,86,418
Garo Hills	5,29,775
Ha Meghalaya	34,64,203

Ka jingmih jong u dewiong na Meghalaya ka long kaba jur ha ka shi snem shi snem Ka jingkylli kaba mih ka long shano une u dewiong u leit, namar ka jingpyndonkam ha la ka jong ka jylla kam da bun eh Man la ka sngi lah ban iohi bun spah tylli ki trok kiba hiar sha Guwahati, Silchar bad Tamabil, kine ki trok ki kit dewiong sha kita ki jaka Ia u dewiong uba la pynkit sha ki thaiñ Guwahati la pynhiar ha Beltola, nangne la shalan pat sha kiwei ki jylla kiba don ki karkhana kiba heh ban pyndonkam ia u dewiong Kita ki jylla ki long Haryana, Punjab bad West Bengal U dewiong uba hiar sha Silchar la pyndonkam ia u ha kawei ka karkhana pynmih kot sada kaba don ha Pasigram Katba ia u dewiong uba hiar sha Tamabil la shalan ia u sha Bangladesh ban pyndonkam ha ki karkhana kiba don ha kata ka ri U dewiong uba shalan shabar na ka jylla u dei khamtam na ki lum Jaiñtia Ia u dewiong uba la pynmih na Laitryngew bad Sohra la kham pyndonkam ia u ha la ka jong ka jylla U dewiong uba mih na ki lum Garo ruh la shalan shabar na ka jylla.

Ka jingpyndonkam ia u dewiong ha kane ka jylla jong ngi ka long ha kine ki rukom harum·

(i) *Kaba pyndonkam ha ting ha sem* la kane la leh haba ki briew ki shet ki tiew da kaba thang ia u dewiong Ha ka aiom Tlang la pyndonkam ia u ha kaba thang atoskhana ban pynsyaid ia ka ting ka sem

(ii) *Ha ki hospital* Ha hospital la pyndonkam ha kaba pynkhieh ia ka bam ka dih jong ki nongpang bad kiba trei ha kata ka hospital La pyndonkam ruh ha kaba pynkhluit bad pynthnain ia ka um kaba la pyllait pat ha ka dur ka jinghaw ban pynsyaid ia ki kamra ba thiah ki nongpang

(iii) *Ha ki karkhana* Ha Mawmluh ka don kawei ka karkhana shna dewbilat kaba heh, ban shna dewbilat la pyndonkam ia u dewiong ban thang ia u mawshun Ha ki thaiñ Sohra ki briew ki pyndonkam ruh ia u dewiong ha kaba thang ia ka shun ban pynlong ia ka kaba bit ban bam bad u kwai bad kumjuh ha kiwei pat ki kam ting kum ha kaba pushaia Ha ka sub-division Khliehriat ha ka shnong Byndihati ki shna iong surok *(tar)* na u dewiong bad ia kata ka iong surok la pyndonkam ha kaba shna ia ka surok Badarpur Ha Nangalbibra ha ki lum Garo ka don kawei ka jaka ban pynmih bor electric da ka thang ia u dewiong bad la sdang ban pyntrei kam ia ka kumba katto katne por Mynta kane ka jingpynmih bor electric na u dewiong ka la sangeh namar ki *machine* kim trei kam shuh

Ha kiwei pat ki jylla la pyndonkam ia u dewiong ha kaba pyniaid ia ki rel khamtam ki rel kit jingkit. La pyndonkam ruh ha ki karkhana kiba pher ba pher kiba don sawdong ka ri India

Ia u dewiong lah ban thang bad kaba mih na kata ka. long ka gas kaba pyndonkam ha kaba thang ia ki sharak ban pynshai ia ki surok bad ki lynti ki synkien Ia kane ka

gas lah ruh ban pyndonkam ha kaba pynsyaid ia ki kamra ba buh ia ki tiar science, kiba ki khot laboratory Na u dewiong lah ruh ban ioh ka rong dewiong lane ka rongsuiok bad na kane pat ngi ioh ia ka *benzene, nepthalene, carbolic acid,* jingpynsma iwbih bad ki iong wieh jaiñ Ia u dewiong lah ruh ban pynkylla sha ka *ammoniacal liquor* bad na kane pat ngi ioh ia ka *ammonium chloride ammonium sulphate* bad katto katne ki dawai Ha ka jylla jong ngi ym don ka jingpyndonkam kaba thikna ia u dewiong uba ngi don, khamtam kum ha ki bynta ba la kdew haneng

Ka jingdon u dewiong ha la ka jylla wat lada ngim lah ban pyndonkam hi ruh ka wanrah bun ki jingmyntoi Kita ki jingmyntoi ki long kumne

1 Ia u dewiong la shem hapoh khyndew kumta donkam ban tih ia u bad ban pynmih ia u sha sla khyndew Bun ki briew ki ioh kam ioh jam da kaba tih dewiong, ka long ka kam kaba shitom hynrei kaba ioh kamai bha Ha kine ki sngi ngi iohi ba kiba tih dewiong kiba bun hi ki dei na shabar ka jylla, kumta ngi lah ban ong ba ka pisa ka mih shabar ka jylla Kiba kham bun na ki trai jylla ki dei kiba kyntiew ia u dewïong ha ki trok kiba kit Ka jingbun ki trok na la ka jylla ka ïarap ban pynioh kam *draiber* bad *handimen* ia ki trai jylla

2 Ka sorkar jylla ka ioh ia ka khajna surok na ki trok kiba kit dewïong shabar na ka jylla Ka sorkar ka ioh ruh ha kiwei ki liang kum ha kaba ai *licence* ia ki *draiber,* kaba ai *permit* ïa ki trok bad kiwei kiwei

3 Ka jingiaid jong ki trok ha ki surok ka pynmih ia ki karkhana shna kali. Ha kine ki karkhana don bun ki nongtrei bad ha ki katto katne ki karkhana la ai jinghikai ruh ïa kito kiba kwah ban nang ia ka kam shna kali

4 Ka jingiaid jong ki trok ha ki surok ka pynmih ruh ia ki *hotel* ha kaba ki draiber bad ki nongbud jong ki ki lah ban bam ban dih

5 Ka jingdon ki karkhana kum ka kaikhana pynmih dewbilat ha Mawmluh ka iarap ban ai kam ai jam ia ki samla jong ka Ri Hynrei kaba phylla ka long ba kiba khaimbun ki long ki bar ri bad bar jylla kiba trei ha ki kaikhana kiba ngi don

6 Ka jingiaid eh ki kali ha ki surok ka dawa ba dei ban pynbha ia ki surok man la ka por Da kumne ki trai jylla ki lah ban ioh kam ioh jam

Ka jingdon u dewiong ka long ka jingmyntoi ia ka jylla jong ngi ha ki bun ki liang khaimtam ha kaba pynioh kam pynioh jam ia ki samla ka ri La ju ong ba ki Khasi-Pnar kim ju lehraiñ ban trei ia kano kano ka kam, hynrei ngi iohi ba mynta bun kiba wad kam wad jam Kane ka mih namar ba ki samla kane ka jylla jong ngi ki iabeh palat ia ki kam sorkar kiba kham suk Ka jingdon u dewiong ha la ka jylla ka dei ban pynkhih ia ngi ban kam trai ia u, da kaba trei minot da lade ha kaba tih bad ha kaba pyniaid ia u Da kaba leh kumta ka pisa kaba mih na ka jylla kan neh hi ha la ka jylla, bad kan poi ka por ba baroh ki khun ka Ri ki don la ka kam ka jam

- SYLVANUS LAMARE

LYNNONG VII

Ki Nongrep bad ki Lad ba plie ïa ki

Palat ban ïa ka 80 na ki shi spah ngut ki nongshong shnong ha Meghalaya ki dei ki nongrep. Kane ka kyrteng *nongrep* ka kynthup ïa kiba ri masi, sniang syiar, dohkha bad kum kita ki kam kiba ai jingmyntoi ïa kiba trei ïa ki. Ka jingkynthup kumta ka mih ha ki sngi thymmai haba uwei u briew u lah ban iep kba bad jhur, ha kajuh ka por u ri masi, blang, syiar, bad namar ba u don khyndew kaba don um baroh shi snem u lah ban den katto katne stir ban ri dohkha bad dohthli. Ha ka jingpyniaid kam ka sorkar ha India ngi don ki 'riew shem phang ha man ki tnat trei kam. Namar ki jinglap thymmai ki riewstad na kawei ka por sha kawei pat ki pyni ba lah ban shakri para briew da kaba phiah ïa ki kam sha ki tnat, ngi ioh ïa ki stad ki jhad ha ka rep, ka ri mrad bad ri dohkha.

Ka jait bynriew kaba kiew kam lah ban khapbiip ïa kaba la dep namar kaba la leit noh ka long ka iit khmih ba ai bainong khnang ba kin iohi ïa lade kham bha. Nga pynboi ïa lade ban ngeit ba ym ju duh ki 'riew pyrkhat ha kano kano ka jait bynriew la ka rit ne heh, kiba pyrkhat shwa ïa lade, hynrei la iamad ba kam long kumta ha baroh ki jingiadei kam, namar don bun kiba kloi ban ïarap ïa kaba ki nang bad lah.

Ki nongrep ha East Khasi Hills ki ioh mynta ia ki lad ban pynroi la ka kamai lyngba ka seng iatrei lang lane *co-operative* Bun na ki samla pule ha ri Khasi kim treh ban long wat tang ki dkhot jong kano kano ka sosaieti ruh ki sngew, lehse, ba ka dei ka kam kaba rit eh Lada ngi dei lei lei kiba wan na ki shnong kiba im bai khaw na ka iep ka riang, ngi dei ban im sngi khaw ban pynshlur ia ka kam kamai lang Kane kan long tang ka jingialap ha ki shkor bym lah pdiang, hynrei kaba iaid kam ha kiba sngew ba ka kam shakri ia ki para briew ka kham kor ban ia kaba kynmaw ia ka lad ban klun kaba ym don jaka ha ki sosaieti Lada don ba plie kumta kata ka sosaieti ka kyllon Lah ban kylli la kitei ki mat puson ki iadei ne em bad ka kam rep ? Ka jubab ka long *hooid*

Ha ka jingtrei kam jong ki koopeiatib don kawei ka mat ba ka sorkar ka ai kyrteng da ka *integrated co-operative development project* (ICDP, haba thoh lyngkot) Ka mut ka projekt kaba pyniaid kam lang bad kano kano ka kam kamai da kaba iatrei lang para dkhot jong ka sosaieti, bad kita ki kam ki thew sha ka jingioh nong jong ki dkhot hi bad ka shnong ba ki shong Ban rep kham bun ka lyngkha khlem da shim bun ka poi haba lui ne puh ia ka, ka ICDP ka ai wai ia ki traktor bad ki *power tiller* jong ka sha ki nongrep Ka doi ban shim wai ka iaphei kumne ia ki dkhot ka sosaieti 415 tyngka ban tih khyndew da ka power tiller shi akar, katba ia kibym pat long dkhot 519 tyngka shi akar Kane ka long tang ka nuksa ban pyni ba ki dkhot ki ioh ban shim wai ha ka dor ba kham jem bad ka long ka jingiarap ia ki hi. Ka mut ba ki la ioh nong lpa naduh ba sdang ka kam rep

Ki dkhot ka sosaieti ki lah ban thied ia ki koi kynshait dawai ia ki jingthung jong ki haba don khñiang bad ia ki dawai ha ka dor ba la buh ka Projekt Lada kim thied ruh ki lah ban shim wai ia ki kor man ka sngi bad siew dor man ka sngi Kane ka pynlah ia ki sosaieti ba hap hapoh ka ICDP ban nang ban mang lpa ia ki jingdon kam ki dkhot bad ka pynlait ruh na ka jingduh nong

Ka jingeh ba kham khraw ia ki nongrep ka long ka jaka dic ia ki mar jong ki bad ka jinglut ha ka bai kit Ngi thikna ba haba kit sha jngai, ngi hap siew ia ka bai kali Lah pat ban don ki sngi ba ki trai kali kim lait ban phah kamai ia ki trok jong ki Ka don ka jingthmu na ka liang ka sorkar bad ka ICDP ia kaba la sdang pyntrei kam ban pynlah ia ki nongrep ban leit kit ia ki mar (nuksa, phan sying, synsar, latyrpad, sohmrit) sha ki kudam ka sosaieti kaba hajan jong ki Kin kham ioh nong namar ba lait ka lut sngi bad lut bai kali haba leit die shabar Ki nongrep kiba pynpoi ia ki mar sha ki kudam ka sosaieti kin ioh peisa ha kajuh ka sngi, khlem da hap ban ap da ki taiew, ki bnai Kaba ap hi ka long ka jingduhnong ia ki nongrep lane iano iano uba die ei ei Lah kaba ioh pyndon kam ia ka tyngka kham kloi ba kan pynmih sut ban ia kaba ap, namar ka jingap ka buh ïa baroh ha ki jingeh, lah ban long ka jingleh raiñ ruh Kibym pdiang ia ka jingmyntoi ka jingiatrei lang ki kylli· kumno ? Ki samla ha kine ki sngi jong ngi kiba la jop hok wat tang ia ka klas XII ruh ki sngewthuh myntoi katno ban hap leit lum 20 hajar tyngka sa shi bnai hadien, haba ka jingdon kam ba mynta ka taïew ka long san hajar bad deî ban ïoh ia kata ? Kiba ngeit ia kane ki ïohi wat na jngai ruh, kata, khlem pat long dkhot kano kano ka sosaieti bad ki sa rung artat

Ka lah ban long ba ka sosaieti kam don da ki lak tyngka ban siew ia ki nongrep Kumno kata ka jingpyrkhat thyinmai lane philosophi kan trei kam ? "Wa !" u dkhot uba sngewthuh un pynhiar mynsiem namar u tip ia ki dustur ka kam trei lang ha India Kane ka *wa'* ka don jingmut, wat lada kan eh ia bun hajar ngut ban batai ka mut aiu U dkhot ka sosaieti uba la lah ban pule English un batai shai lada u la long lpa u dkhot kano kano ka sosaieti Nga artatien la ubym long u sngewthuh ne um sngewthuh ia kane Ka dei ka kam jong u Kaba ngi tip ka long ba ka sosaieti ka pynmyntoi ia baroh ki nongshong shnong kiba hajan jong ka Kaba u dkhot ba kit khia ia la ka kamram un iathuh ka long ba hapoh ka ICDP lah ban ai iam ia ki sosaieti ban thied ia kita ki mai ba pynmih ki nongrep bad lah ruh ban iarap bai seng ia ki, lada ki don kam Dei na kine ki ar tylli ki lad ba kawei pa kawei ka sosaieti kaba hap hapoh ka ICDP kan lah ban siew peisa ia ki dkhot ha ka sngi ba ki wan die ia ki mar bam sha ka sosaieti, Nalor kine, ka jingiarap ka wan na MECOFED ruh ha kaba pynpoi ia ki mar rep sha ki sosaieti Ka jingiapynbeit lpa bad ki nongtrei katei ka seng kan pyllait na ki jingwit ba lah ban kiai Kane ka jingpynbeit lpa ka don kam ha bun ki liang Ki nongrep jong ngi ki hap ban thied ia ki symbai ba kham bha, ka sboh ban long bha ki jingthung Ki lah ban pyrkhat ha ki kham sngewthuh ban ia ngi kiba pule na ki kot. Ki don hok ban pyrkhat kumta namar ym shym la thaw ia baroh ban ioh kajuh ka mon, kajuh ka jingsngewthuh, hynrei kaba sngap lem ia ka jingai jingmut jong kito kiba la pynlut por da ki snem ban pule ka don la ka dor. Kito kiba la pule ha ka kam rep ki nang ban eksamin ia ki jingthung kum u phan, u kba, u tyrso ban shu ai nuksa. Kumba kiba la dep MBBS ki hikai ia ngi ban sumar ia lade bad ia kiba rit

kıbym pat tıp shıbun, kı rıewstad ha ka rep ruh kı leh kumjuh Da la ka jınglong tynraı, ngım don dawaı ban pyniap ıa kı khñıang kıba pynsniew ıa ka rep ka rıang jong ngı Lada don uba nang ba tıp hangne hangtaı ruh um lah ban sam paıdbah ıa kata ka jıngstad jong u namar ngım don la ka kot ka sla shwa ba ka nıaın Khrıstan ka rung sha kı lum jong ngı Toı ngı ang nud ba kan poı ka por ha kaba kı rıewstad ka juk thymmaı kın buh ıa ka jıngstad Khası ha ka jıngthoh, te katba kam pat poı kata ka por deı ban sngap ıa kaba kı rıewstad saıans kı ıathuh

Bun na kı sosaıetı ha rı Khası kım pat don ıa haduh mynta (1993) kı tıar ba kı tıp da kı *rak,* na ka ICDP don ka lyntı ban leh ıa kane ruh Ngım deı ban sngew pher ıa kane ka noun thymmaı ha ka Khası namar ngı la don lpa kum *ketlı* lane *tıpot,* kıne kı deı kı kyıteng ba ngı la shım kyllıang na kıweı Lada buh ıa kı mar ban dıe ha kı rak, kı nongthıed kı ıohı na bar ruh, hynreı kaba shu buh ha madan ka pynsnıew bad pynhıar dor ıa kı, kaba mut, ka jıngduh nong ka sosaıetı hı Nalor kı rak, kı sosaıetı kı don kaın kı mıeıj, kı shukı, kı dulı, kı ben bad kıweı pat kı tıar Kıteı baroh kı long ka hok kyntı jong ka sosaıetı kumba long kı kor kı bor ba ka la thıed Ka ICDP ka lah ban ıarap da kaba aı jıngmut sha ka Apex Bank ban aı shah katto katne por kat kum ka kyndon ba kan bataı ka Bank, nangta ka ICDP ka ıarap ruh ha kaba synnıang baı seng ban thıed ıa kiteı kı tiar

Don ruh ka skhım ha kaba kı nongrep kı lah ban seng ıa ka sosaıeti kaba lah ban rep ban pynmıh mar bam ba iaioh ne ıaduh jıngmyntoı lang. Kı khot ıa kane ka *joint*

farming Nga artatien shibun la kane kan trei kam ne em ha ki lum Khasi há kiba ka khyndew ka dei ka jong ki paid nongshong shnong, hynrei lah ban pyrshang

Haduh mynta ruh ki karkhana kiba pynmih kam kham bun kiba la seng kum ki sosaieti ki dang duna ha ri Khasi Don kiba la khang syndon Ia kita ki khot *industrial co-operative societies* Don ki daw kiba lam shaduh ban ïap syndon kum kita ki sosaieti Kan iarap ia ki nongialam jong ka lawei ban kynmaw ia ki daw kumba long mynta (1993) (1) Ka jingleh sting ki dkhot ba kim pyrshang ban iatrei lang ia ki kam ba ki lah lane nang, (2) ba ki dkhot kiba nang ia ki kam ki shong jngai eh na ka ophis ka sosaieti, (3) ba ym don nongtrei kum u *secretary* bad kiwei kiba nang shisha ia ki kam, khamtam ia kaba buh jingkheiñ lane ba ki dkhot kim treh ban siew ka tulop ba iadei dur ban ioh da kiba nang ia ki kam, (4) ba don ka jingkyrkieh ban iasam noh ia ka jingioh nong khlem pyrkhat ia ki sngi ba sniew jong ka sosaieti, bad namar ba don bun ki daw, yn kdew sa tang kawei, (5) ka jingbuh teng ban pyndep ïa ki kam

Ka lawei ka ri Khasi ka shong ha ki samla baieit kiba pule ha ki skul bad kolej mynta Kum kiban sa ialam ia ka ri sha ka jingbit jingbiang ha ka lawei, ki lah ban dawa ia ka nia ka jutang halor kitei ki san tylli na bun ki daw ba ki sosaieti karkhana ki kyllon Haba ki don ka hok, ka dei ruh ka kamram jong ngi kiba la kham san ban ai nuksa

Ka jingleh sting U nongpule un sngewthuh kham bha lada u nang bha (ym dei khyndiat) ïa kano kano ka kam trei kti bad ki kor kam suh jaiñ, kam moramot kali, kam shon kot ban shu ai nuksa Haba u long dkhot ka

sosaieti, un leh sniew ia ka bai seng ba ki dkhot ki iasynniang lada um pyni nuksa ia kaba u lah ban leh hi lada u lait por, bad lada ka dei ka kam jong u marwei Lada kum uta u dkhot u sngap jar lane kiar na ki dorbar ka sosaieti, kata ka sosaieti ka kyllon Kiwei pat ki dei tang ki kpanah Ym don jingbakla ei ei ha kane ka jinglong kpanah Kito ki kpanah kim salia ban tip ia ka nongrim ba la seng ia ka sosaieti ruh Ki lah ban seng da ka kam la jong kaba trei ia kajuh hi khlem pyrwa ia ka jingmyntoi ka kam trei lang bad khur sha lade ia ka jingmyntoi Ki dkhot kibym ju poi sha ophis ka sosaieti kin leh hok ban weng noh ia lade na ka da kaba pan noh ia ka bai seng ba ki la siew Lada ki pan pat ynda ka sosaieti ka dap ram, ym don lad ban leh ia kata ka kam pynphai ruh Haba la iamon jur ban seng ia ka karkhana da kaba iatrei lang, dei ban peit khiaw ba la leh ia kata ka kam ban pyníoh kam ia kiwei pat, ym ia lade Toi, uba seng u lah ban shah jied kum u *chairman*, hynrei ha kawei pat ka snem yn long da uwei pat u dkhot Kaba leh sting ka mut ba ka bai seng ba u dkhot u siew ka long kaba tam ba lait bad kaba u lah ban klet noh ruh Ngi ki Khasi ngi long kumta, mo ! Ki nongialam ka lawei kin leh bha ban hikai ba wat shi spah tyngka ruh ka don ia ka dor namar ha ka snem ban wan kan pyni ba la tam khyndiat lada buh ha Apex Bank

Ka jingjngai ka jaka Ka jingjngai ka jaka shong ki dkhot na ka ophis ka sosaieti ruh ka long ka daw ba pynthud ia ki ban poi bad ban iarap ïa ki kam ba ki nang bha Kan kham jop ka sosaieti kaba don ki dkhot ha kajuh ka shnong bad kiba lah ban íakynduh mynstep ne janmiet ynda wan na jingtrei

Ka jingdung nongtrei Ka sosaieti kaba pyniaid karkhana ka don kam ki nongtrei kiba baroh shi sngi Uba pyniaid ia ka lei lei un lch bha ia ka kam lada um don shuh da kawei pat; ka mut ba la dei ban siew ia u ha ka tulop ba un neh slèm ha ka kam U nongpyniaid u lah ban long u secretary lane u manager, hynrei uba nang ia ki jingkhein jingdiah ha ka rukom pyniaid sosaieti ha India Lada la siew bha ia kum kita, ka kam kan roi bad kan pynmyntoi ia ki dkhot ruh

Ka jingioh nong Lada ki dkhot ka sosaieti ki kyrkieh ban iasam ia kaba ioh nong ruh ka ktah ia ka jingroi ka kam khamtam ha ki snem ba don jingkulmai ha shnong ha thaw Ban thikna ba ka sosaieti kan ieng, haduh lai snem ei ei dei ban ap bad trei shitom ruh khnang ba ka bai seng ka nang heh bad ba yn lah iuh ban ieng ha la ki kjat

Ha ka ICDP don kiwei pat ki lad ba lah ban ioh jingiaiap bad jinghikai dc Ki samla pule ba wan nabai sor kin khain sngewthuh ban batai bad lam lynti ia ki nongrep ba kin shim ia ki lad baroh ban pynroi ia lade

Kaba kham ktah ia ka jingkiew ki sosaieti ka la ju long ka jingbymkit khia ban siew ia ki rain ba la shim na ki bank Ia kane kawei ka phang, ki dkhot ki dei ban minot ban iakyntu iwei ia iwei pat ban siew dep ia ka rain kat kum ka por ba ki la pdiang Te ia ki sosaieti kiba jop ha kane ka liang ruh don ki kynja jingpynshlur kaba da ka jingsiew

- H W STEN.

LYNNONG VIII

Ka kam Hikai

Kaba ai jinghikai ia kiwei ka long kawei na ki kam ba ngi iatrei ha kane ka spah snem bad lehse ha ki pateng ban wan iuh Toi, la sdang ban hikai ia ki longshwa jong ngi naduh ka spah snem ba khat khyndai, nyngkong eh da u Alexander B Lish bad ynda ka kam jong u ka sangeh ha ka snem 1838, ka jinghikai skul iuh ka sangeh tat haduh ba u Thomas Jones bad u William Lewis ki plie ia ki skul bad pynim biang ia ka kam hikai Kat kum *U Khasi Mynta,* Lber 1, 1897, ia ki skul ba nyngkong eh la plie ha ki thaiñ Sohra La thoh ruh ba don 10 tylli ki skul bad 132 ngut ki nongpule shwa katei ka snem, hynrei kat haduh u Lber 1897 la don 230 tylli ki skul bad kumba 4,500 ngut ki nongpule

Kumba long mynta ki skul ki la nang roi bad ki nonghikai ruh ki nang bun namar ki kmie ki kpa ki kyntu ia ki khun jong ki ban iabeh ia ka jingnang jingstad Namai ki sngi jong ngi ki long kiba thymmai, ka rukom hikai ruh ka kylla katba kum ka por Kane ka dawa ban ioh ki nonghikai ba tbit naduh na skul haduh *university* Ha kane ka lynnong yn pynleit jingmut tang sha ki skul heh, ki kolej bad university

Ka kam hikai ha skul heh ka dawa la kumno kumno ki briew kiba la pyndep ia ki kyrdan kum ka B.A , B Sc ,

bad B Com , kat kum ka jingdon kam ka skul. Kito kiba ai jinghikai saians de ki thung da kiba la dep ia ka B Sc Ha kine ki sngi ka sorkar India lyngba ka University Grants Commission ka dawa ba kiba rung thymmai sha ka kam hikai ha kolej ki dei ban ioh nong haduh 55 na ka 100 ha ki eksamin jong ki ha M A , bad M Sc Ha university ruh ki dawa kumta hi ia kiba rung thymmai

Ban long ki nonghikai skul ba tbit don ki kynja jinghikai ba kyrpang tang ia ki hi Ia kata ka kyrdan ngi khot B Ed , ha kine ki sngi jong ngi bad B T mynshwa Ha Shillong don ar tyli ki-kolej, ka Post Graduate Training College bad ka St Mary's College, kiba pyntbit ia ki nonghikai ha skul hch Nalor katei ka kyrdan don de sa ka lad ban pynthymmai bor ia lade ha ka liang ka jingtip bad ki nonghikai skul kiba ang nud ia kaban ioh lad ban iasyllok bad kiwei pat ki nonghikai kin tip na ka State Council of Educational Research and Training kaba don ha Shillong hi

Ia ki nonghikai kolej bad university don da kiwei pat ki lynti ba ki pyntbit shuh shuh ia lade Kaba kham suk ka long ban shim ia ka *refresher course*, kata kaba la kdew naneng kaba ai lad ba ki nonghikai kin pynkynmaw ia lade ia kaba ki la tip lpa, lane pynpliah shuh shuh ia lade kat kum ki jingtip thymmai ba ki sngi jong ngi ki don ban ai la kiba dang sdang ia ka kam hikai, don ka *orientation course* kaba pynkhreh ia ki ban long ki nonghikai ba kham tbit Kine ki rukom ai jinghikai ki dawa ia ka por ba haduh 21 sngi lane saw taiew kawei, bad ia ki nonghikai kiba la pyndep haduh ar tylli kum kita ki jingpule la ñiew da ka sorkar ba ki bit ban ioh ka jingkiew kam kum na ka kyrdan *lecturer* sha ka *senior lecturer*, bad haduh *selection grade*

lecturer ha kolej bad university Ha bun ki jylla ha India don ki lad ban pynlong ia kum kata ka jingiasyllok bad tlang bad lyiur Sngew dei ruh bañ pyni ba kaba pyndep ia ki ar tylli ki jingpynthymmai ia ka bor hikai kam biang Ki snem ba ngi shakri ruh ki don la ka dor Hangne te dei ban phai sha kawei pat ka mat ban pynpyrkhat ia kiban rung sha ka kam hikai ha kolej bad university

Nalor kiba kum kitei ki kabu ia kiba la bei bai lut da ka sorkar ne da ka UGC, don ka jingpynshlur ia ki nonghikai ha kolej bad university Kiba la dep ia ka kyrdan M Phil ki ioh nong khyndiat naduh ba iung bad haduh ka por ba kyntiew kam ruh, kiba la dep Ph D lei lei tang san snem kin hikai ki la lah ban dawa ia ka senior grade Ka mut ba yn siew ia ki ha ka tulop ba 3000-5000 tyngka shi bnai sa bad kiwei de kum ka bai dawai dashin, ka bai iing (kum ha NEHU) kat kum ka kyrdan jong ki Ban pynshlur ia kito kiban rung ha ka kam hikai ha kolej, lah ban iathuh beit ba ka kyrdan kito kiba la buh ha ka selection grade ka iaryngkat bad ka jong ki reader ha university, lait noh ka tulop, namar kaba ioh iah iing ka iapher Hynrei lada ki iaryngkat bad ki reader ruh ki SGL kum ha NEHU kim lah ban long ki nongpyniaid ia ka department namar la tyngkai ia kata ka kam tang ia ki reader bad professor Ka jingpynshlur na ka liang ka sorkai, khamtam ïa ki nonghikai kolej bad university ka kynthup ïa kaba ai shuti ïa ki nonghikai ban pyndep ïa ka M Phil bad Ph D , ia ka jingtip ba thikna lah ban ioh na ophis u DPI bad na NEHU.

Ïoh kum klet ba ki nonghikai university ka kham khia kam ban ïa kiba ha kolej ha kane ka dur (1) Don ai

tylli ki klas ha university man ka sngi tang ïa kiba pule M A lane M Sc , bad kawei shi sngi ïa kiba pule M Phil; don sa ki kynta ba u nonghikai u iasyllok kyrpang bad kito kiba thoh ban ioh M Phil bad Ph D ban btin lynti ïa ki ha ka rukom ba lah ban bud (2) Ki nonghikai kolej, la ki don haduh hynriew klas shi sngi kim hap ban duh thiah ban khmih ia kum kitei ki kam (3) Ki nonghikai university ki hap ban bishai ia ka jingthoh eksamin ki samla jong ngi, haba kyntait ki nonghikai kolej Kane ka thew eh ha ki por ba ki nonghikai kolej ki don daw pyrshah ia ka sorkar ne ia ka university Ka long ka kam ba eh shibun, namar ki hap ban pule ia ki kot baroh ba don ha ka syllabus bad ban pyrkhat ruh ba kiba ialeh P U lane B A kim iaryngkat bad ki samla pule ha university Kane dei ka jingkit ba khia tam Namar kane ka daw, ym ju kham phah eksamin hi ia ki jingthoh na kolej sha ki nonghikai university haba kito kiba don ha kolej ki pdiang ia kata ka kam Ïa kiba hikai ha kolej kibym don poi shuh ban poi sha university ki lait na ka jingbishar ba rieh ia ka jingtrei jong ki ha ka liang ka jingpynmih kot thymmai Ia kane ruh dei ban shai ym dei ki novel, drama, ne poitri, hynrei ia ki kot thymmai kiba mih lyngba ka jingwad sani ia ki jingtip ba iadei dur bad ka sobjekt ba ki hikai kaban iarap ia ki nongpule bad nonghikai ruh Ngi ngeit ba ki nongpule ki tip katno ngut na ngi kiba hikai ha kolej bad NEHU kiba pyrshang ban pynbiang ia kane ka jingdawa ba rieh ki boi ba hajoi

Ban lah ban iasam ha ki samla ia kaba ki nonghikai ki la pynkhreh don kam ia bun ki tiar iarap Haba ka skul ka duk lane haba u nongpyniaid u khein sting katno katno ruh u *chalk*, ka *blackboard*, bad *duster* ki dei ban don ha

ka kamra hikai Ka kamra hikai ruh ka dei ban ngiam ban shong baroh kiba la ioh ban pule Ngi sngewthuh bha ba don ki klas kum ka English bad Khasi kiba don palat spah ki samla Ngi sngew synei ia ki Ngi sngew dei ba lada ka kamra ka pynrung palat ia ka 75 ngut ba dei ban buh da kaba ki English ki khot *microphone* Ngi kylli kumne kumno kan long lada ki samla jong ki sngi jong ngi ki dawa ia kata ? Ngim jubab namar ka sorkar ka dei ban tip ia kaba ka UGC ka khmih lynti khamtam ha kolej bad university, hynrei ha skul heh ka shong shibun ha ka sorkar jylla Ha skul ngi khmih lynti ba yn don ki map, kita ki *chart*, ka *laboratory* bad kiwei de, lada don bor ia ka radio bad *tibi* (television sets) Ha university bad kolej ruh lah ban pynbiang ia kitei ki tiar iarap, hynrei ha ka jinglap jong ngi, don kam ruh ka kor *xerox* ne kano kano ka kor kaba lah ban pynmih bun kopi ia kaba ki nongpule kim ïoh ban thied na lew Ia kum kitei ki kor don kam ha kolej bad ha university ruh ban pynlong ia ka jinghikai kaba iarap shisha ia ki nongtei ia ka lawei ka ri jong ngi

Sngew dei ban lam lynti ruh ia kiban poi sha ka kam hikai Kham mynshuwa, kiba shu dep B A , lane B Sc , ki long kiba bit eh ban hikai ha skul heh Ngi tip da kaba wad, ba kiba hikai Khasi ha kolej mynshwa ki dep tang ia ka klas X Ngi phla shai ba ngim ngeit ba wat kiba la dep sa ka B A ruh khlem refresher course kin pei phang ban hikai ia ka Khasi ha kolej Haba ngi thoh *Khasi* ngim mut tang ia ki kot drama, novel, bad poitri. Ngi mut ia ka aiñ jong ka ktien Khasi ruh ba ki khot linguistics Dei hangne ba ngi thaw dieng pynkiang ia lade hi, lada ngi la shah ïalam bakla ha kibym pei phang ïa ka jingdawa ki por. Ban

pynkhreh ia lade na ka bynta ka kam hikai don tang khyndiat ki lynti (i) thied ia ki kot pule bad pule ia baroh ki lynnong ba don ha ki, (ii) pule ban sngewthuh ia ki lynnong, (iii) pule ia ki kot ba iarap ban sngewthuh ia ka lynnong, (iv) kylli ia lade hi la ngi sngewthuh ne em ia kaba la thoh ha ka lynnong Lada kiba pule ha kolej mynta ki phikir ia kitei ki mat, khlem pep kin ioh ban hikai ha skul hch ynda ki lait na kolej Ban poi sha kolej bad university kan eh ha ka spah snem ba arphew wei La dei naduh kolej ban im sngi ban shim kham bun ki *paper* ha ka sobjekt ba ki samla ki thmu ban hikai ynda ki la pyndep haduh ka jingpule ha university Naduh ka snem 1993 ter ter, haduh ba ka university kan pynbeit da kumwei pat, kiban shim *major* ha ka sobjekt ba ki thmu ban hikai kin kham don lad ban ioh pule ha university Tang ka M A. ne M Sc kan ym biang shuh Ka jingpynkhreh kan kynthup ia kaba pyndep kum ia ka M Phil bad Ph D de

Kiban ialeh kum ia ka I A S bad ia ka M C S lane kiban pule LL B ki lah ban jop wat tang ka B A degree ruh, bad kim don kam M A , M Phil, bad Ph D Ngi kiba hikai ngi pyndep ia kitei

- DR B WAR

LYNNONG IX

Kaba Hikai Thoh

Ka jingthmu ha kane ka lynnong ka long ban hikai thoh ha ki klas ba kham heh, naduh VII haduh XII ym ia kiba dang sdang pule ha ki skul rit ha kiba ngi dang hap hikai kumno ban pynkhun ia u let lane pynbeit ban mih ki dak pule ba ju pyndon kam ha kano kano ka ktien Kane ka mut ba ngi pynleit jingmut sha kiba la nang lpa ban thoh

Ka jingnang lpa, hangne ka mut ba ki nongpule ki la nang ban thoh itynnat ia ki dak, ki la lah ban jubab ia ki jingkylli haba eksamin ia ki, ki la lah ban thoh ia kaba ngi pule ha ki ha ka jingstet ba ki lah ban bud, bad ki la lah ban thoh ia kaba ki sngewthuh bad pyrkhat Ha ki snem ba la her sha bym ju kut, ngi la don ha ii jong ngi ki rangbah kiba lehse kim pat poi tang ha klas VII ruh, kum u Jeebon Roy, kiba la bat ia ki kyrdan nongbishar, ngi la don ki nongthoh ruh ha kashari, bad ha kiwei ki tnat trei kam ka sorkar kiba la ioh jingpule tang khyndiat hynrei ki thoh bha pynban. U Soso Tham, u Bronath Thangkhiew, u Ondromuni, bad u Rabon Singh kim ioh lad ban pule ha kolej namar ba ym pat don bun kumba ngi don mynta lane ba ka lad ban pule kam don kumba don mynta, hynrei haba ki thoh ki pynpaw ia ka jingmut ba ki don kham shai ban ia bun na ngi kiba ioh lad ban pyndep ia ka B A , bad M.A. ngi lah Ha ki lum Khasi Pnar don bun hajar ki

iangbah bad samla kiba lah ban thoh, hynrei kim lait ban kien Don pat kiba kren bun ki ktien, hynrei kim lah ban thoh Sngew tynnat ba don kum kita ruh namar ka iarap ïa ki samla ka juk thymmai ban lum jingtip shaphang kita ki nongshong shnong Don kiba lah ban kren bad thoh, hynrei khyndiat eh ki jop ha baroh ar

Balei ? Don kaba iasnoh ba ki dak ba thoh bad ka iukoin kynnoh ia ki haba kien Ki nongpule Khasi kim shem jingeh ei ei ban kynnoh kumba ki la thoh Ha ki klas iit, ka jinglah ki khynnah ban kren ka iarap ia ki ban thoh ia kaba ki lah lyngba ka jinglam lynti u nonghikai Ha ki klas heh kum naduh VII haduh XII, ngi dei ban pynleit por ha ka kam thoh Don ki daw (1) Ba ki samla pule kin lah ban pynpaw ia kaba ki tip halor kano kano ka phang da kaba thoh shai, (2) Ba kin jop ha ki eksamin jong ki; bad (3) Ba kin ioh kam ban trei

Baroh ki nonghikai ki sngew rem haba ki samla pule kim lah ban thoh bha ia kaba ki nang ruh Kane ka thew shibun ia kito ki samla ia kiba la pynkhreh bha, bad kiba pule minot ia ki kot jong ki bad kiba poi sha skul man ka sngi ba long klas lait noh haba ki pang ne don ka jingjia ba kim long kiar shuh Ki nonghikai bad kiban sa hikai kin leh bha ia lade bad ia ki samla ban pyndon kam ia ki jingkylli ha ki klas bapher ha skul heh ban iohi ia ki lynti ba ki lah ban iarap ia ki samla pule, kham tam ha kaba thoh Kiban sa jied ban long nonghikai ki lah ban leh kham bha naduh ba ki dang don ha kolej bad university. Kane ka lam ïa ngi sha ka *jingpynkhreh* ia lade kum ka mat ba nyngkong eh ba ngin leh bha ha ka kam hikai thoh. Lah mynta ban iapeit ïa ki jait jingthoh ba pher ba ngi iakynduh

ha skul bad ha kolej da kaba pynphai ia la ka jingmut sha kaban long kam ym tang ha ka por ba hikai, hynrei ruh ban tei ia ki nongpule lane pynkhreh ia ki ban iakynduh ia ka lawei bym jngai shuh

2

Kaba thaw sentens Ha ka snem 1980 nga thoh ba ka sentens ka don la kumno kumno kawei ka noun bad kawei ka verb Ka eh ha kato ka snem ban tyrwa beit ba kano kano ka klas ba thikna kum ka Verb, ka Adverb, ka Adjective bad ka NP (noun phrase) ka lah ban long sentens, namar ia bun na ki nonghikai la saiñ dur da ka grammar ba rim Hynñiew snem hadien nga thoh ba ka "sentens ka long ka lyngkhot jingkren kaba don kaba sdang bad kaba kut ha kaba kawei ka kyntien ka wan hadien kawei pat ha ka rukom ba ki trai shnong ki pdiang" Ngim pdiang ba *ju ham nga* ka long ka sentens ba ki nongkren ki ñiew kum kaba beit Haba don ba thoh *nga ham ja* pat, ngi sngew suk mynsiem namar ba ka jingthoh ne jingkren ka long kaba ki Khasi ki pdiang hun Ha ka snem 1991 pat hadien ka jingiasyllok bad kiba hikai ha kolej, ngam shym batai shuh ia ka jingmut ka sentens, hynrei nga pyni ba ka ktien Khasi ka kham pher da ki nuksa Nga pyni ia ki nuksa na ki kam la jong ba ngan lah ban pyni daw ha ki laiñ ba bud ia kane

Baroh kaba ngi thoh ki dei ki sentens La ki beit ne kim beit, la ki ïtynnat ne iwit, ka shong shibun ha ka jingtbit bad jingbniah jong ngi Da ki sentens ngi thoh shithi kiba ïadei bad ki jingdon kam ba pher. Te ngin sdang da ka kam thoh shithi bad ïakhmih kumno ngin lah ban ïarap ia kiban thoh.

SHITHI

Ka shithi ka long ka atiar ba ngi pynpaw ia ka jingpyrkhat jong ngi haloi kano kano ka phang lyngba jong ka Ngi thoh shithi haba ngim iakynduh mar khmat bad uta uba ngi don kam ki samla ba pule sha jngai na la ïing, ki thoh ban iathuh ba ki don kam tyngka ban thied kot ne siew bai skul bad kumta katba kum ka jingdon kam, kiba iaieit iathoiñ ki leh kumjuh tang kiba kum kita ki thoh shithi wat haba ki iasah ha kajuh ka shnong ruh namar ka shithi ka shah ia u nongthoh ban pynpaw kat ia kaba um nud ban kren, ki kynja seng la ki dei bad ka niam ne kano kano ka thong kaba teh lang ia ki dkhot ki thoh shithi ban pyntip ia ka por shong dorbar bad ia ki kam ba dei ban iakren, kiba kwah ban ai jingmut ei ei sha ki nongshong shnong, ki thoh shithi sha ki kot khuboi, kiba kwah kam ruh ki thoh sha ki nongthung kam, bad kumta, ym don jingkut satia na ka kam thoh ha kane ka juk jong ngi Namar kata ka daw, sngew don kam ban iakren khyndiat halor kane ka kam thoh shithi ruh

Katba lah ban wad jingtip, ki Khasi kim ju thoh shithi hyndai namar ki phah da ki kyiwoh Dang don ne em sa tang 100 ngut kiba nang ban pule kyrwoh mynta, ka long ka jingkylli Nga phla ba haduh ka klas Ph D ruh ym don ba hikai ia nga ban pule kyrwoh namar ki hikai ban thoh shithi

Haba thoh shithi la sha ïing ne sha ki bor sorkar ne ki para lok, ngi dei ban phikir ba ngi pynbiang ia kine ki jingdawa ba kiba ai nong ïa ka jingthoh jong ngi ha ki eksamin kin hun (1) Ka jaka shong jong ngi, bad ka tarik ba ngi thoh; (2) ka jingkhublei Ka lah ban long "Lung ba ieit" ne kumta haba ngi thoh sha kiba ym dei ki saheb

sorkar ne kot khubor Sha ki saheb ne ophisar kumba iakren ki paidbah ha iew ha hat, ngi lah ban khublei tang "saheb" lane "kong" ruh, (3) ngi dei ban iathuh beit ia kaba ngi don kam, ym ban bun kyntien ha kaba iathuh ia kaba ngim don kam Kane ka dei ka jingduna ba nga lap ha bun kiba thoh shithi sha nga, (4) ka jingpynkut kaba kynthup ia ka jingsoi lyngkot ne jrong jong phi ia la ka kyrteng Haba soi kyrteng, ialeh ban pynpaw lut ia ki dak ba phi pyndon kam Ym dei ban lap ki lynti khyllah Bun sien bun wat ngi lap ba kito ki jingsoi ba shai ki kham eh ban pyrthuh

Shuh shuh, haba thoh shithi ha kine ki sngi thymmai la dei ban pynpaw nyngkong eh ia kaba don kam tam Lada pan peisa na iing, thoh shwa ia kata, kum "Sngewbha phah peisa ia nga ar hajar tyngka" bad sa iathuh ia ki daw Hadien kata, sa kylli ia ka koit ka khiah Haba ki nongthoh shithi ki kyrkieh kam kum ha sor, ki kwah ban tip kloi aiu ka shithi ka kwah

Ha ki shithi pan shuti na ki bor ba halor ruh, dei ban iathuh beit katno sngi phi don kam shuti bad ia ki daw Ka kam kan stet shibun ban ia kaba batai shwa ïa ki jingdon kam jong phi

Haba thoh shithi pan kam, te don ki nongthung kam kiba da ai da ki mat ba ki kwah ban tip shaphang kiba tyrwa ia lade ban trei bad ki la baroh kita ki mat dei ban pynbiang Lait noh haba don ka jaka ban pyndap ia kaba tam, la dei ban shu hun tang bad kaba ki kwah tip Don pat kiba thung kam kiba shu pynbna ba don kam ba lait ha jaka trei jong ki. Kaba kum kata ka jingpynbna ka ai lad ïa ki nongthoh ban iathuh lut ia kaba ki sngew lah ban trei. Bun sien ïa ki

jingpynshisha ba ki nongpan kam ki pynbiang ia ka jingkwah ki nongthung la suh lang bad ka shithi

Ha ki katto katne ki laiñ pule, la ju phah thoh shithi pan ram kum ka bank lane ha ka M I D C lane kano kano ka ophis kaba lah ban ai ram Ki nonghikai kin pynmlien ban pyni ia ki nongpule ia ki mat ba ka jingkylli hi ka kwah Bun na ki seng ai ram ki shon lpa ia ki kot ban pyndap hi kiba don kam ia ka ram, hynrei haba thoh eksamin bad ki nongthoh ruh ki lah ban ym tip ba don kum kita ki kot ban shu pyndap ia kiba ki khot ki *application form* Namai ba kum kata ka shithi ka kham pher na kiwei pat ia kiba la kdew, yn ai kawei ka nuksa

Nuksa Thoh shithi sha u Chief Executive Officer ka Meghalaya Khadi & Village Industries Board, Shillong ban pan ram,30,000 tyngka ba phin seng karkhana moramot kali

Jubab

Ha

U Chief Executive Officer,
Meghalaya Khadi & Village Industries Board,
Shillong

Saheb,

Nga kyrpad ia phi ba phin sngewbha ban ai ram ia nga haduh Rs 30,000/- (laiphew hajar tyngka) ban seng ia ka karkhana ban moramot ia ki kali rit kum ki ambassador bad maruti Nga la pynlang ka kane ki snem kumba shiphew hajar tyngka ia kaba nga la kynshew ha ka Meghalaya Co-operative Apex Bank Ltd , na ka bynta kane ka jingthmu.

Nga sngew ba ka dei ka kamram jong nga ban iathuh ba nga pynkhreh ia lade na ka bynta ka kyrdan B Com , bad nga ialeh ia ka eksamin mynta Ka jingpule ka long mynstep Mynsngi pat nga trei *mechanic* ha Khan Motor Works Nga la nang ia ki kam ai rong kali, ñiad kali, bad ia ki kam ban pynbeit ia katto katne ki tiar ki tar haba sniew ka kali Ia kane nga nang na Don Bosco Technical School

Nga don jaka hajan surok bah ha Laitkor kaba nga ioh jingbit na i mei ban pynlong karkhana kaban rung haduh phra tylli ki kali rit ha kajuh ka por

Namar ba ym don kam ban siew bai wai ia ka jaka, bad namar ba la pynbiang lpa ia ki kor ki bor ruh, bad ba nga la sdang hi ia ka kam ai rong, ai lyer ia ki kali rit, nga lah ban siew tang haduh 3000 shi bnai Namar ha ka long bniew lah ban wan ka pang ka jhia, lah ban don ki *curfew* bad kum kita, nga kyrpad ia phi ban shah ia nga ban pynkhuid ia ka ram haduh 15 bnai naduh ka sngi ba nga ioh ia ka na phi Sngewbha bishar ia ki kot ba nga suh lang.

Uba burom ia phi,
HERBERT WILSON SIEN

1 Ka jingthoh na i mei
2 Ka shithi na MCAB
5. Ka shithi na Khan Motor Works
3. Ka shithi na DBTS
4. Ka certificate na NEHU
5. Ka certificate na u Rangbah Shnong
6. Ka certificate na u DC
8 Ka project report.

Ha katei ka shithi don ki mat ba kiban shah hikai ki dei ban sngewthuh bha Ha ka lyngkhot lane *paragraph* ba nyngkong, u nongthoh u jubab beit ia ka jingkylli ba la ai, bad u iathuh ba u la pynkhreh ia lade na ka bynta ka kam ba u thmu da kaba pynlang peisa ha bank Ha ka lyngkhot ba ar, u iathuh ba u dang ialeh B Com, da kaba leit pule mynstep, bad u trei kam mynsngi U la nang ia kata ka kam lyngba ka jingpule ha kawei ka skul ba paw nam ha soi Ka paw ha kiba pule bniah ba uba jubab ia ka jingkylli u la pynkhreh ia lade ban seng hi la ka kam namar u la pyntbit shwa ia lade, u dang trei ia ka kam, u da kynshew kyndiap de ban kot sha ka thong, bad ban ym shaniah ha kiwei u ialeh B Com , ban nang ia ki dustur ban thoh ha ki kot ba phei ba ka pyrthei jong ngi ka don kam Ha ka lyngkhot ba lai u la pyndon kam ia kaba u la pule ha kolej hi u don ka khyndew ba ai ka kmie ban seng karkhana kaba lah ban shim haduh phia tylli ki kali ha kajuh ka por Ha ka lyngkhot ba khatduh u iathuh ba u la don lpa ki tiar bad ba u la sdang ia ka kam Ka mut ba la don ka sem ban set ia ki tiar ba don kam ha kaba ai rong bad pyndap lyer ia ki kali Kiban sa hikai ha ki klas XI-XII kin leh bha ban bishar ba u nongthoh shithi u lah ban siew haduh lai hajar tyngka shi bnai Khmih lada katta u lah ban siew, tang 10 bnai u la dep; hynrei uba thoh u pyrkhat de sa ia ka sut U pan por haduh 15 bnai ban pyndep ia baroh kaba dei ban siew bad u la kdew ruh ia ka daw ba lah ban slem ia ka jingpan jong u haduh 30,000 tyngka ruh ka *project report* hi ka iathuh kumno un pyndon kam ia ka Haba hikai ban thoh kum ia kane ka shithi, kiba hikai ki dei ban ym hun tang haba ki la rung sha kamra hikai, ki dei de ban tip ia baroh kiba iasnoh bad kum kane ka shithi Ka eh ban hikai

lymda kiba hikai hi ki pynshitom ia lade ban ai ka jingtip ba iadei dur

Ngi ïohi shuh sa ia ki kot ba la suh lang bad ka shithi pan ram (1) Ka jingthoh na i kmie u nongthoh eksamin ka ïathuh ba kam don jingwit ei ei na ka hiang jong ka ban shah ia u khun ban pynheh ïa ka karkhana ba u la sdang Kane ka don kam ha ki ophis kiba ai ram (2) Ka shithi na ka bank ka pynshisha ba u nongthoh shithi u don shisha ka jingkynshew kumba u la kdew ha ka shithi (3) Ka shithi na ka jaka ba u trei mynsngi ka iathuh ia ka por ba u la don ha ka kam bad ia ki kam jong ka karkhana ba u la nang ban trei bha haduh ban da hun kiba wan phah moraimot ia ki kali rit jong ki (4) Ka shithi na Don Bosco pat ka ïathuh ia ki bnai ne snem ba u nongthoh u don bad ki bad ba u la pyndep thikna ia ka jingpyntbit ha ka kam ba u kwah ban seng (5) Ka certificate na NEHU ka iathuh ba u la dep ïa ka Pre-University ha ka *commerce* U lah ban pyni ruh ia ka certificate na u principal ba u dei u samla ba ïaleh B Com (6) U Rangbah Shnong ha ki dong Khasi u lah ban iarap ne ban yim iarap Ha bun ki shnong Khasi, ka jingkubur na u ka iarap ia uba kwah jingiarap da ka ram (7) *U deputy commissioner* u ai ia ka jingpynshisha ba uba thoh u dei u Khasi ne u dkhar uba la shong la sah ha Meghalaya (8) Ka jingpyni ia ka jinglut bad jingmih bad ia kaba lah ban siew man u bnai ka dei ban paw ha ka *project report.* Ngim artatien ba ia ka shithi yn pyrkhat bniah, bad ba u nongthoh un ioh nong Uba ïaleh eksamin ruh un ioh nong kumjuh. Kiban hikai ki dei ban shim nuksa na kine ki mat ba la pyni

Ki nonghikai ki lah ban pyrkhat sa ïa kiwei pat ki jait shithi ba ngi thoh, bad pynbeit lpa ia la ka jingmut kumno ban ïarap ïa ki samla pule.

PARAGRAPH

Ka katei ka nuksa shithi pan ram ngi iohi ba ym shym la thoh lyinbnep ia kaba dei ban iathuh La buh ha ki lyngkhot Ka daw ka long ba haba buh lyngkhot lyngkhot ka pynsuk ia ki nongpule ban iohi ia ki mat ba ngi don ban iathuh Kumta lah ban shim ba ha kawei pa kawei ka lyngkhot lane paragraph jong ka jingthoh don ka mat ba kyrpang lane ki mat ba iaiaid lang Kiban sa hikai lano re kin leh bha ban pyninhien shwa da lade haba ki thoh ei ei ban ym pyniakhieh ia ki mat tang ha kajuh ka lyngkhot Kito ki nonghikai ba la rim ha ka kam ki lap la slem ba don ki nongthoh eksamin kibym pat sngewthuh ia kane ka mat ba don kam ka jingthoh Ki sdang ban jubab ia ka jingkylli, bad ki bteng sah haduh ba kut ka nia jong ki khlem paragraph Ba kiban hikai ha klas XI-XII lano re kin iohi ia kaba ki samla kim sngewthuh ia ka paragraph, yn shim da kawei ka nuksa

Jingkylli Thoh lyngkot bad shai halor kine cash book, ledger, balance sheet

Ka jubab ia katei ka jingkylli ka dawa ia lai tylli ki paragraph tang ia ki kyrteng English Lada u nongthoh u lah ban pynlyngkot ia ka jubab u lah ban leh haduh san kawei ia ka lam phrang, lai ia kita ki kot buh jingkhein bad kawei ka jingpynkut nia Lada u nongthoh eksamin u jubab tang ha kawei ka paragraph ne lyngkhot kaba lah ban jia ka shai u nongai nong ia ka jingthoh u lah ban shim tang ia kawei, bad ieh noh ia kiwei pat ki mat Kane ka jingthoh eksamin khlem lah ban shim ia ki mat ha ki lyngkhot ba iadei dur ka tan sharum ia ki nongthoh eksamin kibym shym ioh jinghikai ha skul kumno ban thoh na ki dustur ba kin ioh nong kham bun

Nga artatien la ka don ne em ka jinghikai ba kum kane ha skul Ka English Grammar kam don Te haba kam don hato ngin sah dien ? Ngim dei shuh ki mraw jong ki grammar nongwei Ngi la biang por ban iaiap ia ki samla pule ban tip ia kaba ym don ba hikai ia ki Lada ngi bud beit ia kiwei, kim sah dien tat haduh ba ki nang hi da kaba pule ia ki kot kibym dei ialeh eksamin Kane ka dei ka jingduna ha ka jingjied ia ki phang ban hikai Ban iohi kham bha kham tam da kito kiba la mlien ban hikai English, kum kane ka jingkylli ka dawa ia ka jubab ba tang kawei ka paragraph *What is plant morphology?* Ban thoh ha ki ar paragraph ka mut kaba ot ia ka jingïasnoh ki mat

ESSE

La ai kyrteng Khasi ia ka *essay* kumtei kumba la spel U R K Lyngdoh u la pynmih ia kawei ka kot *Ka Retorik bad ki Esse* bad ym don ba ujoi mano mano ruh ban pynkylla ia ka da kumwei U Di B R Kharlukhi ha ka jingpynsah jingkynmaw ïa ka jingdap 150 snem ka hikai thoh bad pule Khasi u jied bad khot ia ka da ka *jingpyrshang* Kane ka dei ka jingmut tynrai jong ka French *essayer, ban pyrshang* Khlem pep u Francis Bacon uba la pynphriang ia kane ka rukom thoh ha ki por ba u lait u mut hi ba ka long ka jingpyrshang Ka jingkylli ka long pyrshang aïu? Baroh kaba ngi thoh ka dei hi ka jingpyrshang ban iathuh ei ei, ban batai ei ei, bad ban sam ia kaba ngi sngewthuh bha ha kiwei pat. Te haba ngi hikai ruh, ngi pyrshang ban pynsngewthuh. Haba thoh eksamin pat ki nonghikai ha ki por baroh kin shakri kham bha ia ki rishot ka lawei jong ka ri ban iathuh ba ka esse ka dei ka jubab ïa ka jingkylli halor ka phang ba la ai ha ka rukom baïaid ryntih. Kane ka pynphai ïa ki sha ka *paragraph* ba la pyni haneng.

Kı nongthoh eksamın kı don hok ban tıp ba don la kumno kumno ar ngut kıba pule ıa ka esse jong ki· uba eksamın nyngkong bad uba tynjuh la ka jıngaı nong ka ıadeı dur Baroh kıba hıkaı kın leh bha ban iathuh ïa ki samla ıa kane ka jıngshısha khamtam ha kı klas XI-XII bad kıba halor

La ju shım ıa ka esse ba ka deı ka jıngpyrshang namar kaweı ka daw tynraı kaba lah ban pynlong ïa kı samla pule mynta kı nongsaıñ duı ıa ka laweı ba phyrnai ka jıngpule bad jıngsngewthuh U nongthoh u pynpaw, hapoh ka poı bad ka nong ba la kular da ka jıngkyllı, ïa kaba u sngewthuh halor ka phang ba u la jıed ban thoh ïa kı mat ba u don ha lade deı ban thoh ıa kı da kaba shım lane ktah ıa kı mat ba ıadeı bad ka phang pdeng ba la phah thoh U nongthoh esse u long kum u nongthaw poıtrı tang ha kaweı ka mat u jıed ıa kı kyntıen ba ıadeı dur bad ka phang Kane ka dawa ıa bun kı pej, hynreı kıba hıkaı kın shem jıngeh, nga ngeıt kumta Kıba aı nong pat kı kwah ıa kıne (a) kı dak ba shaı, (b) kı jıngmut ba shaı, (k) kı nıa ba lah ban pdıang, (d) ba la thoh dep ıa ka esse

Ha M A bad B A , bad IAS, tang 400 kyntıen la bıang Ha klas XI-XII tang kat kaba la phah ban thoh 250 kyntıen la bıang

Don laı tyllı kı rukom thoh esse, hynreı ka shong ha kı jıngkyllı hı haba thoh eksamın, bad ha ka jıngjıed ki nongthoh haba kı thoh sngewbha (1) Kaba shu ıathuh khana kum kı phaweı, kı khanatang, kı jıngjıa ba dang shen, bad shaphang ka jıngım brıew Ha ka Englısh la aı kyrteng ïa kum kıta da kı *narrative essay* (2) Kaba bataı ıa ka jingim bad kı kam jong kı mrad, ia ka jaka puta, ki lum ki wah, bad ha kane ka jıngbataı lah ban kynthup ïa ka buit shon

kot, ka buit shet kpu, bad ia ka buit thoh kot ruh La khot ïa kum kita da ki *descriptive essay* (3) Kawei pat ka rukom ka dawa ban tip ia ki jingshisha baroh kiba iadei bad kata ka esse ba la phah thoh, ia ka jingmut ba ki nongthoh ki don na lade hi kum ia ki daw ba pynlong ia ka phang bad ka jingmih na ki Bun ki mat ba iadei bad ka kam synshar khadar, ka imlang sahlang kum ki jingsniew ha ka bad kum kita Ka sobjekt ba ngi tip kum ka *literary criticism* ka hap ha kane ka rukom thoh namar ka dawa ba u nongthoh un bishar ia baroh ki mat ba iadei bad ka phang ba u jied Ïa kum kita ki esse la khot *reflective essays*

Ïa ki nongpule kiba dawa khyndiat ki rul, ki nonghikai ki lah ban kdew ia kine

1 Pule bniah ïa ka jingkylli haduh ban sngewthuh

2 Pynbeit ia ka rukom puson halor ka phang ba kawei ka mat kan wan hadien kawei pat kumba wan ka miet hadien ka sngi

3 Plie ïa ka phang ka esse ha ki khyndiat kyntien

4 Pyniar ia ki mat ha ki lyngkhot ne paragraph kat kum ka jingïadei bad jingiajan jong ki

5 Pynkut ha ka rukom ba u nongpule un hun khlem da ai lad ba un khohñioh ban ai nong

6 Peit bha ia ka nong ba la tyrwa ban ym lut por tang ha ka esse.

7. Wat pynshlur ba kin thoh lyngkot kum "kiwei" ha ka jaka "kiwei kiwei"

8. Katba lah pyndon kam da ki kyntien bad phreis ba ïadei dur bad ka phang ba la ai.

PRECIS

Nga tyrwa ba ngim dei ban sngew nongwei ia kane ka rukom thoh, namar ki English ruh ki shim kylliang na France Haba kynnoh ka long *preisie* ha ka dustur spel Khasi lane [preisi] ha ka *phonetics* Ka mut ka jingthoh ne jingiathuh lyngkot ia ka jingthoh lane jingkren Ki samla kiba ju pule khubor kim shem jingeh ban sngewthuh ia kane, namar lait noh haba ka kot khubor ka shon ia ki jingkylli bad jubab kaba ki iathuh ia ngi ki nongpule ka dei tang ka precis lane ki mat ba don kam Ngi ju lap bun sien ha ki doibar ba ki paidbah ki kwah ban tip tang ia ki mat ba kongsan, lane, don kam Thik kane ka kam thoh ka iadei dur bha bad ka juk thymmai ia kaba la synshar da ka jingkyikieh kam Ka jinglah ban pynrit ia kaba la thoh ka long ka jingiarap ia kito kiba trei ophis Kane ka mut ba ia kata ka jingthoh ba la pynlyngkot dei ban thoh ha la ki jong ki kyntien tang ba ym dei ban pynrung ia kano kano ka jingmut ba ym shym la ai lpa ha ka jingthoh ne ka jingkylli

Lada ki nonghikai ba la rim ha ka kam ki lah ba iarap ia ki samla, kine ki jingpyikhat harum kim pep ban iarap

1 Pule ia ka jingthoh ai sien lai sien haduh ban da ioh bat ia ki mat ba don ha ka

2 Ai kyrteng ia kata ka precis

3 Buh da ki kyntien ba lyngkot ha ka jaka kiba jrong, ieh ia ki kyntien bym da don kam eh

4 Thoh shwa kawei, bad sa poin hadien ba la rai ba la dep ktah lut ia ki mat.

5 Bishar la kaba la thoh ka shai ne em ha uba pule ia ka

Yn ai kawei ka nuksa kumban kyrshan ia kitei ki san tylli ki mat

U la ong ba un phai shaphang ba thiah ka sngi, u bnai bad ki khlur lashai dang step, namar u ong ba u dei ban poi ha Nongstoiñ ha ka por ba baroh kiba trei ha ki ophis sorkar kin dang iabun kam U ong shuh ba lada u slem than um lap briew shuh bad lada u dei ban sah miet un lut sa ka bai sah, bai bam, bai dih Kumta u ong

SHA NONGSTOIÑ

U nongkren un leit lashai sha Nongstoiñ kaba sha sepngi na Shillong ba un lap ia ki nongtrei ophis, namar lada u poi slem un hap sah miet bad pynlut peisa tam

* * *

Katei ka nuksa ka pyni ba la pynlyngkot ia kaba la ai khlem pynjah ei ei na ka Lah ban thoh da kumwei ruh, hynrei la pyni tang ka nuksa

PARAPHRASE

Kane kawei pat ka dur jong ka jingpyrshang ba ki nonghikai ki phah ia ki nongpule Ban thoh *paraphrase* ka mut ban thoh lut ia ki mat ba don ha kaba la ai lpa Ka íasyriem ia ka precis ha kane ka jingmut, hynrei ka paraphrase ka kham jrong ban ía kaba la ai lypa katba katei kawei pat ka kham lyngkot Kaba kham phah thoh ki nonghikai ka long ía ka paraphrase jong ki laiñ lane dkhot jong kano kano ka poim ha ki kyntien u nongthoh eksamin

Ban thoh paraphrase ka mut ba ngi thoh ha ka prous ban iathuh ia ka jingmut ba u nongthaw poitri u don ban iathuh, namar ha ka poitri u pynsyngit palat ia ki kyntien bad don ruh kiba dawa ia ka jingbatai lyngkot Ki nongthoh kin leh bha ban jied ia ki kyntien ba shai, bad buh ia ka jingmut ha ka rukom ba u nongpule un lap ba kawei ka mat ka bud ia kawei pat Ka dawa ba ki nongthoh kin pule bniah ia ka dkhot haduh ba kin sngewthuh ia ka Lada kim bniah ki symboh pyrkhat ba khraw ha ka poim, kin kylla long pynban kiba khlem dor shuh ha ka paraphrase, hynrei lada leh bniah, kaba thoh ha ka prous ka pynshai pynban Shim kawei ka nuksa

TEXT

Jingim ka dei ka jingialeh pura
Hangne ban trei, ban ap, ban rwai thikna,
Ki khnam ki bun, nongsfat ki bun kynrei,
La mong sa lei, Premkai u shah mynwei
Nga rwai ha sur thymmai, kham syiang kham bang
Ha shkor ba lah ban pdiang ka ding kan klang
Nga sngewkynjah ba Premkar um don shuh,
Nga rwai ia u ba jingkynmaw kam duh

Paraphrase

Ka jingim ha kane ka pyrthei ka dei ka thma ba u briew u ialeh man ka sngi da kaba trei minot bad hok ia la ka kam wat la bun sien hap ban ap ba ka jingtrei minot kan pynmih la u soh Ki briew ba lah ban thaw poitri ki dei ban minot ha la ka kam khlem khaweit ia ki jingkren bad jingthoh pyrshah ia kaba ki dep leh namar kin don bun kum kita ruh

Haba la thoh ne kren pyrshah lah ban sngew mong, hynrei ka jinglong u Premkar ka la long ka nuksa ia u nongthoh U dawa ruh ba u thoh ha ka dur thymmai bad sur thymmai ka poitri Khasi bad u thikna ba ha kiba sngewthuh ia ka ki symboh pyrkhat kin kyntu ia ki ban leh ei ei kaba bha U sngewkynjah sngew tmang ba u Premkar u la khlad noh, te da ka jingrwai u pynsah jingkynmaw ia uta u rangbah

* * *

Don bun kaban thoh ha kane ka pyrthei Ngi thoh jingiathuh khana, bad ngi thoh kot khubor ruh Yn pynleit jingmut sa tang ia kawei na ki jingthoh kiba ki samla pule ha ki klas ba kham heh ki hap ban jubab Ka dei, lehse, ka jingtynjuh ia ka jingsngewthuh ia ki jingkylli ba la ai haba kut ka bynta ba la sot ha ka jingkylli ia kaba ngi tip kum ka *comprehension test* ha ka English

KA JINGTHEW ÏA KA JINGSNGEWTHUH

Ngam kynmaw shuh la ngi hap pyni ne em ba ngi la sngewthuh ia kaba la thoh bad ba ngi la pule ha ki khyndiat minit ha ki sngi ba ngi iakyllur ha kolej Ha ka English te don kawei ka jingkylli ba dei ban jubab Kaba thew ne tynjuh ia ka jingsngewthuh ki nongpule ka long kawei na ki lynti kiba iarap ia ki ban pyrkhat kham stet haba don kano kano kaba dei ban jubab. Ka iarap ruh ba kin mlien ban khmih ia ki mat bad jingmut ba don ha ka jingthoh kiba jop ha kane ka jingthew kum ju shem jingeh ban thoh *precis* bad *paraphrase.* Kawei pat ka kyrteng ka long *testing*

Ka jingthmu ba kongsan jong kane ka rukom jubab ka long ban khmih la ngi sngewthuh ne em ia ki jingmut jong ki kyntien lane phreis ba la pyndon kam u nongthoh ïa ka lyngkhot ba la ai Lada ngi pule ia bun kiwei pat ki kot ha ka Khasi kynthup ia ka dikshneri ngin kham suk ban jubab Kham bun sien ki lyngkhot ba la sot ki dei kiba kham eh, lym kumta ki nonghikai kim sngew don kam ban tynjuh ia ki nongpule Ka jubab ia ka jingkylli ka la don lpa ha ka jingthoh ba la sot Ngi dei ban pyndon kam da ki sentens la jong kat kum ka jingkylli

Ban pynkut nga kyntu ia baroh ki nonghikai bad kiban hikai ban peit mat ba ngim don kot satia ha ka ktien jong ngi ban hikai thoh ia ki samla kiba pule naduh klas VII haduh XII Ha kino pat ngin shaniah ? Ym dei ha phi kiba pule mynta ?

- H W STEN

LYNNONG X

Kawei pat ka lad ban ai Jinghikai

Ha kiba bun ki ri jong ka pyrthei don de bun million ki khynnah bad samla kiba naduh san snem haduh 18 snem ka ryta kibym shym la ioh lad satia ban leit skul Don ruh na pdeng jong ki kiba la hap ban pep noh hapdeng ki jingpule namar ka jingduk bad jingkyrduh Ka la long ia ki ban ieh noh la ka pule puthi bad wad jingtrei jingktah ban kyrshan ia la ka iing ka sem

Ka daw ba nyngkong ka long ka jingkyrduh ha iing ha sem Ka jingkyrduh kham bunsien ka khang lad ia ki kmie ki kpa wat la ki thrang hir hir ban phah skul ia la ki khun, ki donkam ia ki ha ki jingtrei jong ki Kaba ar ka long ka jingbymlah ki kmie ki kpa ban pynkup pynsem ia la ki khun kum ki jong kiwei pat Kawei pat ka long ba don ruh katto katne ki iing, kaba ka jingioh jong ki ka long ka bym biang, ki khun kiba kham san ki hap ban peit bad ri ia ki para rit jong ki haba ki kmie ki kpa ki leit trei Kaba khatduh ka daw ka long bun na ki kmie ki kpa kim da sngewthuh ban phah skul ia la ki khun, haba ki sngewthuh ba ka jingpule kam pynioh myntoi ia ka kam ka jam ba ki trei

Don ruh kiwei pat ki daw ba khang lad ia ki khynnah ban pyndep ïa ka jingleit skul Ka jingbun palat ki khynnah skul, ka jingbymbiang ki ïing skul, jingduna ki nonghikai kaba ktah ïa ka leit skul ka jingpynbeit ïa ka rukom pule

(curriculum) bad ka jingbymiadei bad ki jingdonkam jong ki khynnah ruh ka khang lad ha ka roi ka par ka thoh ka pule Nalor kitei ki daw ki don ruh ki jaka ne shnong ki bym don skul bad haba don ruh ki jngai na ki jaka sah. Kane ruh ka pynsngew salia ia ki kmie ki kpa ban phah skul ia la ki khun ki kti Ka iukom pyniaid skul ha sor bad nongkyndong ka iapher shibun Te ban pynshlur ia ki khynnah ha ki ryta 6 snem haduh 14 snem ban ioh pule dei ban don ka jingpyniaid ba ryntih bad ba iahap ia baroh

Dei na kitei ki daw ba bun ki khynnah ki don shabar jong ki skul, bad ba la pyntiei kam ia ka jingpyrkhat ban thaw lad ban plie ia ki jinghikai khlem leit sha ki skul step kiba bud da ki kyrdan ba la pynbeit ryntih ka soi kar La ai kyrteng ia kane ka rukom hikai da ka non-formal education U Phillips Coomb, uwei na ki nongpyrkhat ba khraw halor kane ka phang u thoh ba ;"ka Non-formal education Programme ka long kawei pat ka tnad ai jinghikai kaba lah ban pyndap pynbiang ia ka jingduna ai jinghikai da ki skul Ka Non-formal Education Programme ka lah ban ai jinghikai kat kum ka jingdonkam jong u paidbah. Ka Non-formal Education Programme kam thmu tang ban ai jinghikai ha ka thoh ka pule hynrei kham kongsan, ka kynthup ia ka jinghikai ia ki aiñ jong ka jingkoit jingkhiah bad ban sumar ia la ka met bad ka ing ka sem, ka ai jinghikai ban seng bad tei ia ka long ing long sem bad katto katne ki jingtip bad jinghikai jong ka saians kiba lah ban kyntiew ia ka longbriew manbriew bad ka ioh ka kot "

Ki kamram ka Non-formal Education ka long ban pyndap pynbiang ia kaba ka jingleit skul tista lane formal education kam lah ban ai namar ki daw ba la kdew haneng. Ki jait ai jinghikai ha kine ki skul bym shym seng ki dei

pat kum ka jingsaiñ dur da ki briew kiba tbit kiba lah ban pyniasoh ia ka formal bad ka Non-formal education Ki dei ruh ban tip ia ka jingdonkam, jong kito kiba don shabai ka skul. Kata ka long ym tang ban nang thoh nang pule hynrei ban kynthup ia ki jinghikai ban kyntiew ia ka rep ka riang, haba plie ia ki iing ban ai jinghikai lane adult education centre na ka bynta kiba la san ban plie ruh ki skul na ka bynta kiba la pep skul noh tang shiteng por

Kine ki long katto katne ki mat ne jingthmu jong kane ka prokram

(1) Ban pynkhreh ia kano kano ka shnong ne kyntoit ban pdiang ia ka jingnang ban thoh bad pule kum kawei na ki lad pynroi ri

(2) Ban iakdew bad pyni ia ki lad ki lynti ba iaryngkat bad ka jingnang ne jingtbit ha kaba wad bad shimti ia kano kano ka kam

(3) Ban pynlong ruh ia ki nongshong shnong kiba tbit ban trei ban ktah ha la shnong khamtam eh ha ka im lang sah lang

(4) Ban pynlong ia ki nongshong shnong kiba kloi ban iashim bynta ha ki kam pynroi ba pher ba pher

(5) Ban kyntiew ia ka ioh ka kot

Kitei ki long katto katne ki maw nongrim ha kaba la seng ia kane ka lad ban ioh jinghikai lyngba kane ka prokram.

Ka jingjop jong kane ka prokram ka shong eh ha ki jingïatrei lang jong u paidbah bad ki bor synshar

Ki nongpyrkhat ban pyntrei kam ïa kane ka prokram ki dei ban ïohi ia ki jingeh kum na ka liang ka kolshor ka jingsngewthuh bad ka rukom im jong ki briew Kum ki nongpyrkhat ki dei ban pyniahap bad pyniadei dur kat kum ka shnong ka ri bad ka jaitbynriew (Unesco-1978) Nalor kitei kane ka prokram ka dei ban hikai ruh ia kito kiba la san ha kino kino ki kam kiba iadei bad ki kam ba trei da ki kti ne kam kaikhana rit ne kam pynioi ha ka ioh ka kot

KA JINGPYNTREI KAM KA NON-FORMAL EDUCATION HA INDIA

Ka jingbymlah pynioh ai jinghikai ryntih ia baroh ka long kawei na ki daw ka jingsah dien ha ri India Ka ri India ka la ioh ia ka jinglait luid naduh ka snem 1947, hynrei haduh kat kine ki sngi ym shym la lah pyntrei kam ia ka kyndon ba 45 jong ka ritï shynshar ka ri India Ha ka snem 1947 ka jingbun briew ha ri India ka long tang 360 million bad kat kum ka jingkheiñ khana samari ha ka snem 1991 ka jingbun briew ka la kot sha ka 844 32 milian Haba kheiñ pat ha ka jingkiew ha ka thoh ka pule ha ka 1947-1991 ka long tang 18 33 sha ka 52 11 na ka shi spah, bad ka jingbun jong ki bym nang thoh nang pule ka la kiew na ka 61 million sha ka 352 million

Ka nongrim trei kam ba la pynmih da ka Sorkar India ha ka snem 1986 ka ban jur ban pynkhlaiñ ia ki lad ban ai jinghikai ia kito ki bym ïoh lad ban leit skul, kiba la pep noh tang shiteng por, ban pynïoh skul na ka bynta kito ki bym don skul, bad ban ai jinghikai ruh ïa ki long kmie. Ïa kane la sdang pyntrei kam ha man ka jylla jong ka ri.

Ha u bnai April ka snem 1987 la pyntrei kam ia katei ka jingthmu ka sorkar India da ka National Literacy Mission da kaba thmu ban pynsaphriang ia ka thoh ka pule ban kyntiew ïa ka long briew ka man briew La mang ruh ban pynioh jingnang jingtip ia ki 80 milion kiba hap hapoh 15-35 snem ka rta, 30 million ha kaba kut 1990 bad 50 million pat ha kaba kut ka snem 1995

KA JINGTREI KAM KA NON-FORMAL EDUCATION HA KA JYLLA MEGHALAYA

Na ka bynta ban hikai thoh bad pule ia kito kiba don shabar ka skul, khamtam ia kito kiba la san ka sorkar Meghalaya ka la plie 150 tylli ki jaka pule (adult education centre) ha ka snem 1990-91 ha baroh ki district jong ka jylla Kat kum ki jingkheiñ ba la ioh ki nongpule ki don 28,460, bad 40 na ka 100 na ki ki la kot sha ka nang thoh nang pule (literate) Ka jingai jinghikai ka kynthup ka jingshemphang kaba iadei shimet bad ka trei ka ktah, ka mariang bad ka roi ka par (Funtional aspect) Ban nang iai bteng ia ka jingpule (Post literacy) Ka sorkar jylla ka la plie ruh 225 ki jaka Shiksha Nalayam (JANA SHIKSHAN NILAYAM) ne ki laibrari ha ki shnong kiba kham heh Kine ki long ki jaka ha kaba u nongpule u lah ban iai bteng ia kaba u la ioh na kane ka prokram

Ha kajuh ka por ka Sorkar Jylla ka la plie ruh 1000 tylli ki jaka hikai na ka bynta kito ki khynnah kiba khlem lah ban pyndep ne pep noh na ki jingpule. Kat kum ba ioh jingkheiñ 20,044 ngut ki la ïoh jingmyntoi na kane ka prokram.

Ryngkat bad ka Sorkar Jylla ka Centre of Adult bad Continuing Education ka North Eastern Hill University ka la pyntrei kam kum ka jingpyrshang ia ka Prokram ban hikai ia kiba la rangbah ha u bnai July 1987 da kaba plie 41 tylli ki jaka ai jinghikai ha ki shnong ba hap ha ka Umsning Development Block Naduh 1987-1989 kiba la ioh jinghikai ki long 4,800 ngut bad kine ki la kot ruh sha ka kyrdan nang thoh nang pule La pyniasoh ia kane ka prokram bad ka Directorate of Agriculture, Directorate of Health Service, Social Forestry, Sericulture and Weaving bad ka State Bank of India Baroh ki kam pynroi bad pynbha ia ki shnong ki thaw ki iasnoh bad kitei ki ophis

La shem ruh tang hapoh hynriew bnai kumba 70 percent ki la lah ban thoh bad pule, bad hadien ba ki la nang ban thoh bad pule kitei ki Department ba la kdew haneng ki la ai jinghikai ha ka bynta bapher bapher kat kum ka jingdonkam jong ki paidbah

Ka la don ka jinghikai thung dieng thung siej, ha ki skul iit Ki nonghikai nongpule bad kiba pyntrei kam ia ka prokram ki shim bynta

Nalor kitei ki Prokram ka Sorkar Jylla ka la ai ruh ia ka prokram kaba iadei bad ka Literacy Drive ha sor Shillong la kane ka prokram la pyniaid lyngba ki skul heh ha Sor

Ban pynkhlaiñ shuh shuh ia kane ka prokram ka UGC ka la ai ruh ia ka State Resource Centre ban pynmih bun ki kot ki sla ban pynkhlaiñ ia ka non-formal education Centre

Nalor kine la plie san tylli ki Population Education Forum ba la pyniaid lyngba ki kolej, kine ki ai jinghikai shibun halor ka long iing long sem bad ka im lang sah lang

JINGKDEW :

1) Education in Asia and Pacific UNESCO 1986 No 23

2) Adult Education and Development, Federal Republic of Germany 1991, No 37

3) National Literacy Mission, MHRD 1987

4) National Policy and Education, 1986

5) Non-Formal Education Programme, NCERT, 1981

6) Literacy A People's Movement, Directorate Adult Education MHRD, 1992

7) (LYNDEM BILORIS) "A critical study of the Developmental Plan & Programme in Primary education in Meghalaya since Independence"

8) Meghalaya A Profile of Development 1990-91 Directorate of Information and Public Relation, Government of Meghalaya, 1991

- Dr B LYNDEM LASO

LYNNONG XI

Ka Literature: Ka Bor ha ka Imlang Sahlang

Haba iakren shaphang ka *litereshor* (literature), uba bun balang u sngewthuh ba kane ka kyntien ka thew beit ia kawei ka jingmut, bad kata ka mut ïa ki kot ne ka jingthoh kot' Teng teng don kiba pyrkhat iuh ba kane ka kyntien (litereshor) ka mut ia ki kot nobel, poitri, drama, bad kiwei kiwei de *lane* ia kata ka *thiar* ha kaba la lum thup ia kine ki jingthoh baroh

Hooid, ka long kaba shisha ba ym lah ban pyniakhlad ia ka litereshoi na ki kot namar ki kot-thoh ki pynlong ia ka litereshoi Hato, ka mut pat ia ki kot baroh ba la thoh bad la pynmih ? Em, ka litereshoi kam paiñ lut ia ki jingthoh baroh hapoh ki thapniang jong ka kata, ïa ki kot ne jingthoh baroh kiba la mih ha sla pyrthei Hynrei ka kynshew hapoh jong ka tang ia kito ki jait kot kiba la thoh janai bad khring ia ka jingbang jingthiang, jingsngewshoh mynsiem bad jingkic berong ka dohnud jong u paid shityllup ka pyrthei (general human interest)' Namarkata, ka litereshoi ka thew pylla ïa ki kot ne ki jingthoh baroh da u diengkot uba pyrkhing katta katta shwa ba kan plie la jingkhang ba kin ioh rung sha ka ting jong ka Ka dawa tyngeh ruh ba u paid pule un ñiewkor bad ieit ia ka namar ka long kaba jylliew ha ki khuiñ jong ka bad ba ka pynpaw pyrthei ia ka jinglong briew salonsar.

Ka litereshor ka thylleng bad san irat na ka jingim briew namar ka kyrñiom ialade bad ka imlang sahlang Namarkata, kum ban shu ong noh, ka litereshor bad ka jingim briew ki long kum ki ar liang mamla jong ka pisa pliah Lada ki kot kiba pynlong ia ka litereshor *kim* phalang ia ka jingim briew ha kiba bun syrtap, kita ki kot ki kylla long tang ki jingthoh kiba ha sla bad ki bym don ia ka jinglong bashida (sincerity) ha ki Kumta ka long kaba bakla bad kaba ma katta katta ban pyrkhat (kumba don bun kiba long kumta) ba ka litereshor ka dei beit ia ki kot ki sla lyngruh lyngram

Nga hi shimet nga ngeit ba ka jingmut ne ka jingkit jingmut jong ka kyntien 'litereshor' ka dei ka 'histori u briew' lane haba ong da kumwei pat, ka dei ka thup buh jingkynmaw ia ki jingsngew, jingmut jingpyrkhat bad ki jingangnud bajanai jong u briew shityllup Ha ka, ka buh kynmaw ia ki jingphohsniew jong u ia kiei kiei kiba janai tam jong ka jingim Shuh shuh, ka litereshor kum ka histori ka jingim briew *kam* long tang ka thup ban kynshew ia ki jingdukha mynsiem u briew, ki jingkutlad jong u, ki jinglong marwei jong u, ki jingiaksaid jong u *hynrei* ka long ruh ka thiar kynshew ia ka jingrhem mynsiem jong u, ka jingieit jong u bad ki jingshem jingiakynduh jong u ha la ka jingim Shisha, ka litereshor ka long ka jingpynpaw ne ka jingpynphalang ia ka jingim lyngba ka atiar jong ka ktien

Lada ngi la pdiang ba ka litereshor ka long ka jylli kaba iar bad ka bym shah shiliang ïano iano ha ka mynsiem jong ka lyngba kaei kaba la pyni haneng, kumta ka long ka mar-kynti jong baroh salonsar. Ka jinglong tynrai jong ka bad ka kamram kyrpang jong ka ka long ban pynpait pynpra ïa u pud u sam ka jingthaw briew ne ka jingsngew iapher

hapdeng uwei na uwei pat ha ka imlang sahlang. Ka litereshor ha ka jingiar mynsiem jong ka *kam* thew da u diengkot jong ka la 'ngi dei kiei (what we are)' hynrei 'ngi long kiei (who we are)' kum ki para bynriew baim bakhih bad bashong basah ha kane *kawei* ka pyrthei

Kumta ngi lah ban ring dur ba ka litereshor *kam* ithuh ia kano kano ka jingiapher jait pher kynja lada ha ka rong snieh doh, ha ka jingngeit niam, jingbat iti dustur ne jingsngew kyrpang ha ka imlang sahlang Ka litereshor ka ngam jylliew beit sha ki thied snam ka jinglong briew bad kita ki dei kum ha ka jingsngew jingkyndeh u klongsnam, ha ka jingieit ne jingiaieit, ka jingisih ne ka jingsngewbha, ki jingsngewsih ne ka jingsheptieng bad ka jingngeit kaba don ka jinglaitluid Kine baroh ki long ka bynta jong ki jinglong briew lada ha u mihngi, sepngi, shatei ne shathie ka pyrthei shi satlak

Lada ka litereshor ka lum thup bad kynshew kyrpang ia kitei ki jingsngew baroh ryngkat bad ka jingangnud u briew ia kiba janai tam (ideals) kumta ka litereshor ka ktik bad kem ia ka jingsngewtynnat u briew uba dei na kano kano ka kynhun bynriew Dei hangne ba ka litereshor ka pynlong ia ngi ban sngew bad shemphang ia ka jingialong shipara ne jingialong kawei hapdeng jong ngi. U William T Long uwei na ki nongthoh ka ri Bilat u ong ba ka litereshor ka kynshew ia ki jingangnud bajanai tam (ideals) bad kita ki long kum ka jingieit, ka jingngeit, ka kamram, ka jinglong paralok, ka jinglaitluid bad ka jingburoin kiba long ka bynta jong ka jingim briew bad kiba kordor tam ban ri kyndong

Namarkata, kumba ngi lah ban sngewthuh mynta, ka litereshor ka long ka bor kaba khraw bah kaba lah ban

wallam ia ka jingkylla ha kano kano ka imlang sahlang Ka long kum ka um pukri kaba shngiam bad haba dih ia ka, ka pynjah sliang ia u pdot batyrkhong, ka pynum ia ka dohnud, ka pynkie berong ia ki jingsngew bad ka rah soit ia ngi sha kata ka pyrthei ka ialong kawei Hato, ngi ju kynmaw mo ba u Sophocles u dei u Krik (Greek) u Shakespeare u dei u English, u Rabindranath Tagore u dei u Indian (ne u Bengali) haba ngi pule ia ki jingthoh jong ki ? Ha ka pyrthei ka litereshor kine baroh ki khiaw pyrkhat ki dei ki 'jong ngi' bad ngi dih ia ka um ba sam na kajuh ka khuri Haba ngi kren shaphang kane ka bynta, nga hi shimet nga angnud ba ki nongthoh bapawkhmat jong ngi kin ym sahkut tang ha i jylli bashitroh jong ngi, kata, tang ha ka Ri u Hynñiewtrep Nga thrang ba kine kin ym dei ban long tang ki mar kynti jong ngi shimet, hynrei jong ka ri India ne jong ka pyrthei satlak Ka sapthoh, ka jabieng bad kaei kaba ki la ai lyngba ki jingthoh jong ki dei ba sam lem bad ioh bynta lem da u bynriew ka pyrthei

Khatduh, ngim lah ban len ba ka litereshor ka dei kawei na ki atiar ban pynpra pynpait ia ki kynroh ka jingsngewpher hapdeng ki kynhun bynriew, namar ka mynsiem tynrai (essence) jong ka ka dei kumba uwei nongthoh u ong ka jingpynlong bad jingpynsngew ia ngi 'kum ki briew' ha ka pyrthei shityllup (humanization of the whole world)

- Dr BEVAN L SWER

LYNNONG XII

U S.J. Duncan bad ka Biria Rai

Kawei na ki sap thoh ba la pyniasnoh bad ki nongthoh ka long kata kaba ki khot ka *biria rai* kaba la ju pyndonkam ha ki jingthoh jong ki Kane ka dei ka sap ba kyrpang ia kaba baroh ki nongthoh kim don hynrei ia kaba la ai tang ha ki katto katne Ka biria rai ka long ka bynta kaba snoh bah ialade ha ka thoh ka pule ne liteireshor, bad kam long kata ka jinglong, kumba don lehse kiba pyrkhat, ka ban pyntad doi ia ka thoh ka tar, hynrei kaba u nongthoh u lah ban pyndonkam ia ka ha ki por kiba ka dawa, khamtam eh na ka bynta ban pynsngew tynnat, ban pynsting mynsiem ia ki nongpule Ngi lah ban kylli ka mut aiu ka biria rai ha ka thoh ka pule ? Hato, ka dei tang ban shu pynrkhie iapler iapang, ban shu pynkynkduk ryndang, bad shu pynkynmaw pashait ban kut noh tang katta khlem don ei ei shuh? Kaei kein ka biria rai bad kumno u nongthoh uba tbit u pyndonkam ia ka ?

Ha ka English lehse ngi lah ban pynryngkat bad kata kaba ki ong ka *wit and humour* ka bym mut tang ka jingiarkhie sngewbha shipor ne tang ka biria bang ja kum ban shu ong noh Hynrei *wit and humour* ka thew ia ka jingshemphang jingsngewthuh, ka jingstet ka jabieng ban ai mia, ka jingtbit ban pyndonkam ia ka ktien bad ka jingsngewthuh ia ka longbriew manbriew ha ka imiang sahlang Dei kumta ba kata ka biria rai ba pyndonkam u

nongthoh kam kut tang ha ka ikhie sadhai, rkhie pynlut por, rkhie iapler shiteng por, hynrei, ka ikhie kynkuk ba pynpyrkhat hadien bad ka kynkduk shiphang, nangta ban pyrkhat ka mut aiu Hooid, ngi kubur ba ka biria-dei-poi ka biang, ka biria bang ja ka biang bad ka biria pynpyngngad jabieng ruh ka biang hi Hynrei ka biria-rai (with and humour) ha ka thoh ka pule (litereshor) ka kham pher namar ryngkat bad ka don ki symboh pyrkhat kiba pynpuson Ka lah ruh ban long ba ka jingiarkhie sngewbha sngew ibeiñ halor uno uno u tyngshop ne ka puron (characters) ka lah ban long pynban ka jingikhie ialade halor ki jingduna la jong

Ngi dei ban kynmaw ruh ba kawei na ki kamrain ba donkam tam ha ka thoh ka pule lada ha ka thoh khana (fiction) ne drama, ka long ban pynsngewtynnat pynsngewbha ia ki nongpule, ba kin ym ieh noh shiteng namar ba ki sngew btai, hynrei ba kin shah pynthaime ha ki jingiaid ki jingjia, kin kwah tip shuh shuh bad ba kin poi tiap haduh bakut ka jingpule Na ka bynta kane ka jingthimu, u nongthoh u pyndonkam ruh ia ka atiar ka biria rai Hynrei pat u dei ban shemphang hangno u thep u bsuh ia ka khnang ban pynpyngngad jabieng ia ki nongpule bad ban shemphang ruh ba um dei ban shu bsuh shu phrung juboi ioh ba ka biria rai kan sngew tad dor noh bad kylla long kaba khlem don jingmut ei ei

Ha kawei pat ka liang ka biria rai kam snoh bah tang ha ka thoh ka pule hynrei ha ka kren ka khana ba man ka sngi Don ka jingong ba "Ka biria-rai ka dei ka mluh ha ka iakren ia khana kam dei ka jingbam " Kane ka jingong ka iadei ruh bad ka thoh ka pule ha kaba ngi lah ban ong kumne pat : Ka biria rai ka dei ka mluh jong ka khana, hynrei ym ka mynsiem jong ka.

To mynta ngin phai sha u Bah Simon Jenkin Duncan Hujon kum u nongthoh Khasi uba pyndonkam ia ka biria-rai ha ki jingthoh jong u khnang ba kan long ka 'mluh' khamtam eh ha ki khana lyngkot jong u U Bah S J Duncan Hujon u la pynmih ha ka jingim jong u lai tylli ki kot *Phuit Ka Sabuit* bad ka drama shaphang *Ka Tiewlarun* ha ka snem 1968, bad nangta sa ka *U Androklis bad U Sing* kaba dei ka jingkylla ktien na ka drama u George Bernard Shaw *Androcles and the Lion* Lyngba kine ki kot u nongthoh u pynpaw ialade kum u nongiathuh khana lyngkot (short story writer), u nongthoh drama (dramatist), u myllung (poet) bad u nongpynkylla ktien (translator) uba don sap bad uba da ibit bha ban pyndonkam ia ka ktien

Kum ban pynphalang jingmut, shuwa u S J Duncan ka litereshor Khasi ka thylli ryngheng ha ka liang ka biria-rai Imat don ka jingpyrkhat ba ka thoh ka tar ka long ka kam ba khia ba kyntang bad ka jingpyndonkam ia ka biria-rai ka lah ban pyntad dor noh bad pynsting noh ia ka kam ka jong ki Hynrei ia ka biria-rai kaba long ka jinglong tynrai u khun u Hynñiewtrep kam lah ban shu shah set slung hynrei ka khihwit Ka kyan bad khatduh ka bthei shabar ha ka thoh ka tar lyngba ki shympriah kti u S.J. Duncan Une u nongthoh u pynsakhi ba u Khasi u im u khih ruh ryngkat bad ka *biria* kaba u shem ba ka long ka dawai bah ha ka jingim jong u ba man ka sngi khamtam ha ka jingiadei para briew Kumba shu ong noh, ha ka pyrthei u Hynñiewtrep ka *iasiat* ka kylla long ka 'iongbiria' bad khlem ka biria-rai kan kylla tang ka kam *khalai* U phrung ruh ia ka biria-rai ha ki phawar, ha ka jingrwai ialuh iapah, ki rwai pharshi, ki tien pharshi, ki sneng tymmen bad kiwei kiwei de

Hangne ngim lah ban thir ban thaiñ lut ia ka birìa-rai u Bah S J Duncan Hynrei ngin shu pyni katto katne ki nuksa kum ban shu ai ksai khnang ban bishar haduh katno kane ka sap ka shong syngngeit bha ha une u nongthoh

Jan na baroh ki khana lyngkot ha ka *Phuit Ka Sahuit* ki suhsieng da ka biria-rai wat lada ki phang-kren (theme) ki long kiba pynphalang jingmut ia ka longbiiew manbiiew ha la ka shimet shimet Ha kane ka jingiadei u Bah Owen Rowie u kynthoh kumne "Nga ieh ha ki nongpule ba kin bishar ia ka jingnep ki khmat ban iohi bad ka jingtbit ban buh ha ka ktien ka ban ktik da kito kiba dei ban sngew samrkhie - kum ha "Akor kaba Tam" bad "Phim Ngeit ?" Jia aiu ha *Ka Akor kaba Tam* ? Ha kane ka khana ngi lap ia u kpa u Bor uba kwah ban die ia ka jeep jong u U kpa u Bor u dei u briew uba shisui bad u bym pat ju don jingtip ei ei shaphang ka die ka thied U la shah shukoi shah siklai ha ki lai ngut ki nongwan thied kiba nyngkong bad kiba ngi lah ban sngewthuh ba ki dei ki *myndei* kiba tip bha ia ka thok ka thak Dei kane kaba la pynkylla ïa ka jinglong tynrai jong u haduh ba um shaniah shuh iano iano ruh Ka kmie u Bor pat ka shu peit shu sngew sammut ia ka jingkhoi-khoi jinglong jong u tnga jong ka Ka la shu kren siat pharshi shisien haba ka ong "Kpa U Bor, ban bad phi te lashai ka thie ka jeep kan sa kha u khun " (p 58) Haba kut wan mih u Bah Horshon u para doh para snam uba kwah thied ïa ka jeep da ka jingmut sngur bad shida U kpa u Bor pat kum u briew ba la shad samtawi ka jabieng um tip shuh namar baroh ki dei ki juh ki jait Mar la kynduh, mar ïa ai bad daiñ bad daiñ khlem da ap u Horshon un ong aïu Ha u kpa u Bor ka long kaba dei eh namar u pyrkhat ha lade "Ha ka ïadie ïathied haba la ishankhmat ïa u briew dei ban kren ha doh hi pum." (p. 58) Dei pat ki kyntien u

Horshon haba u ong "Nga ruh uba don la ka seng ka dang Para ba iadie iathied ynda la ia peit ia ka mar ngin sa iakren ia ka doi ka mur Ngam tip phi tharai ia nga ba nga dei uei ", (p 59) kiba la pynkyndit bynriew ia u kpa u Bor

Ha ka khana *Phim Ngeit ?* (I) pat u Bah S J Duncan u kren shaphang ka lorni loihap, ki simlai-dieng bad ka ngeit bieit ba khlem nongrim bad khamtam eh ia u thylliej ba padiah khleim bai wai Haba shu kren lyngkot, ka khana ka sdang da ka jingiakren halor ka jingiohsngew ba don kawei ka briew kaba la kha "khun bseiñ !" La win haim ka shnong ka thaw Ka khubor ka la phriang na kawei ka iing sha kawei pat haduh ba uta u khun bseiñ khatduh u don ka dur shiteng briew shiteng bseiñ! Ya ka jingkylla dur u bseiñ nawei shawei ka long halor ka kyntien ba kit jingmut bha bad kata ka dei HANA ! bad "KI ONG" u Bah Melo kum u tyngshop pdeng ka khana u la shah shoh tyndep ha kata ka khubor ka khlieng ka tyngab khamtam eh lyngba u thylliej padiah ki long kynthei Ki "hana te" bad "ki ong" ki pynlong ia u Bah Melo ban leit "wad ia ka jingshisha!" Khatduh u lap ba ym don jingshisha ei ei bad ba dei tang ka ktien briew suda Ha ka miet ba u la shem ia ka jingshisha u la phohsniew ba u la shah tian bishar ryngkat bad kita ki lorni lorhap bad ki jrong thylliej. U Bah Melo u la hap leit bret sha riat ia uta u *khun bseiñ* uba la pynkyllaiñ sawdong kawei ka trok, bad ka khlieh ba heh kat ka khlieh masi ba la buh halor ka tnum shong u draiber ! Ha ka khana "Bthei ! Skei !" pat la kren shaphang ka koppia, ka sarong-plak bad ka ksan rympei rem dorbar. Ka biria-rai ka ai "mluh" ia kane ka phangkren haduh ba ma ngi ruh ha la ka jong ka jinglong teng teng ngi dei ki phiang thylli khlem um ha la ting ! Ha ka khana "Wat an

nishan ia kiwei" ngi lap ia u Worsing uba long u briew u bymhun ha la ka jingim la jong, u briew uba bishni pihuiñ ia kiwei ba ki kiew shaphrang Shisien u la ioh ka lad ban pynjah burom ia u paralok jong u namar *hana* u kham stad bad kiew kyrdan lyngba ki *buit shukor* jong u Mynba u dang wan shisien mynmiet na Laitumkhrah da ka kjat u la ïohsngew *hana* ia ka sur kren ka khun u Ringson ha syndah surok Nan Polok bad ba ka la buaid bad iaiaid samla shiteng miet Ha kata hi ka miet u la leit beit beit sha iing u Ringson da ka jingkmen Hynrei u la shu ang dheng haba la plie ia ka jingkhang da ka khun kaba u la pyrkhat ka dang iabuaid tanglang ha lynti ha syngkien Namar ha kata ka miet la beh nongtuh ki pulit, la kem ia u Worsing uba mut ban leit noh sha la iing La mut ring thanat ia u hynrei la pyllait noh halor ki sakhi ki para mar dong kiba la wan nuh Haba u la poi ha iing bad ka dur khmat kum u "syiar uba shah phyrnop ha um", ka tnga jong u ka la shu peit ia u bad kylli "Balei ?" ka jingkylli kaba kit ar jingmut iinat Balei ba jia aiu hynne ? lane, balei i jem rngiew kumne?" (p 124)

Nalor kitei ki sakhi to ngin iapeit pat sa ia kawei ka bynta jong ka biria-rai u Bah S J Duncan Kane ka kham pynrkhie sngewbha hynrei kaba pynpyngngad jabieng bad kham pynshoh jingmut bad kaba ai sboh ai sbur ia ka jingim ba man ka sngi hapdeng ka jingiadei para briew U kpa u Bor (ia uba la kdew shakhmat) hana namar u kwah ban die ia ka jeep jong u, u ju "shait pynsum pynsleh, pynsad pynbhabriew man ka sngi ban kham lah dor!" (p 55) Nangta kaba wan u nongthied balai la batai ia ka dur met dur phad jong u ha kine ki kyntien - "... adie-die-die kat u pongding karai.. " bad uba "Lbing,. i kumba u dainamait ruh un nym lah ban pynkhih" (pp. 55, 57). Haba u iathuh

pat shaphang "U Khynraw" uba long u ksew uba ngeit sneng, uba icit kynrad bad uba ka iing ka sem ka ieít thep mynsiem bha bad uba la shah pyniap bakla, u S J Duncan u ong kumne "U Khyniaw, uba ngi la sngew la kum u biiew, bad ngi la kheiñ kum uba ha iing hi, ha ka khyllipmat kaba khatduh ha ka jingim jong u, u dang tip ia ka akor ksew ban thie haba nga khot " (p 79) Nangta ngi shem pat arngut ki rang biia kiba ju iakob ha ka iathuh khana, kiba shisha ruh kito, kiba shu thaw ruh kito bad kiba shu pynheh ruh kito Uwei um ju kwah ban shah rem ha uwei pat Ki nongsngap ki shu nguid umbiah bad ikhie sngewbha ia ki khana jong ki Peit ia kane kawei ka dialok haba u Bah Lari u ong ia u Rison u khuniuid jong u

"Me la ju iohsngew ba u rwai u shrieh ?" U Rison u sngew biia ia ka jingkylli, bad ka ikhie artat u ong, "Em"

"Nga te nga la iohsngew", u ong u Bah Lari "Pleng haba iwai hi u shrieh, ban ia u biiew ruh jam ryndang u shrieh "

"U rwai kumno, pakhynnah ?" u kylli u Rison.

"Me thaiai nga u shrieh, ba ngan iwai pynbud kum u shrieh ?" u dumok u Bah Lari

"Em, shu iathuh keiñ ha kano ka rukom u rwai ?" u khroh u Rison (p 125)

Ha kawei pat ka jaka u Bah Sami uba kham ïong snieh doh, uba ki ju sin ruh Sami-iong ne Sam-iong u la kren pyndom ba u Bah Lari u dei u jler thylliej u bym pat ju iohi ne ithuh ia ka huleng "Kumno phi ong ?" u kylli

suki u Bah Lari, u peit sha u Sami, "ngam ithuh ia ka huleng ? Tang shu peit ia ka khmat jong phi la ithuh, ym da donkam ban da leit sha khlaw" (p 127)

Haba ngi phai biang sha u Bah Melo uto uba kwah ban wad ia ka jingshisha lada la kha khun bsciñ da ka briew, une u la leit poi sha Civil Hospital bad ia kynduh ia kawei ka *nors* bad kylli na ka la ka long shisha kumta La phai ktien kata ka nors kumne "Naduh mynno phi la sdang kren bieit kumne ?" i kylli dom pynban, i peit ki khmat kiba kum ka ding "Ngam shym tharai, i kynthah shuh shuh, ba u rangbah briew kum phi un dang kren ki ktien bieit, ktien khyllung Lada phi kwah peit khun khla khun dngiem, khun bseiñ, leit sha Kiewhati, ka don ka Ju Phi tip em ia ka Ju ?" i kylli U Bah Melo ynda u la peit ia ki khmat mch ding jong i, um nang ong shuh da kumwei, u ong, "Hooid, nga tip " "Khie leit hangto, kha khun bseiñ ne em, phi ioh sngew ? Kane ka dei ka hospital briew, ym dei ka hospital bseiñ", i pynkut

Ban shu bteng shuh shuh halor u Bah Melo tang ban ia ioh kynkduk (hynrei pynpyrkhat de), une u briew um hun bad thngad na ka jingshah dumok na Civil Hospital Ka "hana te" bad "ki ong" ki dang synshar ia u Na Civil u leit sha Welfare kaba hajan ka hospital Namar ba u la tieng *nors* bad ba kin phah ïa u sha Ju ha Kiewhati, um kylli ei ei na ki. Hadien shipor u iohi ia iwei i kynthei iba trei ha Welfare, iba khlem riam *nors* U kylli ïa i da "i sur iba jem hin hin" bad ong "ki iaong, hana, kha khun bseiñ " Mar ïohsngew ïa kita ki kyntien, jraiñ bad jraiñ i kawut ia u bad diang bad mon baduh ba i la kylli dur ruh. I ong:

"Tang ki briew kiba don jingbakla ha ka khlieh, hangne " i kdew artat sha la ka khlieh, "kiba poi sha kane ka kyrdan . ki sngew ba baroh ki briew ki la kylla puit kylla khñiang, ki iakha khun da ki bseiñ Ka sniang ha shnong jong phi ka kha khun miaw ?" i kylli U Bah Melo u ong, Em "Ka ksew ha shnong jong phi ka kha khun blang ?" i kylli biang i da peit dom artat U ong hi, Em "Phi la don jingbakla ha ka khlieh," i ong "Ap, ngan ai ka kot ba phin ioh leit sha iing ki lamwir ha Tespur " (p 198)

Dang don shibun ki biia bang ja, biria dei por ba biia pynpyrkhat kiba u S J Duncan u la pynpaw ha ki jingthoh jong u nalor ki khana lyngkot jong u Ngi dang don ruh shibun ban iakren halor ka biria-rai jong u lyngba ka drama *Ka Tiewlarun* kaba ngin iabuh teng shwa mynta

- Dr B L. SWER

LYNNONG XII

Ki Jingsniew ha Shnong ha Thaw

Lada don tang uwei u briew ha pyrthei, wat la u sniew dur katno katno, un kylla long u bnai khadsaw synñia, bad ka jingsniew ne jingbha kan nym don hangta namar un nym long u mawjynthut ne nongpynmyntoi iano iano Dei haba la mih ar ba ngi ioh mad ia ki soh ka jingsniew bad jingbha Dei namar ba jyllei u khun bynriew ba sa jyrsieh ka long briew Dei namar kane ka jyrsieh, ba donkam u pud u sam u ban pynkhlad ia ka jingbha na ka jingsniew la ha ka niam ka rukom, la ha ka synshar khadar ne ha ka im lang sah lang ha shnong ha thaw

Ha kane ka lynnong ngin iakhmih khyndiat ia ki jingsniew kiba don mynta ha ki shnong ki thaw, ki daw kiba wanrah ia ki bad da kumno yn khang lad ia ki Ngin sdang mynta da kaba kylli shuwa ia lade ngi sngewthuh aiu da ka ktien 'jingsniew' Kat kum ka bor sngewthuh lang, ka jingsniew ka mut kaei kaei ka jingleh kaba pyrshah ia ka jingiatip lem, kaba pyrshah ïa ka jingsngew salonsar bad kaba pynthut ïa ka suk ka saiñ ka im lang sah lang Ha ka niam ka rukom, ka jingsniew dei ka jingpalat hukum Ha ka synshar khadar, ka jingsniew ka dei ka jingpynkheiñ ïa ki aiñ ki kanun ba la buh beit buh ryntih ban suk ban saiñ, ban roi ban man, ban koit ban khiah u khun bynriew.

Ha ka im lang sah lang ha shnong ha thaw, ki jingsniew ki don bun rukom Haba ngi peit bniah, ngin ïohi ba ki jait jingsniew ki kharoi katkum ka jingiaid jong ka por, ka shnong ka thaw bad ka jingbun briew Katkum ka jingiaid jong ka por, ngin shem ba don ki jait jingsniew ki bym pat ju bna mynshuwa kiba la sei khlieh mynta Kine ki long ka buaid tanglang hapdeng ki khynnah bad samla la ka dei na ka kyiad ne ganja ne dawai drugs, ka khalai kot, ka khalai sbai bad ka thoh tim, ka jinghiar ha ka kyrdan long briew ki khun samla bym nang burom shuh ia ki longkñi longsan, ka iaid mon hapdeng ki khun ha ka jingiaid samla bad ka jingkynrei ka bat tnga jubor; bad kiwei kiwei

Kat kum ka jingiaid jong ka shnong ka thaw, ngi iohi ba wan mih kiwei pat ki jingsniew ba ki nongshong shnong ki hap ban husiar bha ïa u pud u sam ioh iasniew kai ka ktien ka thyllie j, ïoh hap ban kiew ïing lieh ïing saw Ha ki jaka ba kyrduh lei lei sa Ka um, kylla iamai kylla iatla kylla ïashun kha-ma-kha Teng teng mih ka iatam ktien para rangbah, mih ka iatam ktien para long kmie taïng na ka daw ki khun ki kti ba kum tam 'ti tam jat ïa ki mar ki mata ne jaka jongno jongno Teng teng pat mih ka ïa kynroi, mih ka iakynad, mih ka bishni, mih ka pihuiñ, poi sha ka leh sih, poi sha ka leh dusmon, kiba long pyrshah ïa ki jingdonkam jong ka shnong na ka bynta ka jingbit jingbiang uba bun uba lang

Haba ngi phai sha ka jingbun briew, ka jingkyrduh kam ka la long ka daw ki jingmih jong kiwei pat ki jingsniew U samla khlem kam, um don jingsuk ha ling ha sem Kaba kut ia u ka long ban pynmyllen ia lade ha surok Ha surok, hap ban pynsyrwa kai ia ka por bad ia ki lok bad bsuh ki jingmut laiphew jait Sdang ka byrngem briew,

sdang ka tuh ka thiem, sdang ka lute tang ban ioh pisa ban thied ia ki jingsngewbha Na ki jingsngewbha, mih ki kyntien kiba pynsaitmet ia ki nongsngap. Ym shngaiñ shuh ka ïaid ka ïeng hadien ba sep ka sngi namar ïap ki hukum, tlot ka aiñ ha ka jingdum jong ka miet

Kiei ki daw kiba la pynhiar ia ka jinglong briew haduh katne katne ? Ka jubab lehse kam da jngai eh ba ka jingsniew ka kharoi hadien ka jingwan ka pisa, ka jingheh shnong bad ka jingbun briew Hyndai ki ong ka sotti juk Haba ong kumne, kam mut ba hyndai don tang ka jingbha suda Kam long kumta Ngin kynmaw ba hyndai ia u 'men ai ksuid, ki khi lai nuid Hyndai ki kiar ia ka sang ka ma, ioh dait ei u khla ioh nguid u thlen Hynrei ki jingsniew ki duna

Naduh ba ka tyngka ka kren briew, ba la heh ki shnong ki thaw, bad ba la bun u paid nongshong shnong ki jingsniew ki kharoi Ngi iohi ba ki kmie ki kpa ki shem shitom shibun ban sneng ban kraw ha la rympei, ki khun ki saitlah ia ki, ki ai nia bun sien bad ka tim ka tla Baroh baroh ngi ïabun kam ban beh thong ïa ka pisa Khlem ma ka, duh ruh ia ka jingsniew burom briew Haba iabeh ia ka, ka por ka duna na ka bynta la ka iing ka sem Haba lyngkar ka synshar iing, jyllei ruh ki khynnah ba iehnoh ia jingpule tang shiteng Kiba kum kine, ki kylla ieng surok bad khyndiat eh ki ban iabeh sha ka wad kyndoi jakpoh.

Ka jingbun briew ka ia pynduna lypa ïa ki lad ioh kam ïoh jam. Ka jingeh ia ki khun samla ban don la ka trei ka ktah, ka pynbitar ïa ki. Kane hi ka plie lad ba kin ngop ha ki jynsieh baroh bad kim salia shuh ban ïaleh pyrshah ïa ka aiñ briew ne hukum blei namar ym don lad shuh da kumwei. Kiba kum kine ki kylla long noh ki dew byrtha

ha kı buıt sıanti kı 'rıew-kwah-bor ha ka synshar khadar ki byın salıa ban thıed ıa kı ban pynkhraw shuh shuh la kà bor bad ka spah Kı rıewkwah bor ki sıew da ka dor, kı theh um theh kıad bad ktık ıa ka mynsıem ki khynnah samla ban leh ıa kı kam wat kı ban pynpoh dor la ka long ryncng

Haba la hch ka shnong ka thaw, u tymmen shnong, kı rangbah dong, kı shem shıtom shıbun ban synshar shnong. Kı shem shıtom ban pynbeıt ıa kı khun samla kıba pyndık ıa ka shnong bad teng teng la synshar pynban ıa kı da ka mynsıem tıeng Hangne ruh ngı shem hateng hateng ba wat u buaid bor, ban ıoh synshar shnong, u hap ban pyndonkam da kıba kum kıne kı jaıt ban ıoh ka shukı ban nym synjor ka shong Kane hı ka pynkbum ıa ka shyntur u nongpyniaıd shnong bad ka aı lad ıa kı runar ban pynsmıej pynıııa ıa ka shnong ka thaw Mynta kumba ka long, u rangbah u syıer ban kynhıed wat ıa u khynnah haba u buaıd u tanglang, haba u kren sıh kren khlem akor

Bun sıen ngı kynnoh ıa ka kıad, bun sien ngı kynnoh ıa kı dawaı drugs, bun sıen ngı kynnoh ıa ka dıh ganja, hynreı ngı klet pat ba kıne kı long kı markhaıı ba pynroi spah kloı Deı ka pısa kaba pynmıh ia kıne, deı ka jıngkwäh roı spah kaba pynlaıt lan ıa ka jıngdıe ıa kı Baroh ngi ngop ha ka kyrteng pısa Ka long bııew ka jyrsıeh hamar jong ka la ha kı kam shnong kam thaw, la ha ka saıñ pyrthei, la ha ka synshar khadar, la ha ka treı ka ktah, la ha ka khaïi pateng bad kaba ma tam ïoh ban bsut sa ha ka pule ka puthi bad ha ka kam shakrı blèı

Kumno ban rat, kumno ban khang lad ïa ka jıngsnıew ? Ka jubab ka long kaba eh haduh katta katta.

Hato dei da ka aiñ synshar ? Em ! Kane hi kam trei kam. Wat la ha ka aiñ ka long kaba bha, hynrei yn dang synshar hi ka pisa Hato dei da ka niam ? Em! Kane ruh ka treikam tang ha kiba dang lung ki bym pat pei phang ïa ka bor pisa bad kito kiba la kut ka por ban iabeh ia ka bad ha kito kiba don mynsiem shakri blei shisha

Haba kumne, kaei keiñ ka lad ? Kawei na ki lad ka long, ka mynsiem kit khia ki kmie ki kpa ia la ka iing ka sem, ka jingai por jong ki kylluid ia la ki khun ki kti ban sngewthuh ia ki jingeh ba ki iakynduh ban iakit iabah lang, ban iasyllok iaphylliew jingmut lang, ban pyni buit ban ia pyni bor lang Sa kawei pat ka lad ka long ba ki nongsynshar kumba dei ka bynta jong ki, ban thaw ki lad ki lynti ban plie ki kam ki jam ban jyllei ki don kam bad duna ki khlem kam Nalor ki kmie ki kpa, ki shnong ki thaw ki dei ban don ïa ki kynhun shakri mon sngewbha ban ïasyllok ia ki iing ki sem kiba don jingeh, ban ïarap ia ki ha ka khia ka shon Dei tang ka jingiatei lang da baroh ki bor, ba ngin khanglad ia ka jingsniew Tang ka synshar khadar kam biang, tang ka niam kam biang, tang ka kynhun trei mon sngewbha kam biang, tang ka shnong ka thaw kam biang, tang ka iing ka sem kam biang, hynrei da kaba iatrei lang yn lah ban teh lakam ïa ka jingsniew kata lada lait na wei, yn set na wei bad kumta ter ter. Kaba kongsan ia kine baroh, dei ka jingkut jingmut ha la marwei marwei ban isih ïa ka jingsniew bad ieit ia la kam babha Khatduh ngim dei ban ai lad ba ka pisa kan bat lakam ia ka longbriew manbriew ne ba kan synshar ïa ka jingmut jingpyrkhat jong ngi. Ngin trei pynban na ka bynta ka burom bad ka nam

SUKJAI SWER

LYNNONG XIV

Ki Kyntien ba ju ïohsngew ha ka Kam Khaïi

(COMMERCIAL TERMS)

Don shibun ki kyrteng bad ki kyntien ba ngi iakynduh ha ki kam khaii ba kham heh bad tang ia kita ruh la don kam kawei ka kitab rit Hangne la buh khyndiat na ki ban ai jingmut ia ki nongialeh eksamin

ABOVE PAR. Ha ka dor ba kham heh ban ia ka dor trai Kane ka kham thew eh ia ka bhah ne bynta ha ki kynja kompeni bad ki kynhun'iatiei lang ha kiba ki dkhot ki iasynniang baiseng kat kum ka jinglah jong ki Ïa kata ka bhah lane bynta la khot *share* ha ka English Ka lah ban long 10, 50, lane 100 tyngka kawei ka bhah Hynrei lada u dkhot u tyrwa die ia ka bhah jong u haduh 10% lane kham bun, lane kham duna ia kata, ngi ong *above par* Nga don share 1000 tyngka, lada nga die ia ka ha ka dor 1500 tyngka, kata ka long *above par*, halor ka bai seng. Kane ka iapher bad kaba ki khot *ad valorem*

AD VALOREM. Katba kum ka dor Kane ka mut (i) ban siew kat kum ka dor ba dei hok ban siew, (ii) lada thied ia ka *share* jongno jongno ruh, u nongthied u siew ia u nongdie tang kat kaba u nongdie u don bynta ha ka kompeni

ADVICE. Ka jingpyntip da ka jingthoh sha bank ne sha kompeni ia kaba u nongkynshew peisa lane dkhot ka kompeni ia kaba u la rai ban leh, lane, ia kaba u la lah leh *Nuksa* Phi la siew da ka cheque ïa u para lok, phim thikna katno phi don tyngka ha bank phi bthah ia ka bank ba kan iathuh ia u para lok ban wan ha kawei pat ka sngi Kata ka long ka *advice*, lane jingbthah

AFFIDAVIT. Ka dei ka jingthoh ba u briew u soi ha khmat u nongbishar kaba long kum ka jingsmai ba kaba u soi ka long kaba shisha Ha ka rukom pyniaid kam mynta, ïa ka jingthoh la pynbiang lpa da u riew tip aiñ, hynrei la shu soi ha khmat u nongbishar

ANNUAL RETURN. Ki kompeni, ki cooperative society (seng trei lang), ki kot khubor ki dei ban phah ia u nongtrei sorkar ba dei peit ia ka kam ia ka jingtrei kam jong ki, ka jingmih bad jingduh bad kum kita Ki nongpynmih kot khubor ki phah sha u Registrar of Newspaper for India, ki seng trei lang sha u Registrar of Cooperative Societies, bad ki kompeni pat sha u Registrar of Companies

ARBITRATION. Ka jingpynbeit ia ka jingiakajia ha pdeng ki dkhot kano kano ka kynhun da u briew ubym iashah liang Ka kynhun ka lah ban long tang ar ngut ne shibun Ïa kum uta u briew uba pynbeit ki khot *arbitrator*

ARTICLES OF ASSOCIATION. Ka jingiakut lang ki dkhot ka kompeni ban pynïaid ïa ka kam ba kata ka kompeni ka trei Kita ki jingïakut ki long ki rul pynïaid kam jong ki. U dkhot uba leit ïasoh hadien u hap pdiang ïa ki kyndon baroh ba la buh da ki dkhot ba rim lane ki nongseng. (ïanujor bad *bye-laws* harum)

ASSETS. Ka spah bad jingdon u briew Ha ki kam khaii kata ka spah ka kynthup ia ki kor, bad ki mar die ba don ha kudam ka kompeni Kano kano kaba long tyngka haba die ka long ka *asset*

AUDIT. Ka jingbishar bniah ia ka jingbun jingkheiñ ba la pynrung ha ki kot ki sla jong u nongkhaii ne ka kompeni La leh ia kane ka kam da u briew ba la thung ban long *auditor*, lane da u chartered accountant, katba dei ban leh Ia ka ripot jong u auditor ki khot *audit report*, lane *audit note*, lane *audit paragraph*

BAD DEBT. Ka ram bym lah ioh shuh na ki nongshim Ha ki kam khaii, ju don hi ki nongthied lane nongshim ram kibym siew ia ka hok kiwei Ha ka rukom buh jingkheiñ ha ki kompeni ia ka tyngka ba ki artatien ban ioh biang ki ñiew shwa kum ka ram ba artatien ban ioh biang lane *doubtful debt*. Ynda la bun ki snem, ki sa pynkylla ia ka sha ka *bad debt* Ka long ka jingduh nong ia ka kompeni Man ka snem ba ioh nong pat, ki nongpyniaid ba ki khot *directors* ki buh tyngkai katto katne na ka jingioh nong sha kum kata ka jait bhah ban khylliet ia ka bai duh

BALANCE SHEET. Ka jingpyni ia ki jingbuh jingkheiñ kat kum na ka ledger da kaba buh ryntih ïa ka jingdon jingem baioh naduh ka tyngka ha bank bad kaba don ha ka kti, ki tyngka ba dang dei ban ioh bad kaba dang dei ban siew, bad ruh ia kaba tam ne duna Haba ioh nong, ia ka jingioh baroh la pynrung ha ka liang ka diang, bad haba duh pat ia ka jingduh nong la ju pynrung ha ka liang ka mon jong ka balance sheet ban pynbiang ia ki jingkheiñ

BANKER'S CHEQUE. Ki cheque ba ai na kawei ka bank sha kawei pat

BANK DRAFT. Kane ka dei ka kynja bill ba la die ha u nongthied ban siew ha uno uno uba shabar na ka shnong ba shong U nongthied u da siew lpa ia ka tyngka ha ka bank kaba ai ha u ia kata ka draft Uba ioh ia ka u leit shim ia ka tyngka na kano kano ka bank ba la ai kyrteng ha kata ka draft

BILL OF LADING. Ka kynja receipt ba la ai da u nongtrei jong ka kompeni pyniaid jhad ban pynshisha ba ia ki mar jong u nongkhaii la pynrung ha ka jhad ba pyniaid ma u Ki ju ai lai kopi kawei Ia kane ka bill of lading lah ban thep sha bank kum ka jingpynshisha ba la dep siew boina ia kita ki mar ba phah lyngba ka jhad

BYE-LAWS. Ka kynja aiñ kaba teh ia ki dkhot jong kano kano ka society, corporation, kaba kum ka *Articles of Association* jong ka kompeni Ki nongpyniaid la ki director ne ki executive member ki bud bniah ia ki kyndon kata ka aiñ Kam teh ia kino kino kibym dei ki dkhot jong ka seng trei lang Ia ki bye-laws jong kano kano ka seng la ju thaw da ki nongseng, bad ki dkhot ba wan hadien kiba pdiang ia ki jingthmu katba kumba la batai ha kita ki aiñ ruh ki shah teh ha ki Ki bye-laws ki batai kumno ban jied director, ban lum dorbar, ban pyntrei ïa kano kano ka kam ba ka seng khaïi ka don.

CONSULAR INVOICE. Haba shu batai lyngkot, kane ka long ka bill ba ngi phah sha ki nongthied shwa ban pynkiit ïa ki mar sha ki; hynrei ka jingïapher ka long ba hangne ia kum kita ki jingthoh bniah ia ki kyrteng ki

mar ba die bad ia ka dor ka iadei eh shabar ri, kum na India sha Israel bad kiwei pat ki ri kiba don tang ki Consul ha India, ym ki High Commissioner lane Ambassador. *Nuksa* Haba u nongshong shnong ka India u shalan mar sha Israel, u soi ia ka bill jong u bad u phah ia ka sha u Consul ka India ha Israel, uta ruh u soi ha ka jaka ba la pynkhreh khnang La leh ia kane na ka bynta ka *custom duty,* ka musui ba u nongthied sha kawei pat ka ri u dei ban siew sha ka sorkar jong u

C.I.F. Kine ki dak ki mut cost, insurance and freight Lada u nongpule u phah ia ka mar ne ka tiar sha phi bad u thoh ia kitei ki dak, ka mut ba ha ki bill (la ka invoice, ne kano kano ka jingdawa) ba ka dor ba la buh ka kynthup ïa ka dor ki mar, ka bai bynda lane insurance bad ka bai phah

CREDIT NOTE. Ka dei ka kynja shithi ba u nongdie u phah sha u nongthied (kane ka mut sha u para nongkhaii) ha kaba u thoh bniah ia ki kyrteng ki mar baroh ba u phah khlem da ioh lpa ia ka dor jong ki Ha kum kata ka shithi la ju iathuh ruh ba lada don ki mar kiba sniew, un pdiang biang ia ki, bad u pyni ruh ia ka bai die ba u ai la ka long kaba rit ne kaba heh

DEPOSIT RECEIPT. Baroh ngi tip ia ka receipt, lada spel rusit ruh long, hynrei ka *deposit receipt* ka kham pher La ju ai ia ka da ki kynja kompeni ai ram, lane bank haba phi leit thep lane buh jingkynshew ha ki Ha ka ri India, kiba kum kita ki seng jingkynshew ki ju pynkhreh lpa ïa ka receipt ruh, shihang ki bat sha lade bad shiliang pat ki pynphai sha phi Kaba phi ïoh ka dei ka *deposit*

receipt Kaba dei ban sngewthuh ka long ba ka tyngka ba phi thep ka dei ka ram ia ka bank lane ka seng, ka hap ai sut ia phi kat kum ka kyndon ba phi jied

DISHONOURED. Kane ka dei ka kyntien kaba u pynthud ia kiba buh peisa ha bank Don bun ki daw, hynrei kaba kongsan eh ka long ba u nongkynshew u la thep ia ki cheque ba u la ioh bad ka bank jong u kam pat lum ia ka tyngka, te haba u siew da ka cheque bad haba ka tyngka kam pat poi, lada u briew uba ioh ia ka cheque u leit pan noh ia ka tyngka na bank, ka bank ka pynphai noh ia ka cheque namar bym dap ka jingkynshew ban siew Don kiwei pat ki daw ruh, kum kaba iaphei ka jingsoi u nongai, bad ba la lait por, bad kum kita

DIVIDEND. Ka jingsiew sha ki dkhot ka kompeni na ka jingioh nong Ki sam kat kumba la batai ha ka articles of association lane bye-laws Kibym sngewthuh ban pule bad kiba don tang ka mon ban iatrei lang ki ñiew ia ka kum ka sut na ka trai ba ki la buh

EXCISE DUTY. Ka kynja musur ba ka sorkar ka dawa lane oh na ka jingdic ia ki mar hapoh ka ri. Ia ka musur halor halor ki mar ba wan nabar ri pat ki khot *custom duty* bad ka India ka dei kawei na ki ri ha pyrthei kaba shim bun ia katei ka *custom duty*

FIXED CAPITAL. Ka dei ka bai seng lane ka spah ha ka dur ka khyndew, ka ïing, ki kor pynmih mar khaii ba la thied ym ban khaii lane die, hynrei kiba pynmih tyngka man ka snem.

INTERIM DIVIDEND. Ha ki kompeni ba heh, haba don kano kano ka jingwit na ka liang ka aiñ, ki dairektor ki ju siew ka bhah jong ki dkhot na ka jingïoh nong kat

kum ka jingshem jong ki Kam long kaba kut; namar lada u auditor u la pyndep ia ka jingbishar bniah, bad ba ka dorbar pyllun ki dkhot ki lap ba dang dei shuh ban siew, ka kompeni ka hap siew ia kaba tam Lada ka siew tam pat, ym ju pan pynphai shuh na ki dkhot, namar lah ban pynbeit ha kawei pat ka snem

LIQUID ASSET. Ia kano kano ka mar lane tiar ban dic kaba lah ban die kham kloi ban ioh peisa noh, ki khot da katei ka kyrteng

MEMBERS' REGISTER. Ka dei ka kopi lane kitab ha kaba ia kyrteng jong baroh ki dkhot bad ka jaka shong jong ki la thoh bniah khnang ban lah phah jingtip sha ki ia kano kano ka kam ba iadei bad ka society lane kompeni

MEMORANDUM OF ASSOCIATION. Ka dulir kaba iathuh lane batai bniah ia ki jingthmu jong kano kano ka kompeni bad kaba la iasoi lut da baroh ki nongseng jong ka

NET PROFIT. Kane ka iapher na ka gross *profit* Ka gross profit ka pyni ia kaba tam hadien ba la kheiñ ia ka jingioh tyngka Bad ka jingsiew, hynrei ka *net profit* pat ka dei kaba ioh nong shisha, namar ka shim jingkheiñ ia ka jingtrei kam ha ka snem ba la dep Tang ka net profit kaba rung ha ka balance sheet, bad kaba lah ban shim kum ka jingioh nong shisha ha ka kam khaïi.

OFFICIAL RECEIVER. Uno uno u briew ba ka sorkar lane ka kashari ka thung ban pyniaid ia ka kam ha ka kompeni haba don jingiapher jingmut hapdeng ki nongpyniaid ia ka bad haba ka kashari ka angew ba kaba thung ia kum uta u briew ka long na ka bynta ka jingmyntoi ki dkhot ka kompeni.

PAID-UP CAPITAL. Ka dei ka tyngka ia kaba ki nongseng bad ki dkhot thymmai ka kompeni bad society ki la siew Ka mut ruh ba la siew dep ia ka bhah ba la pan *Nuksa* Lada ka seng khaii ka buh ba ka share capital jong ka kan long shi lak tyngka bad ba la synniang ia kata baroh, kata hi ka long ka paid-up capital, la siew lut baroh, ym don lad shuh ban pynheh lymda pynkylla ia ka articles of association lane ia ka bye-laws

POWER OF ATORNEY. Ka bor ba la ai ha uwei pat u briew ban leh lane pyndep ia kano kano ka kam na ka bynta jong u haba um don ha shnong

QUORUM. Ka society lane ka kompeni ka ju buh ia ka jingdon ki dkhot ban biang ban ïakren lane iapyikhat kam Ka mut ka jingdon ba khyndiat eh na pdeng ki dkhot Hynrei bun ki seng khaii (la ha kano kano ka dur) ki pyntiei kam lada ki dkhot ba wan ki buh tarik da kawei pat, ha kaba ym don kam shuh ia ka quorum ba la buh ha ka aiñ ba ki la pdiang lang

RESERVE FUND. Na ka jingioh nong jong ka seng khaii, la ju buh tyngkai katto katne ka bynta na man ka shi spah ban pyniaid ia ka kam kata ka seng, hynrei haba la buh kumta, ka mut ba lah ban pynkylla tyngka ia kata ka dor ha kano kano ka por ba don kam.

SHOW OF HANDS. Haba ïajied ia ki director ha ka kompeni lah ban pynpaw ia ka mon la jong da kaba rah kti haba don palat ban ja uwei u nongïaleh ïa kano kano ka kam.

TRIAL BALANCE: Ka jingkheiñ ba la buh thikna ha ka ledger kaba kynthup ïa ka tyngka ha bank bad ha ka kti Ka long ruh kum ka jingtynjuh ïa ka jingbuh beit ha ka

ledger, bad dei na kane ba lah ban pynbiang ia ka Profit & Loss Account, kata, ia ka jingioh bad jingduh nong ha ka shi snem Ka kham suk ban thaw ia ka balance sheet lada leh lpa ia kane ka kam Kawei pat ka kyrteng, ka long Cash Account, kam dei ka bank pass book Kane ka shaniah shibun eh ha ka cash book bad ka ledger

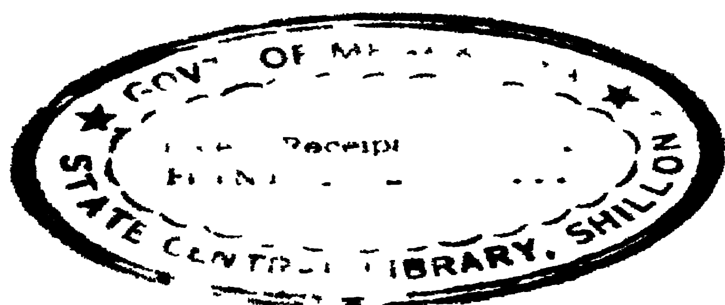
VOUCHER, la kano kano ka receipt ba ngi ioh na ki nongdie ngi khot *voucher,* namar kata ka pynshisha ba ngi la don ka mai lane tiar, ha ka kudam lane iing, kaba ngi da thied

WINDING UP. Kaba sangeh noh ka kam khaii lane kano kano ka kam ba la sdang mynshwa

WORKING CAPITAL. Ka tyngka ba lah ban pyndon kam ne ka bynta ka kam khaii

WRITING OFF. Haba ym lah ioh shuh ia ka sap ba dei ban ioh, bad haba la khem duh ia ka, ki nongpyniaid ia ka kompeni lane society, ki shu ñiew ba ka long ka jingkhein bym lar kani shuh Te ki shu weng noh ia ka na ka jingkhein, teng teng da ka jingmynjur ki bor sorkar, hynrei haba u nongkhaii u leh hi marwei, u shu buh ia ka ha ka kyrdan ban duh noh shi ita

- H W STEN

STATE CENTRAL LIBRARY, SHILLONG